

Ο ΚΥΚΛΟΣ

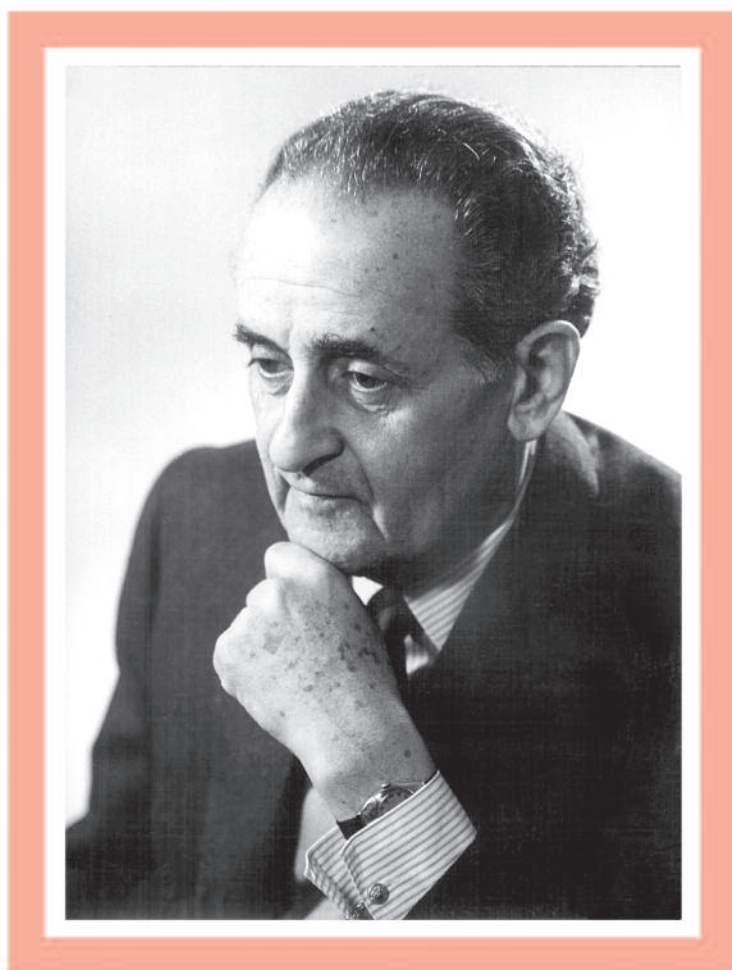
ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ ♦ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020

Ο ΚΥΚΛΟΣ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ - ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ ♦ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

Τράπεζα της Ελλάδος - Κέντρο Πολιτισμού, Έρευνας και Τεκμηρίωσης

Τμήμα Έρευνας, Εκδόσεων και Διοικητικής Υποστήριξης

Ελ. Βενιζέλου 21, 102 50 Αθήνα, Τηλ. 2103203562

Αναμνηστικό τεύχος για τη συμπλήρωση 25 ετών από τον θάνατο του Θανάση Πετσάλη-Διομήδη

1η έκδοση 500 αντίτυπα - Δεκέμβριος 2020

Συντακτική επιτροπή: Π. Παναγάκης, Ι. Δαβιλά, Χ. Λιναρδάκη, Ε. Παναγιώτου, Ε. Δεληγιάννη

Γραφιστικός σχεδιασμός: Ι. Μιχαηλίδης, Τμήμα Προεκτυπωτικών Εργασιών και Έρευνας Τεχνολογίας, Ι.Ε.Τ.Α.

Εκτύπωση: Τμήμα Εκτύπωσης Ειδικών Προϊόντων, Ι.Ε.Τ.Α.

Μερικές εικόνες χωρίς κορνίζα¹

Να γράψω κάτι για τον πατέρα μου, δεν είναι εύκολο. Πολλά ξεπηδούν μέσα μου, είτε αισθήματα δυσκολοδιατύπωτα ή αναμνήσεις πολύ προσωπικές, αδιάφορες πιθανόν σε τρίτους. Κι όμως, αν γράψω, μόνο κάτι πολύ προσωπικό αξίζει να πω. Και το αποπειρώμαι, όσο μπορώ πιο απλά. Μερικές εικόνες «χωρίς κορνίζα»... Τη σύντομη αυτή μαρτυρία, την παραθέτω γιατί πιστεύω ότι θα βοηθήσει τον μελετητή του έργου και της προσωπικότητας του Θανάση Πετσάλη-Διομήδη. Ας είναι μια συμβολή στην «εξήγηση» της ροπής του προς το κοινωνικό αρχικά, το ιστορικό μετά, και ειδικά το θεματικά μεικτό λογοτεχνικό είδος που συμπεριλαμβάνει και το απαύγασμα του στοχασμού του.

* * *

Παλιότερη εικόνα του που διατηρώ, είναι λίγο μετά τον πόλεμο, στον παραμυθένιο κήπο της «Πεντέλης», της καλοκαιρινής έπαυλης του Αλέξανδρου Διομήδη στην οδό Λεβίδου, στην Κηφισιά. Ατέλειωτα γκαζόν, θεόρατα δέντρα, τριανταφυλλιές, η λίμνη με τα νούφαρα. Τον βλέπω και νωρίς τα πρωινά του καλοκαιριού του 1950, κάτω από τα πεύκα, να φοράει χακί αγγλικό στρατιωτικό σορτς και χακί ψηλές κάλτσες, να πίνει τον πρωινό του καφέ διαβάζοντας την εφημερίδα με τα νέα και τους χάρτες των επιχειρήσεων από τον πόλεμο της Κορέας.

Πάνω απ' όλα, ίσως, τον θυμάμαι στους απογευματινούς μας περιπάτους. Κρατώντας κάποιο μπαστούνι ή μια γκλίτσα, βγαίναμε από την πίσω πόρτα του κήπου της – αλήστου μνήμης – «Πεν-

¹ Εκτενές απόσπασμα από κείμενο γραμμένο από τον πρωτότοκο γιο του Πετσάλη-Διομήδη, Νίκο. Πρωτοδημοσιεύθηκε στο αφιερωματικό στον Θανάση Πετσάλη-Διομήδη τεύχος αρ. 1643 της *Νέας Εστίας* (Χριστούγεννα 1995), λίγο μετά τον θάνατό του, και ο τίτλος του αποτελεί λογοπαίγνιο με τον τίτλο του πρώτου βιβλίου που δημοσίευσε ο Θανάσης Πετσάλης το 1925, *Μερικές εικόνες σε μια κορνίζα*. Την επιλογή από το πρωτότυπο κείμενο για την παρούσα δημοσίευση έκαναν τα άλλα δύο παιδιά του Θανάση Πετσάλη-Διομήδη, Αλέξανδρος και Αμαλία.

τέλης», στη χωματόστρωτη οδό Χαριλάου Τρικούπη. Στρίβαμε πάνω αριστερά το δρόμο του Κοκκινάρη κι ανηφορίζαμε στην απόλυτη ερημιά. Μόνο το σπίτι του Γιώργου Θεοτοκά έστεκε καμιά πενηνταριά μέτρα πιο πάνω, και μετά τίποτε. Φτάναμε συνήθως ως το εκκλησάκι του Άη-Γιώργη, καθόμασταν να ξαποστάσουμε λίγο, σπάνια ήταν ανοιχτό για ν' ανάψουμε ένα κερί. Παίρναμε ύστερα ξανά τον ίδιο δρόμο, κατήφορο τώρα, αλλά το ίδιο γεμάτον πέτρες, σκόνη και «περιπέτεια». Όταν περνούσαμε το ρέμα του Κοκκινάρη, ο πατέρας έλεγε –κι επαναλάμβανε κάθε φορά– «εδώ άκουσα το Δημήτρη Μητρόπουλο να διευθύνει. Τι απόλαυση!...», και λίγο μετά φτάναμε πάνω απ' τη σπηλιά, απ' όπου ανέβαινε η μυρουδιά των κατσικιών της στάνης. Γυρίζαμε όταν είχε πια σκοτεινιάσει, σκυλιά γαύγιζαν απόμακρα, νυχτερίδες πετούσαν τριγύρω, ακούγαμε τις κουκουβάγιες και βλέπαμε τις πυργολαμπίδες. Λίγο μετά, στην «ασφάλεια» του ζεστού σπιτικού περιβάλλοντος, καθόμασταν στη λουλουδιασμένη βεράντα ατενίζοντας την αστροφεγγιά. Καμιά φορά ερχόταν και μας πρόσφερε την πολύτιμη συντροφιά του ο Θεός Αλέκος, αλλά τακτικά, κάθε βράδι, τα βατράχια μας προσφέρανε την ολονύκτια συναυλία τους από τη λίμνη με τα νούφαρα.

* * *

Η αίσθηση της οικογενειακής ρίζας, από ιστορική κυρίως αλλά κι από κοινωνική άποψη, ήταν πολύ και πάντα ζωντανή στον πατέρα μου. Ανέκδοτο αυτοβιογραφικό του κείμενο (*Από τότε έως τώρα ή ο πρώτος τόμος της ζωής μου*, Αθήνα, 6 Ιανουαρίου 1932) άρχιζε: «Το περιβάλλον όπου ανατράφηκα ήταν γεμάτο παραδόσεις, στερεά εδραιωμένες σε κάμποσες γενεές από θερμούς πατριώτες, ανθρώπους της επιστήμης και πολιτικούς. Από κοινωνική, ψυχολογική και φιλοσοφική άποψη, τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του περιβάλλοντος ήταν η αγάπη στα γράμματα και τις τέχνες, η ελευθερία της σκέψης και η φυσική υπερηφάνεια που οφείλεται από τη μια μεριά σε υλική και πολιτική ανεξαρτησία που δεν εδιαταράχτηκε ποτέ, και από την άλλη στη μακρόχρονη συνήθεια της ασκήσεως των πρώτων κοινωνικών και πολιτειακών λειτουργημάτων. Η ελευθερία της σκέψης ισορρο-

πημένη από την τελευταία αυτήν ιδιότητα κάθε élite, οδηγεί στον συντηρητικό και κοινοβουλευτικό φιλελευθερισμό». Και σ' άλλο ανέκδοτο βιβλίο με σκέψεις κι αναμνήσεις του (*Τρίβολοι και Ζιζάνια*, σελ. 51-52), διαβάζω: «Από του πατέρα μου το πλευρό είμαι κατά το 1/4 Ηπειρώτης, κατά το άλλο 1/4 Φαναριώτης και κατά τα 2/4 Αθηναίος. Από της μάνας μου το πλευρό είμαι κατά το μισό Σπετσιώτης, κατά το 1/4 Πηλιορείτης και το άλλο 1/4 Υδραίος. Στ' αλήθεια, με το 'να πόδι πατάω στη στεριά και με τ' άλλο στη θάλασσα της Ελλάδας».

Αυτή, λοιπόν, η αίσθηση της οικογενειακής ρίζας – της ρίζας, γενικά – μαζί με την καλλιτεχνική του φύση αφ' ενός, και την εγγενή καλλιέργεια που ανέπτυξε με τη μόρφωση αφ' ετέρου, πιστεύω ότι διαμόρφωσαν και τον λογοτέχνη Πετσάλη Διομήδη. Παρ' ότι αυτή την αίσθηση μου την μετέδωσε και, σαν ιστορικός, την διέσωσα και την καλλιεργώ και στις κόρες μου, δεν είναι δυνατόν να συγκρίνω τον δικό μου, πιο ακαδημαϊκό σεβασμό στην οικογενειακή ιστορία και παράδοση, μ' εκείνον, τον πιο «πρωτογενή», του πατέρα μου. Εγώ ό, τι πήρα το πήρα από εκείνον και δεν έζησα ούτε καν την Κατοχή και τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ενώ, τη δική του ιστορική οικογενειακή συνείδηση, εκείνος την είχε απορροφήσει συναναστρεφόμενος όχι μόνο τη γενιά των γονιών του-σημαντική γενιά, που περιέλαβε και τον Αλέξανδρο Διομήδη και τον Λεωνίδα Παρασκευόπουλο κι έσβησε στα μέσα της δεκαετίας του 1960- αλλά και την από μητρός γιαγιά του, που πέθανε το 1934, όταν εκείνος ήταν ήδη τριάντα χρονών.

Η γιαγιά του αυτή, η Ελένη Νικολάου Διομήδη (το γένος Δημητρίου Φιλαρέτου), είχε δει το φως το 1848, χάνοντας τη μητέρα της καθώς γεννιόταν. Είχε ανατραφεί από τη θεία της και θετή μητέρα, την Υδραία Βασιλική Θεοδώρου Γκίκα (αδερφή του προ-πάππου του Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα, που ήταν, δηλαδή, τρίτος εξάδελφος του πατέρα μου. Γι' αυτό οι τάφοι των Γκίκα, Διομήδη, Πετσάλη και Φιλαρέτου είναι σαν ένα σύνολο, διαιρεμένο στα τέσσερα, και σήμερα, ο πατέρας μου κι ο Νικολής αναπαύονται δυο περίπου μέτρα ο ένας από τον άλλο). Αυτή η Βασιλική Γκίκα, λοιπόν, είχε παντρευτεί με τον

Βασίλειο Τρύφωνος Οικονομίδη, τον «Νέστορα» της νομικής επιστήμης, όπως τον αποκάλεσαν, γιατί ήταν από εκείνους που έθεσαν τα θεμέλιά της στην Ελλάδα και διαμόρφωσαν την ελληνική νομική γλώσσα (μερικά από τα βιβλία του, γραμμένα πριν από 150 χρόνια, διαβάζονται ακόμα και εκδίδονται από τον οίκο Αντώνη Σάκκουλα). Και καθώς το ζεύγος Οικονομίδη συνδεόταν στενά με τον συνάδελφο νομομαθή και πρώην Πρωθυπουργό, τον Σπετσιώτη Διομήδη Κυριακού, πάντρεψαν τη θετή τους κόρη Ελένη με τον δευτερότοκο γιο του Διομήδη Κυριακού, τον Νικόλαο (γεννημένο το 1843, Πρόεδρο αργότερα των Μεικτών Δικαστηρίων Αλεξανδρείας που εκείνος κράτησε για επίθετο το Διομήδης μόνο, εγκαταλείποντας το αρβανίτικο Κυριακού).

Την αναδρομή αυτή την έκανα για να δείξω ότι, μέσω της γιαγιάς του Ελένης Νικολάου Διομήδη, ο πατέρας μου είχε ακούσει από πρώτο χέρι οικογενειακές ιστορίες σημαντικών προσωπικοτήτων που είχαν γεννηθεί πριν από την Επανάσταση. Είχε ακούσει για τον προ-προ-πάππο του Αναστάσιο Κυριακού που σαν «εφοπλιστής» της εποχής του –άρα και λίγο πειρατής μαζί– είχε πλουτίσει σπάζοντας τον αγγλικό αποκλεισμό και τροφοδοτώντας τον Ναπολέοντα στην Ισπανία). Είχε ακούσει για τον γιο του παραπάνω και της Ελένης Μπόταση (της «κυρα-μάνας»), τον Φιλικό και Αντιναύαρχο Σπετσών Ιωάννη Κυριακού, που κι εκείνος έσπασε αποκλεισμό, αυτός όμως όχι για ίδιον πλουτισμό, αλλά για να κρατήσει στη ζωή τους πολιορκημένους στο Μεσολόγγι. Είχε ακούσει ακόμα και για τον Διομήδη Κυριακού (αδερφό του ηρωικού Αντιναύαρχου), που υπήρξε στην περίοδο της μεσοβασιλείας, το 1863, ο μόνος Έλληνας κοινοβουλευτικός Πρωθυπουργός που συγκέντρωσε στα ίδια χέρια την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία (ήταν συγχρόνως και Πρόεδρος της Εθνοσυνελεύσεως). Αλλά είχε ακούσει ο πατέρας μου και τη ρομαντική ιστορία της Ελένης Μπούκουρη, της ανεψιάς του Διομήδη Κυριακού. Εκείνη –πρώτη καλλιτεχνική φύση στην οικογένεια– είχε πάει να σπουδάσει ζωγραφική στην Ιταλία ντυμένη άντρας, αφού στις γυναίκες απαγορευόταν τότε τέτοια ενασχόληση. Είχε, όμως, ερωτευτεί κι αποκαλυφθεί στον καθηγητή της Saverio Altamura και καρπός αυτού του έρωτα ήταν ο μεγαλύτερος Έλληνας θαλασ-

σογράφος, ο Ιωάννης Αλταμούρας (πρώτος ξάδελφος, δηλαδή, του Αλέξανδρου Διομήδη).

Την οικογενειακή παράδοση της μητρικής οικογένειας του πατέρα μου, ωστόσο, ξεπερνούσε ίσως εκείνη της πατρικής του. «Το (οικογενειακό) περιβάλλον τούτο, το χαρακτήριζε ακόμα η αγάπη και η υπερηφάνεια για τον τόπο του, για την πατρίδα», έγραφε στο ίδιο εκείνο ανέκδοτο κείμενο του 1932. «Θυμάμαι τον πατέρα μου που μας έλεγε, στον αδερφό μου και εμένα, λίγο μετά τους βαλκανικούς πολέμους τους οποίους είχε ακολουθήσει ως λοχαγός, εθελουσίως και αυθόρμητα, επειδή ήταν βουλευτής και δεν είχε υποχρέωση να καταταγεί: “Η οικογένειά μας, επτακόσια χρόνια ποτέ δεν υποτάχτηκε στους Τούρκους!”» Τη φράση αυτή την εχάρηκα πολύ, τότε από πατριωτισμό μόνο, τώρα όμως με ικανοποιεί και για το πλούσιο περιεχόμενο ιδεολογίας και ιπποτισμού που ζωντανεύει». Συνιδρύτρια της Πάργας, η φάρα των Pezzali καταγόταν από την Ιταλία (το όνομα συναντάται εκεί ακόμα σήμερα). Κάποιος Pezzali, ίσως οικογενειακώς και με άλλους όμοιους του Νορμανδούς ή θλιβερούς Σταυροφόρους, ομπορτουιστές και πιθανόν πλιατσικολόγους, ίδρυσε μεταξύ 1185 και 1207 το Borgo (Πύργο), που κατέληξε να λέγεται Πάργα. (Άλλη εκδοχή αναφέρει ότι, «φεύγοντας» από την πόλη μετά τη δολοφονία του Ανδρόνικου Κομνηνού το 1185, οι ήδη εξευγενισμένοι Πετσαλάται, όπως είχε εξελληνισθεί το Pezzali, κατέφυγαν στην Ήπειρο –υπάρχει ακόμα χωριό Πετσάλι, μια ώρα βόρεια των Ιωαννίνων– και τότε ίδρυσαν κι εγκαταστάθηκαν στην Πάργα). Το 1571, ο πρωτόπαπας Sylvestro Pezzali (ισόβιος εκλεγμένος «πρωθυπουργός» με εκκλησιαστικό ένδυμα), είχε διαπραγματευθεί στη Βενετία το χτίσιμο του κάστρου της. Ένα οικόσημο χαραγμένο σε δαχτυλίδι (που ο πατέρας μου, έπαψε να φοράει όταν τον ετραυμάτισε κάποιος χυδαίος και βαθιά συμπλεγματικός, αλλά εγώ συνεχίζω να φοράω), βαστάει από εκείνη την αποστολή του παπα-Σύλβεστρου στο Δόγη, πριν τετρακόσια χρόνια.

Πιο κοντινή κι απείρως πιο εμπνευστική για τον πατέρα μου ξέρω πως ήταν η μορφή του προ-πάππου του Αθανασίου Αντωνίου Πετσάλη. Γεννημένος αυτός το 1802, έφυγε από την πουλημένη από τους

Αγγλους Πάργα το 1819, σπούδασε στην Ιόνιο Ακαδημία και νομικά στην Pisa, έγινε γραμματέας του Λάζαρου Κουντουριώτη στην Ύδρα, κι όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα, αναδείχθηκε σ' έναν από τους δύο πρώτους μεγάλους δικηγόρους της εποχής του. Επανειλημμένα Υπουργός, το όνομά του συζητιόταν για την Πρωθυπουργία το 1870, όταν αιφνίδια αρρώστησε και πέθανε. Ο συνονόματος αυτός προ-πάππος του πατέρα μου, είχε κάνει μεγάλη περιουσία από τη δουλειά του. Είχε φτιάξει σπουδαία βιβλιοθήκη με incunabula και πρώτες εκδόσεις. (Χάθηκαν πολλοί τόμοι κατά τα Δεκεμβριανά, όταν ανατινάχτηκε το σπίτι του στην οδό Κωλέττη). Σώθηκαν λίγοι τόμοι μόνο, που ο πατέρας βρήκε μια μέρα στα ερείπια, όταν είχε πάει με τη μητέρα μου φαγητό στον λιμοκτονούντα και ξεπαγιάζοντα Γρηγόριο Ξενόπουλο, που έμενε κατά 'κει: «5 Ιανουαρίου 1945. Πήγα στον Γρηγόριο Ξενόπουλο γάλα, ρύζι, αλεύρι, ζάχαρι, σουπά. Το σπίτι του καταστραμμένο, όλα τα χειρόγραφα, όλα τα βιβλία, η Διάπλαση, η αλληλογραφία του, όλα καμένα. Τον βρήκα πρόσφυγα, αλλά με εξαιρετικό ηθικό. Είχε αφήσει γένεια. Το χαρτί και η πέννα μπροστά του. Μα δεν έγραφε.» *Τρίβολοι και Ζιζάνια*, σελ. 51).

Ο Αθανάσιος Πετσάλης είχε αγοράσει από τους απερχόμενους Τούρκους τρία μεγάλα «τσιφλίκια» (το μεγαλύτερο, τη Βιστρίτσα, στη βόρεια Εύβοια, και τα άνω και κάτω Χάλια απέναντι απ' τη Χαλκίδα). Επί δεκαετίες εκπρόσωπος της Ιστιαίας στην Εθνοσυνέλευση, τον είχαν διαδεχθεί και ο γιος και ο εγγονός του. Πρώτος που απέτυχε να εκλεγεί βουλευτής (το 1932 για λίγες ψήφους και σε καφανταρικό, όχι βενιζελικό ψηφοδέλτιο) ήταν ο πατέρας μου. Επιστρέφοντας, ωστόσο, στον Αθανάσιο Πετσάλη ήταν αυτός τόσο βαθιά δημοκράτης, που το 1841 είχε μεταφράσει ελληνικά το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (μετάφραση που επανεκδόθηκε το 1990 από την Αμερικάνικη Υπηρεσία Πληροφοριών και που ο πατέρας είχε πολύ χαρεί, όταν το πληροφορήθηκε από τον τύπο). Είχε πρωτοστατήσει, μάλιστα, ο Αθανάσιος Πετσάλης στον αγώνα για την έξωση του Όθωνα, δράση για την οποία φυλακίστηκε μαζί με τον συναγωνιστή γιο του Αλέξανδρο. Ο τελευταίος ήταν, με τον Ρόκκο Χοϊδά, συνιδρυτής του πρώτου «Δημοκρατικού» κόμματος στην Ελλάδα. Φυσικά, σφράγισαν όλ' αυτά

–μαζί και με τον «ζωντανό» βενιζελισμό του Διομήδη και του Παρασκευόπουλου– τον εντονότατο αντιβασιλισμό του πατέρα μου.

Μαζί με την πνευματική ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο σπίτι του (από το 1846 αδιάλειπτα ως το 1940, κάποιο μέλος της οικογένειας ήταν καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, γι' αυτό, άλλωστε, χάρηκε ιδιαίτερα την τελευταία τιμή που του έγινε, το 1994, όταν η Φιλοσοφική Σχολή τον αναγόρευσε Επίτιμο Διδάκτορά της), οι λαμπρές σελίδες της οικογενειακής παράδοσης έθρεψαν και τροφοδότησαν την καλλιτεχνική του έμπνευση και φαντασία. Ας προστεθούν, ωστόσο, σ' αυτά κι όλα όσα ο πατέρας μου έζησε ο ίδιος: το κίνημα του 1909, τους βαλκανικούς και δύο παγκόσμιους πολέμους, το διχασμό κι αργότερα το σπαραγμό της πολιτικής Ελλάδας, όλ' αυτά μέσα από την δημόσια δράση του πνευματικού του πατέρα Αλέξανδρου Διομήδη (επανειλημμένα Υπουργού του Ελευθέριου Βενιζέλου, Διοικητή της Εθνικής Τραπέζης και της Τραπέζης της Ελλάδος, και Πρωθυπουργού, 1949-50) και του γενναίου θείου Λεωνίδα Παρασκευόπουλου, του Αρχιστράτηγου της Μικρασιατικής νίκης, που παρακολουθούσε απ' τη Γαλλία –όπου τον συναναστρεφόταν καθημερινά ο ανεψιός μου– την τραγική καταστροφή του βενιζελικού θαύματος.

* * *

Την τρομερή αυτήν εποχή της Κατοχής, τη σωτηρία του τη βρήκε στο «εθνικό» γράψιμο, που του είχαν εμπνεύσει και οι τραγικές ημέρες του πολέμου και της Κατοχής («20 Δεκεμβρίου 1945. Σήμερα ετελείωσα τη συγγραφή των «Μαυρόλυκων». Άρχισα στις 19 του Γενάρη 1939. Επτά χρόνια παρά ένας μήνας. Et nunc dimittiis...», *Τρίβολοι και Ζιζάνια*, σελ. 57). Εγώ όμως, αυτά δεν τα έζησα. Το πρώτο αντίτυπο των «Μαυρόλυκων» μου το αφιέρωσε (τέσσερις σελίδες στις οποίες μου περιέγραφε το χαρακτήρα και τη λεβεντιά του πατέρα του) μόλις το έλαβε, ανήμερα του Αγίου Νικολάου, στις 6 Δεκεμβρίου 1947. Δεν ήμουν ακόμα τότε ούτε πέντε ετών. Τον θυμάμαι, ωστόσο, εκείνα τα χρόνια, να κοιτάζει τον έξω κόσμο του –την πλατεία Ρηγίλλης, τη Στρατιωτική Λέσχη και τη

λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας με τις γραμμές και τα τραμ– απ’ το παράθυρο του διαμερίσματος όπου ζούσαμε, στην οδό Μουρούζη 10.

Η πραγματικά μεγάλη περιπέτεια για τον πατέρα μου εκείνα τα χρόνια ήταν το «ανέβασμα» στην Κηφισιά, περί τα τέλη Ιουνίου κάθε χρόνο, και η επάνοδος στην οδό Μουρούζη στις αρχές Σεπτεμβρίου. Όλη η οικογένεια ανέβαινε στον μυθικό καλοκαιρινό παράδεισο του Αλέξανδρου και της Ιουλίας Διομήδη. (Όταν είχε εκραγεί ο πόλεμος, το 1939, πρώτη αντίδραση και μεγάλος καημός της θείας Julia ήταν πώς, τώρα, θα έφταναν οι σπόροι της απ’ τη Γαλλία...). Το πατρογονικό καλοκαιρινό Διομηδέϊκο, στη γωνία της λεωφόρου Κηφισίας με την οδό Δηλιγιάννη, ήταν τότε επιταγμένο απ’ την Ελληνική Χωροφυλακή και στο ισόγειό του στοιβάζονταν κάπου 150 άντρες κομμουνιστές (οι γυναικείες «φυλακές» ήταν στο απέναντι σπίτι, όπου τώρα στέκει το εμπορικό κέντρο «Φοίνικας»). Και Πρωθυπουργός ακόμα, ο Διομήδης δεν είχε σκεφτεί καν να ξε-επιτάξει το ρημαγμένο πια σπίτι που είχε χτίσει ο πατέρας του στα 1897, για να μην τον χαρακτηρίσουν χαριζόμενο στον εαυτό του. Ο *tempora*, ο *mores*....

Και θυμάμαι τον πατέρα μου ένα ανοιξιάτικο βράδι του Μαρτίου 1950, στον δεύτερο όροφο της οδού Μουρούζη (μόνο μετά τον αιφνίδιο θάνατο του Διομήδη στο τέλος εκείνου του χρόνου, θα μεταφερθούμε στον τρίτο, στο καταπληκτικό διαμέρισμα και τη μοναδική βιβλιοθήκη, που πάραυτα θα «ξηλώσει» γνωστός εφοπλιστής μόλις θα το αγοράσει το 1963...) Τον θυμάμαι, λοιπόν, καθισμένο με όλη την οικογένεια γύρω από το ραδιόφωνο –παρούσες και η μητέρα του και η χήρα

του Στρατηγού Παρασκευόπουλου– ν’ ακούμε την αναμετάδοση της τελετής βράβευσης των «Μαυρόλυκων» από την Ακαδημία. Εκείνος που τους είχε γράψει, δεν μπορούσε να πάει απ’ την πλατεία Ρηγίλλης στην Ακαδημία. Το βραβείο παρελάμβανε για λογαριασμό του ανεψιού του, ο Αλέξανδρος Διομήδης...

* * *

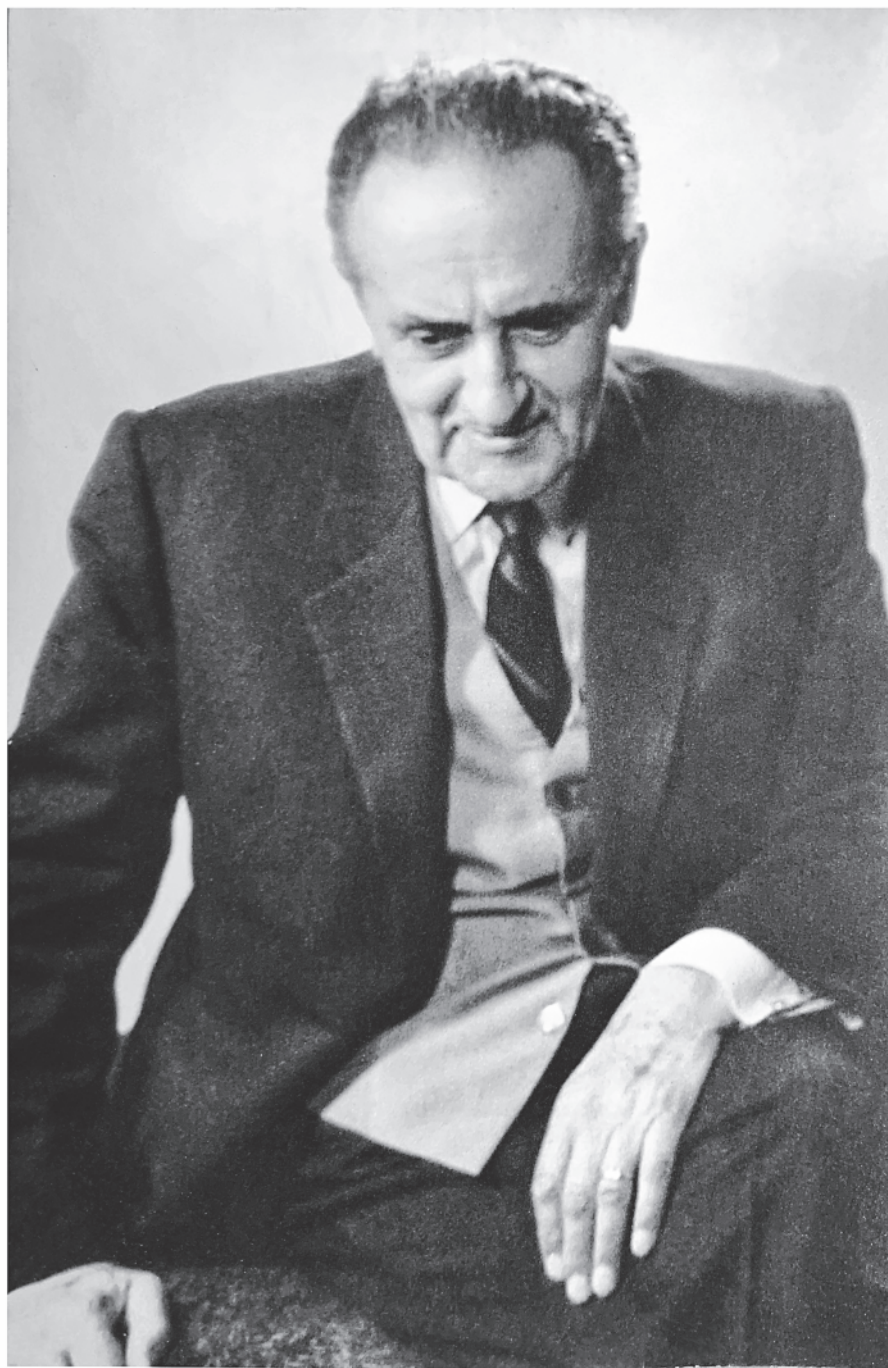
Μια ακόμα εικόνα χωρίς κορνίζα, πιο πρόσφατη αυτή. Στο πρώτο νεκροταφείο, καμιά κατοσταριά, ίσως διακόσιοι άνθρωποι, αληθινοί φίλοι οι περισσότεροι, που αγαπούσαν ειλικρινά τον «τόσο καλό, τόσο γλυκό, τόσο αγαπητό Θανάση, που ποτέ δεν έκανε σε κανέναν κακό...». Εγώ (λίγο πιο δυναμικός, ίσως, κι άτεγκτος απ’ αυτόν), μεταχειρίζομαι μια προσφιλή του αποστροφή, το «άει-σιχτίρ» –με έντονο τονισμό της τελευταίας συλλαβής– για να σχολιάσω την απουσία οποιουδήποτε εκπροσώπου της Πολιτείας στην κηδεία του. Ο ίδιος, καταπώς τον ήξερα, θα το έκρινε ειρωνικά, αλλά και με πικρία για την πατρίδα που είχε πιστέψει και υμνήσει. Και ίσως, σε τελευταία ανάλυση, δεν θα τον πείραζε που κανένας μικρούτσικος «ελληνάκης» (έκφραση του Διομήδη αυτή) –πόσο ξένος θα ’ταν, μα την αλήθεια!– δεν καταδέχτηκε να παρευρεθεί στο ξόδι του...

Νίκος Πετσάλης-Διομήδης

Κηφισιά, 9 και 10 Νοεμβρίου 1995

ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΗ ΜΗΤΕΡΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΕΝΑ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΗΚΩΜΟΥ
ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

ΣΤΟ ΘΑΜΠΟ ΦΩΣ τῆς αὐγῆς ὁ Κωλέττης σηκώθηκε καὶ βγῆκε στὸν ξύλινο ἐξώστη τοῦ σπιτιοῦ του. Πῆρε μιὰ βαθιὰν ἀνάσα, κι' ὕστερα ἄλλη μιὰ, καὶ ἄλλη, καθὼς τὸ συνήθιζε καὶ καθὼς τοῦ ἄρεσε νὰ τὸ λέει μὲ αὐταρέσκεια, ὀρθώνοντας τὸ πανωκόρι: « Εἶναι τὸ ὑγιεινότερον πρωινὸν ρόφημα. »

Σήμερα ὅμως, 16 τοῦ Μαγιοῦ (τοῦ 1828) δὲν βγῆκε μόνο γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὸν ἐξώστη. Σήμερα εἶναι νὰ ρθεῖ ἡ μητέρα του ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά. Κι' εἶναι ἐφτά ὁλόκληρα χρόνια πού δὲν τὴν εἶδε τὴ μάνα του, τὴν κυρα-μάννα. Κι' εἶναι ἐφτά αἰῶνες. Γιατὶ ἀπὸ τότε ὡς σήμερα καὶ τί δὲ γίνηκε.

Βγῆκε στὸν ἐξώστη καὶ ἔψαξε τὸ πέλαγος μὲ τὸ μάτι, πέρα, πέρα ἀπὸ τὸ θαλασσινὸ καστρότειχο. Μήπως φάνηκε στ' ἀνοιχτὰ ἡ γολέτα.

Ναῦπλιο. Ἡ ἀγκαλιὰ τοῦ Ἀργολικοῦ. Τὰ βουνὰ πού τὸ ζώνουν στ' ἀπόμακρα. Μιὰν ἀπέραντη γαλήνη σκεπάζει τὰ πάντα. Εἶναι αὐτὸ τὸ θαμπὸ φῶς τῆς αὐγῆς, τὸ ἀβέβαιο, τὸ μπλεγμένο μὲ τὸ σκοτάδι, εἶναι ἡ γαλατερὴ καταχνιά πού γλυκύνει τὰ βάρη, εἶναι ἡ ἀκίνησις τοῦ ὕπνου ἀκόμα, εἶναι οἱ δύο θολοί, ἀχνὰ ροδαλοὶ καθρέφτες, οὐρανὸς καὶ θάλασσα, πού ἀντικρίζονται καὶ κάνουν σὰν ὄνειρὼν τὰ εἶδωλα πού ἀντιφεγγίζουν, εἶναι τὸ κοκὸρι πού λαλεῖ, μοναχικὸς καὶ μοναδικὸς ἦχος, ὅλα εἶναι, εἶναι καὶ τῆς ψυχῆς τῆς γαληνεμένης τὸ ἀχιδοβόλημα πάνω σὲ ὅλα. Εἶναι μιὰν ἀπίθαναν ὁμορφὴν νέκρα, καθὼς στὰ ὄνειρα, ἀπ' ὅπου — τὸ νιώθεις — ἐτοιμάζεται νὰ ξεπηδήσει ἡ ζωὴ, — τὸ φῶς, τὸ σάλεμα, ἡ λαλιά...

Ἐμεινε ἀκίνητος ἐκεῖ στὸν ἐξώστη ὁ Κωλέττης

καὶ θαύμασε τὴν ὁμορφιά, χάρηκε τὴ γαλήνη... Ἔτσι θὰ εἶναι σίγουρα στὸν Παράδεισο... Κι' ἐπειδὴ δὲν ἐφαινόταν κανένα πλεούμενο, πάρεξ μερικὲς ψαρόβαρκες πού κάθονταν κι' ἐκεῖνες ἀσάλευτες ἀπάνω στὰ νερά, σὰν πουλιὰ μὲ διπλωμένα τὰ φτερά τους, ξαναμπῆκε στὸ σπῖτι καὶ πῆγε καὶ στάθηκε — ποῦ ἄλλοῦ ; — μπροστὰ στὸ γραφεῖο, τὸ τραπεζογραφεῖο του, μὲ τὰ χαρτιά καὶ τὰ βιβλία καὶ τὴν καλαμαριά, — μαῦρο μελάνι, κόκκινο μελάνι, — καὶ τίς τρεῖς-τέσσερες πένες, τὰ φτερά, ὅλες ἄσπρες, χιονάτες, ἀπὸ χήνα.

Δὲν ἐκάθησε. Ὁρθίος, πῆρε ἓνα χαρτί, ἓνα γράμμα, κι' ἄρχισε νὰ τὸ διαβάξει, νὰ τὸ ξαναδιαβάξει. Εἶναι τὸ τελευταῖο γράμμα τῆς μητέρας, γεμάτο στοργὴ καὶ ἀνυπομονησίαν, καὶ τώρα εἶναι νὰ ρθεῖ, σήμερα θὰ ρθεῖ. Γράφει :

« Ἀπὸ Σπάρτα
» Κεφαλληνίας.

» Ἀπὸ τὴν τιμίαν σου μᾶς δίνεις καλὲς ἐλπίδες, ὅτι ὀγλήγωρα θέλει φερθῇ ὁ γαμπρός μας κυρ-Κωνσταντῖνος [ὁ Μασκλαβάνης, πού ἔφυγε πρὶν δεκαπέντε μέρες ἀπὸ τὸ Ναύπλιο] διὰ νὰ μᾶς σηκώσῃ ἀπὸ ἐδῶ δι' αὐτοῦ. Ἀμποτε, παιδί μου, νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ τοῦτα τὰ μέρη καὶ ν' ἀνταμωθοῦμε ὅλοι μαζύ. Παιδί μου Γιάννη, μητρικῶς σὲ ἀσπάζομαι, ὁμοίως κάνει καὶ ἡ Αἰκατερίνη [ἡ γυναῖκα τοῦ Μασκλαβάνη] σὰς προσκυνεῖ. Οἱ μικρὲς [οἱ ἀνιψιὲς τοῦ Κωλέττη, κόρες τῆς Αἰκατερίνης] σὰς φιλοῦν τὰ χέρια. Ταῦτα καὶ βίαια ὑποσημειοῦμαι

» ἡγαπητὴ σὰς μητέρα

» ΞΑΝΘΗ ΚΟΛΕΤΙ »

Τὶς προάλλες ἀκόμα ὁ Κωλέττης εἶχε γράψῃ τοῦ

No 2

Αύγουστος 1961

Σισίνη, νά στείλει τῆς μητέρας του τυρί καὶ βούτυρο στὴν Κεφαλλονιά. Πρόλαβε τάχα; Τώρα τὸ καράβι ποὺ τὴ φέρνει θάναί πίσω ἀπὸ τοῦτο τὸν κάβο, τὸν κάβο ποὺ φαίνεται ἐκεῖ, ἀριστερά...

Ξανάφησε τὸ γράμμα στὸ τραπέζι κι' ἀκούμπησε τὸ χέρι του ἀπάνω στὸ χαρτί, ἀπαλά, ἔτσι ὡς νὰ τὸ χάνιδε, νὰ τὸ προστάτευε. Ἐκεῖ δίπλα ἦταν κι' ἓνα ἄλλο κομματάκι χαρτί, ἓνα μικρὸ τετράγωνο. Κι' ἔγραφε ἀπάνω :

Φίλους τῆς ἐλευθερίας
τῶν Γραικῶν τῆς σωτηρίας
ὅταν ἔχομεν τοὺς Γάλλους
τίς ἢ χρειά ἀπὸ ἄλλους ;

Γάλλοι καὶ Γραικοὶ δεμένοι,
μὲ φιλίαν ἐνωμένοι,
δὲν εἶναι Γραικοὶ ἢ Γάλλοι,
ἀλλ' ἐν ἔθνος : Γραικογάλλοι !

Καὶ ἀπὸ κάτω, μὲ ἄλλο γραφικὸ χαρακτήρα, τὰ λόγια :

« Τῷ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς ἐκλεκτῷ φίλῳ τῆς Γαλλίας, ἐξοχωτάτῳ κ^ο κ^ο Ἰωάννῃ Κωλέττῃ,

» ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΨ »

« Ἀνούσιον καὶ ἀνόσιον, συλλογίστηκε ὁ Κωλέττης. Ἀγκαλὰ καὶ εἶναι τοῦ " ἐν τοῖς σοφωτάτοις σοφωτάτου κ^ο κ^ο Ἀδαμαντίου Κοραΐ ". Πλὴν ὅμως πρέπει καὶ νὰ τῷ ἀποκριθῶ. »

Καὶ κάθησε κι' ἔγραψε ἓνα ολόκληρο κατεβατό, ἀπάντηση στὸ φίλο ποὺ τὸν θυμήθηκε. Στὴν ἀλληλογραφία του ἦταν ἔτσι, ἀπὸ νέος, πολὺ ταχτικός, καὶ μάλιστα, ὅταν μπορούσε, φύλαγε τὰ γράμματα ποὺ λάβαινε, καὶ καμιά φορὰ ἐβγαζε κόπια στὰ δικά του.

Στὸ ἀναμεταξὺ ὁ ἥλιος πρόβαλε ἀπὸ τὴν ἀντικρινὴ γωνιά, πάνω στὸν τοῖχο. Σηκώθηκε ὁ Κωλέττης καὶ ξαναβγήκε στὸν ἐξώστη. Εἶχε ἀλλάξει ἡ ὄψη τοῦ κόσμου. Ἐκεῖνη ἡ ἀχνότητα, ἡ ἀγνότητα τῆς αὐγῆς, εἶχε δέσει στὸν πρωινὸ τὸν ἥλιο καθὼς τὸ σιρόπι στὴ φωτιά, καὶ εἶχε πάρει κάτι τὸ ὑλικό, τὸ συγκεκριμένο, κάτι ποὺ πιάνεται, ποὺ ἔχει ὄγκους, ποὺ ἔχει βάθος καὶ σκιές. Ἀκόμα καὶ τὰ νερὰ τοῦ Ἀργολικοῦ εἶχαν πάρει τώρα τὴ ζωντάνια τῶν μικρῶν ἀπανωτῶν κυματισμῶν ποὺ δὲ σπᾶνε, δὲν ἀφρίζουν, μόνο πᾶνε, πᾶνε, πᾶνε... Ἀκόμα καὶ οἱ μακρινὲς φωνές, ποὺ δὲν ἀκοῦς τί λένε. Ἀκόμα καὶ τὸ ἀνατρίχιασμα τῆς φυλλωσιᾶς στὰ δέντρα τῆς πολιτείας... Κι' ἄξαφνα μιὰ κραυγὴ κοντινὴ, μιὰ μάνα ποὺ μαλλώνει τὸ παιδί της. Καὶ τώρα τὸ τρίξιμο μιᾶς πόρτας, καὶ τὸ βήξιμο τοῦ γέρου ποὺ κάθεται ἀντίκρυ...

Ἡ θάλασσα... Τὸ μάτι του βυθίστηκε στὸ γαλάζιο ποὺ σιγοτρέμει μέσ' στὸ φῶς... Ἕνας γλᾶρος ἀσπρολογάει... ὄχι, εἶναι πανί, εἶναι πανάκι... εἶναι ἡ γολέτα, εἶναι ἡ γολέτα, εἶναι ἡ μητέρα, ἡ μητέρα, ἔρχεται, ἔρχεται, πᾶμε γρήγορα...

Γρήγορα κατεβαίνει τὴ σκάλα, σιάχνοντας τὴ φέσαρά του, φωνάζει, διατάζει, βγαίνει στὸ δρόμο, κατηγορίζει, τραβάει γιὰ τὸ λιμάνι κάτω. Βήματα μεγάλα, μεγάλα καὶ βιαστικά...

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΣΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΜΕ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ*

ΧΡΟΝΙΚΟ

- **Ο** ΜΠΑΡΜΠΑΓΙΑΝΝΗΣ γύρισε !
 — Ποῦ ἦτανε πάλι ;
 — Στὴν Αἴγινα.
 — Στὰ παλιὰ λημέρια.
 — Στὰ παλιά. Ἀλλὰ καὶ στὰ καινούργια ἔργα. Ὁρ-
 φανοτροφεῖο, Δικαστήρια, Στρατιωτικὴ Σχολή, Γυ-
 μνάσιο.
 — Ποῦ τὰ βρῆκε τὰ λεφτά ;
 — Δὲν ξέρω. Τὰ βρῆκε.
 — Ἐγὼ ξέρω ὅμως. Πῆρε τὰ λεφτά πού ἔπρεπε νὰ
 δώσει σ' αὐτοὺς πού θυσιάσανε τὸ βίος τους γιὰ τὸν
 Ἀγώνα καὶ ἔκανε ἔργα. Πεινᾶνε, τὸ ξέρεις ; Πεινᾶνε

οἱ Ὑδραῖοι, κι' οἱ Σπετσιῶτες, κι' οἱ Μοραῖτες, πού
 δώσανε τὸν παρά τους γιὰ τὸν πόλεμο. Καὶ τὴ δόξα
 τὴν παίρνει ὁ Κόντες !

— Τίποτα δὲ γίνεται μὲ τὸ τίποτα ! Ἄν ἦτανε
 ὅλοι νὰ τὰ πάρουνε πίσω ὅσα δώσανε, ἡ θυσία δὲ θὰ
 ἦτανε θυσία.

— Καὶ γιατί πρέπει νὰ θυσιάστοῦν αὐτοί ; Σ' ὅλους
 ἔπρεπε νὰ μοιραστεῖ ἡ θυσία.

— Γιὰ ὅλους γίνονται τὰ ἔργα ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη.
 Θέλετε νὰ γίνουμε Κράτος, ἢ δὲ θέλετε ;

— Ἀρχισε νὰ μᾶς μπαίνει στὴ μύτη ὁ Κυβερνήτης
 σου !

Σὲ λίγες μέρες πάλι τὰ ἴδια.

— Ἦρθε ὁ Μπαρμπαγιάννης !

— Ποῦ ἦταν πάλι ;

— Στὴν Ἀθήνα !

* Φέτος συμπληρώθηκαν 130 χρόνια ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ
 Καποδίστρια. Μὲ λύπη μου διαπιστώνω ὅτι δὲν ἔγινε σχεδὸν
 καμία μνηεὶα αὐτοῦ τοῦ ἐθνικὰ βαρυσήμαντου γεγονότος.

— Ποῦ ;
 — Στὴν Ἀθήνα.
 — Τί πῆγε νὰ κάνει ἐκεῖ ;
 — Λένε πὼς λογαριάζει νὰ τὴν κάνει πρωτεύουσα.
 — Πρωτεύουσα ; Δηλαδή ;
 — Δηλαδή νὰ μεταφέρει ἐκεῖ τὴν ἔδρα τῆς Κυβερνήσεως, τὰ Ὑπουργεῖα, τὶς Πρεσβεῖες...

— Καὶ γιατί στὴν Ἀθήνα ; Ἐχεις πάει ; Εἶναι ἓνα χωριὸ τρισάθλιο, τρεῖς φορές χειρότερο ἀπὸ τὸ Ἄργος. Ἐδῶ, τὸ Ναύπλιο... Ἄλλωστε, στὴν Ἀθήνα εἶναι οἱ Τοῦρκοι ἀκόμα, ἡ Ἀττικὴ ὁλόκληρη κατέχεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

— Ὅσοι Τοῦρκοι μένουν ἀκόμα στὴν Ἀθήνα, μένουν προσωρινά. Αὐτὸ τὸ ξέρουν κι' οἱ ἴδιοι. Δὲν ὑπάρχει πιά ζήτημα νὰ μείνουν οἱ Τοῦρκοι στὴν Ἀθήνα. Ἡ Ἀθήνα ἔχει περιληφθεῖ πιά ὀριστικὰ στὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδας. Ἐπειτα, ἡ Ἀθήνα ἔχει τὰ πρωτεῖα ἀνάμεσα σ' ὅλες τὶς πολιτείες τῆς πατρίδας μας. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς. Εἶναι ἡ πιὸ παλιὰ πολιτεία τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἡ πιὸ δοξασμένη.

— Καὶ τί σημασία ἔχει τὸ τί ἦταν στὰ παλιὰ τὰ χρόνια ; Σήμερα τί εἶναι ! Ἕνα παλιοχωριό !... Ἀ, μὰ θαρρῶ πὼς ἐκεῖ κι' ἐκεῖ εἴμαστε ν' ἀκούσουμε ὅτι ὁ Κόντες τᾶχει χαμένα ! Νὰ κάνω τὸ σταυρό μου !

Ἔτσι λένε. Καὶ παραπέρα τὰ ἴδια, καὶ παραπέρα τὰ ἴδια πάλι, μὲ διάφορες παραλλαγές. Ἕνα εἶναι σίγουρο. Ὁ Κυβερνήτης γύρισε σήμερα « πολλὰ πρωὶ » στὸ Ναύπλιο.

Ὅλη νύχτα ἔβρεχε. Ξημέρωσε-δὲν ξημέρωσε. Μαῦρα, μελανὰ σύννεφα κάθονται χαμηλά, ἔτοιμα νὰ ξεσπάσουν. Μέσ' στὸ γραφεῖο τοῦ Κυβερνήτη φέρανε ἓνα λυχνάρι καὶ τὸ ἀκουμπήσανε στὸ τραπέζι του, νὰ βλέπει νὰ διαβάσει. Τοῦ παρουσιάζουν ἔγγραφα οἱ γραμματικοί, κι' ἐκεῖνος τὰ μελετᾷ, τὰ συζητᾷ, τὰ διορθώνει ἢ τὰ δίνει πίσω νὰ ξαναγραφοῦν. Ὑπογραφές λίγες.

Μπαίνει ὁ Ἀρχιγραμματέας τῆς Ἐπικρατείας, ὁ κ. Σπυρίδων Τρικούπης. Εἶναι κοντουλὸς καὶ παχουλός.

— Προσκυνῶ, ἐξοχώτατε, λέει ὁ Τρικούπης.

Ὁ Καποδίστριας εἶναι κουμπωμένος ὡς τὸ λαϊμό. Ψυχρὸς καὶ ἀπότομος, ἀλλὰ ὡς πάντοτε ἐξαιρετικὰ εὐγενικός.

— Ἀγαπητέ μου, ξεκόβει, ἡ μόνη ὑπηρεσία ποὺ σᾶς ζητῶ, εἶναι νὰ μὲ κρατῇτε ἐνήμερον τῶν νόμων ποὺ ὑπάρχουν, κάθε φοράν ποὺ παρουσιάζεται ἀφορμή. Διὰ τὰ σχέδια τῶν νόμων καὶ τῶν ψηφισμάτων καὶ διὰ τὴν ἀλληλογραφίαν μου, τὸ βλέπετε, σᾶς βγάζω ἀπὸ τὸν κόπο καὶ σᾶς τὰ δίνω ἔτοιμα πρὸς ἀντιγραφήν... Κύριε Τρικούπη, παρελείψατε νὰ μὲ εἰδοποιήσετε ὅτι ὑπῆρχεν ἡδὴ Ὁργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων... Τώρα, ἀφοῦ ἔγινε τὸ λάθος αὐτό, κοιτάξτε νὰ μοῦ βρῆτε ἀντίγραφον...

Ὁ Τρικούπης, κατακόκκινος, πειραγμένος, ἀλλὰ μαλακώτατος πάντοτε.

(Ἀπόσπασμα)

— Δὲν πρόκειται, λέει συγκρατημένα, περὶ ἐσκεμμένου λάθους, ἐξοχώτατε, οὔτε περὶ παραλείψεως ἐκ προθέσεως. Θὰ σᾶς εὔρω τὸ ἀντίγραφον, ἐξοχώτατε... Μοῦ ἐπιτρέπετε...

Ὑποκλίνεται καὶ φεύγει.

Πῆγε σπῖτι του καὶ ὑπόγραψε τὴν παραίτησή του, ποὺ τὴν εἶχε πάντοτε ἔτοιμη μέσ' στὸ συρτάρι του.

Στὸ ἀναμεταξύ ὁ Κυβερνήτης συνεχίζει τὸ ἔργο του, ἀνυποψίαστος. Ζητεῖ τὸν Λιδωρίκη, τὸν Ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν. Ἐρχεται ὁ Λιδωρίκης. Ὁ Κυβερνήτης τοῦ ζητᾷ τὴ γνώμη του γιὰ κάποιαν ὑπόθεση περίπλοκη. Ὁ Λιδωρίκης νομίζει ὅτι πρέπει νὰ διοριστεῖ ἐπιτροπή, νὰ ἐξετάσει, νὰ προτείνει, δὲν μπορεῖ ἀμέσως. Ὁ Κυβερνήτης ἀπαντᾷ μαλακὰ τούτη τὴ φορά, ἀλλὰ μὲ εἰρωνία :

— Οἱ ἐπιτροπές, κύριε Λιδωρίκη, καὶ ἡ προσωρινότης κατέστρεψαν τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Λιδωρίκης δὲν ξέρει ἀπὸ προσποίηση.

— Εἰσθε Κυβερνήτης, ἐξοχώτατε. Θὰ ἀποφασίσετε σεῖς.

Μπῆκε καὶ ὁ γερο-Κολοκοτρώνης στὸ γραφεῖο. Ὁ Κυβερνήτης σηκώνεται νὰ τὸν προσδεχθεῖ. Καθίζουν ἀντίκρυ ὁ ἓνας στὸν ἄλλον. Ἀπάνω στὸ γραφεῖο, ἀνάμεσά τους, εἶναι ἀκουμπισμένα τὰ ματογυάλια τοῦ Κυβερνήτη. Κάποια στιγμή ὁ Κολοκοτρώνης τὰ παίρνει μὲ εὐλάβεια καὶ ἀρχίζει νὰ τὰ ἐξετάζει μὲ μετὰ ἄλλῃ προσοχή.

— Τί τὰ κοιτάζεις ; ρωτᾷ ὁ Κυβερνήτης.

Ὁ Κολοκοτρώνης μὲ ἀφέλεια :

— Τὰ κοιτάζω γιατί θέλω νὰ δῶ ἂν θὰ μπορεῖς μ' αὐτὰ νὰ μᾶς ξεχωρίζεις εὐκολα. Θαρρῶ, τὰ ματογυάλια τῆς Ἐξοχότητάς σου πρέπει νά'ναι πολὺ καθαρά.

Ὁ Κυβερνήτης γέλασε.

— Στρατηγέ, τοῦ λέει τοῦ Κολοκοτρώνη, θαρρῶ πὼς μᾶς ἔβαλες τὰ γυαλιά !

Ὁ Γέρος μὲ ἀπάθεια :

— Νὰ προσέχεις, ὑπερεξοχώτατε, τοὺς ἀνθρώπους ποὺ παίρνεις κοντά σου. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ σὲ τριγυρίζουνε εἶναι ἀνίκανοι, εἶναι καὶ κανάγηδες καμπόσοι. Νὰ μὲ συμπαθᾷς, ὑπερεξοχώτατε, ποὺ σοῦ τὰ λέω.

— Δὲν πειράζει, λέει ὁ Κυβερνήτης. Ὅμως, ἀπὸ τὸ χῶμα ποὺ βρίσκεται θὰ φτιάσουμε τὰ τσουκάλια μας.

Ἀνοίξανε πάλι οἱ καταρράχτες τοῦ οὐρανοῦ. Σκοτείνιασε κι' ἄλλο.

— Θὰ καθήσεις νὰ φᾶμε μαζί, στρατηγέ, λέει ὁ Κυβερνήτης. Μὲ τὸ βρισκόμενο...

Ἕνα ἀστροπελέκι σκέπασε τὴ φωνή του. Ἡ λάμψη καὶ ἡ βροντὴ ἤρθαν ταυτόχρονα, τόσο κοντὰ ἔπεσε ὁ κεραυνός. Τὸ νερὸ διπλασίασε τὴν ὀρμή του, ἔλεγες ἀδειάζουν δεξαμενὲς ἀπέραντες, ἐνιωθες στ' ἀλήθεια τὸ βάρος τοῦ νεροῦ, σὰ νὰ σὲ πῆζε. Ἀλλὰ δὲ βάστηξε πολὺ.

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ, ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ

ΧΡΟΝΙΚΟ

ΜΙΑ ΜΕΡΑ, εκεί που δὲν τὸ περίμενε κανείς, ἤρθε στὰ Γιάννενα ὁ Ζαΐμης, ὁ Ἀσημάκης ὁ Ζαΐμης, ἀπὸ τὸ Μοριά. Σταλμένος μυστικά ἀπὸ τὴν Ἑταιρία¹, νὰ μάθει τί γίνεται ἐδῶ στὰ Γιάννενα καὶ τί σκοποὺς ἔχει ὁ «σατράπης», καθὼς εἶπε, «τῆς Ἡπείρου».

Ὁ Ζαΐμης γύρεψε νὰ δεῖ τοὺς πρώτους τοῦ τόπου. Δὲν ἦταν ἓνας καὶ δυό. Μεγάλη πολιτεία τὰ Γιάννενα, πρωτεύουσα. Ξεχώρισε μονάχος του ἐκείνους πού θαρροῦσε ὅτι ἔπρεπε ν' ἀνταμώσει, καὶ πῆγε νὰ τοὺς βρεῖ.

Ἦρθε καὶ στοῦ Κωλέττη τὸ σπίτι. Ὑστερα ἀπὸ τὸ γλυκὸ καὶ τὸν καφε πιάσανε τὴ συζήτηση. Ὁ Ζαΐμης, λιγομίλητος, φυλαγότανε. Κοκαλιάρης, μὲ μακριὰ μὺτη καὶ μεγάλες μουστάκες κατεβαστές καὶ μ' ἓνα κωνικὸ σαρίκι στὸ κεφάλι, πού τοῦ ἔκρυβε ὅλα του τὰ μαλλιά, ἄρχισε νὰ ρωτᾷ, μόνον νὰ ρωτᾷ.

— Κι' ἐσεῖς οἱ μοραῖτες ἐκεῖ κάτω, ἐντιμότητα ; τὸν ἀντίσκοψε ὁ Κωλέττης.

Μιλῆσανε λοιπὸν καὶ γιὰ τὸ Μοριά, γιὰ τὰ Νησιά, γιὰ τὴ Ρούμελη, γιὰ τὸν Ἀλῆ-πασά.

— Τὸν εἶδα τὸ Βεζίρη², εἶπε ὁ Ζαΐμης, καὶ τοῦ τὰ ξεκαθάρισα κι' ἐγώ. Τοῦ εἶπα : « Ἀπορῶ, Βεζίρη μου, πῶς δὲν παύεις τὰ δοσίματα³, ἀφοῦ ἔχεις τόση δύναμη καὶ χάρες, καὶ δὲ γίνεσαι μονάχος σου βασιλιάς ! »

Ἐφυγε ὁ Ζαΐμης ἀπὸ τὰ Γιάννενα καὶ λίγον καιρὸ πιδ ὕστερα ἔρχεται ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Γιάννης ὁ Παπαρρηγόπουλος, πού εἶναι Κόνσουλός⁴ τῆς Ρωσίας στὴν Πάτρα.

— Ἦρθα, ἀφοῦ συνεννόηθηκα μὲ τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανό, εἶπε, μὲ τοὺς Ζαΐμαίους, μὲ τὸ Λόντο καὶ μὲ τὸν Βλασσόπουλο. Μὴν περιμένετε βοήθεια ἀπὸ τὴ Ρωσία. Ὁ Τσάρος εἶναι πιστὸς στὴν Τριπλὴ Συμμαχία του μὲ τοὺς Πρώσους καὶ μὲ τοὺς Αὐστρια-

κούς. Ὁ Καποδίστριας συμβουλεύει ἀναβολή. Ἀλλὰ ἀναβολὴ δὲ χωράει. Ἐμεῖς ὅλοι κάτω στὸ Μοριά λέμε ὅτι ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ κινηθοῦμε. Οἱ Σέρβοι ἀπὸ πάνω μὲ τὸν Καραγιώργη, καὶ οἱ Παρίστριες Ἡγεμονίες, θὰ σηκωθοῦνε μαζί μας, μόλις δοθεῖ τὸ σύνθημα. Ἡ Μάνη, κάτω στὸ Μοριά, εἶναι ἑτοιμὴ. Ἐτοιμοὶ καὶ οἱ καπεταναῖοι μὲ τὰ σώματά τους, Κολοκοτρώνης, Πετμεζαῖοι, Χαραλάμπηδες. Τί μένει ; Ἡ Ρούμελη καὶ ἡ Ἀρβανιτιά. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Ἀλῆ.

— Ὁ Ἀλῆς, εἶπε ὁ Κωλέττης, εἶναι δόλιος. Δὲν πρέπει νὰ γίνῃ οὔτε πολὺ μεγάλος, οὔτε πολὺ ἀδύναμος. Πρέπει νὰ τὸν κρατήσουμε σὲ στάση ἐχθρική μὲ τὸ Σουλτάνο, ἑτοιμοὶ νὰ πιαστεῖ σὲ πόλεμο, ἀλλὰ δίχως νὰ ξεσπάει ὁ πόλεμος. Ἐμεῖς οἱ γiatροι τὸ λέμε αὐτό : χρονία κατάστασις. Μιὰ χρονία κατάστασις ἐχθρας καὶ μίσους πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἀνάμεσα στὸν Ἀλῆ καὶ στὸ Σουλτάνο. Ὅσο νὰ φουντώσει ὁ σηκωμὸς ὁ δικός μας. Ἐπειτα πιά...

Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού αὐτὴ ἡ λέξη, ὁ σ η κ ω - μ ὁ ς, ἔπαιρνε, σὰ νὰ πεῖ κανένας, « σάρκα καὶ ὀστά ». Τόσο κοντινὴ τοὺς φάνηκε ἄξαφνα, τόσο χεροπιαστή, τόσο ζεστή στ' ἀλήθεια.

Ὁ Παπαρρηγόπουλος εἶπε :

— Οἱ πληροφορίες μας εἶναι ὅτι ἡ Πόρτα ἔχει σκοπὸ ἀμετάτρεπτο νὰ ξεκαθαρίσει ὅλους τοὺς δυνατοὺς πασάδες, καθὼς ἔκανε καὶ γιὰ τὸν Πασβάνογλου. Ὡς φαίνεται, λοιπὸν, ἤρθε τώρα ἡ σειρά τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ, πού τὸν ἔχει προκαλέσει κιόλα καὶ τὸν ἔχει προσβάλει τὸ Σουλτάνο πολλὰς φορές. Ὁ Ἀλῆ-πασάς πρέπει νὰ ἐτοιμαστεῖ. Δὲν τὸν συμφέρει ὅμως νὰ ἔχει ἀσκέρι μόνον ἀπὸ Μουσουλμάνους, γιὰτὶ αὐτοί, πάνω στὴν κρίσιμη ὥρα, μπορεῖ νὰ τὸν πουλήσουν καὶ νὰ τρέξουνε στὸ Σουλτάνο πού εἶναι καὶ Καλὶφης του. Γι' αὐτὸ πρέπει ὁ Ἀλῆς νὰ πάρει κοντά του τοὺς χριστιανούς καὶ ν' ἀρματώσει τόσοις καὶ τόσοις ἀρματωλοὺς καὶ κλέφτες πού τὸν δουλεύουνε χρόνια τώρα καὶ πού σὲ κά-

1. Τῇ Φιλικῇ Ἑταιρίᾳ. 2. Τὸν Ἀλῆ-πασά. 3. Στὸ Σουλτάνο. 4. Πρόξενος.

ποια στιγμή δὲ θὰ δυσκολευτοῦνε νὰ τὸν κηρύξουνε καὶ ἀνεξάρτητο Ἡγεμόνα. Αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ καταλάβει ὁ Βεζίρης, πρέπει νὰ εἰπωθοῦν στὸν Ἀλή...

— Σὲ ἀκουσα μὲ προσοχή, τιμιότατε, εἶπε ὁ Κωλέττης, καὶ πρέπει νὰ γνωρίζεις ὅτι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἔχουμε πεῖ στὸ Βεζίρη καὶ τοῦ τὰ λέμε σὲ κάθε εὐκαιρία. Καθ' ὅσο ξέρουμε, ὁ Βεζίρης ἄρχισε νὰ στέλνει στρατεύματα στὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς ἐπικράτειας του, πρὸς τὴ Μακεδονία, γιὰ ν' ἀντιταχτεῖ στὰ στρατεύματα ποὺ θὰ στείλει ἐνδεχομένως ὁ Σουλτάνος, καθὼς καὶ στὴ Θεσσαλία ἔστειλε δυνάμεις, γιὰτὶ μπορεῖ ἀπὸ κεῖ νὰ προχωρήσουν τὰ σουλτανικά ἀσκήρια τῆς Λεβανδίας καὶ τοῦ Νεγρεπόντε⁵. Ἐπίσης εἶμαι σὲ θέση νὰ ξέρω καλὰ ὅτι ἄρχισε νὰ ξοδεύει πολλὰ λεφτὰ γιὰ ν' ἀρματώσει τοὺς καπεταναίους τῆς περιοχῆς του, τοὺς δικούς μας δηλαδή. Λένε ὅτι ἔχει ἤδη ἔτοιμο εἰκοσι χιλιάδες στρατό.

Σ' αὐτὰ ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀποκρίθηκε :

— Ὁ Ἀλῆς ἐπροσπάθησε νὰ μάθει ἀπὸ μένα γιὰ τὴν Ἑταιρία. Μοῦ εἶπε πὼς τάχα τὸν ὀρκισε ὁ κυρ-Μάνθος ὁ Οἰκονόμου. Ρώτησα τὸν Οἰκονόμου καὶ μοῦ εἶπε ὅχι, στὰ παιδιὰ του. Μοῦ ἔκαμε μάλιστα ὁ Βεζίρης καὶ κάτι σημεία ἀναγνωρίσεως τῶν ἐταιρικῶν, ποὺ μοιάζανε, μὰ τὴν ἀλήθεια, μὲ τὰ σημεία τῆς Ἑταιρίας. Ἐγὼ τὸν ἐβεβαίωσα ὅτι δὲν ἔχω ἰδέα γιὰ Ἑταιρία καὶ γιὰ συνεννόηση τῶν Χριστιανῶν. Τοῦ εἶπα : « Οἱ Γραικοὶ νὰ συνεννοηθοῦνε μεταξύ τους, Βεζίρη μου ; Θὰ γκρεμίσει τὸ βιλαέτι ! Δὲ γίνεται τέτοιο πράμα ! Ἐσὺ τοὺς ξέρεις τοὺς Γραικοὺς, Βεζίρη μου. » Ἐτσι τοῦ εἶπα. « Ἐγὼ εἶμαι ὑπάλληλος τῆς Ρωσίας, τοῦ εἶπα, καὶ ἦρθα νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι ὁ Τσάρος, ἂν σηκώσει μπαϊράκι, θάναί με τὸ μέρος σου. Τὴν Πόρτα τὴν ἔχει στὸ στομάχι ὁ Τσάρος. »

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ εἶπανε τότε ὁ Κωλέττης καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος. Ἀποχαιρετώντας τον, ὁ Κωλέττης τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι καὶ τοῦ παράγγειλε :

— Νὰ χαιρετήσεις ἀπὸ μέρος μου τοὺς κοτζαμπασήδες τοῦ Μοριᾶ, τὸν Ἀναγνώστη τοῦ Ντεληγιάννη, τὸν Ἀσημάκη Ζαῖμη, τὸν Πετρόμπεη τῆς Μάνης, καὶ μὴν ξεχάσεις ὕστερα τοὺς πρώτους καπεταναίους τοῦ τόπου, τὸ Οδοδράκη τὸν Κολοκοτρώνη, τὸ Θανάση Πετμεζᾶ καὶ τοὺς ἄλλους, εἶναι φίλοι μου καὶ πότε-πότε ἔχω ἀλληλογραφία μαζί τους. Νὰ μὴ μᾶς ξεχνοῦνε, πὲς τους, καθὼς δὲν τοὺς ξεχνοῦμε κι' ἐμεῖς. Ὅλοι μαζί καὶ μπορεῖ νὰ κάμουμε γιὰ τὴ δόλια τὴν πατρίδα.

Οἱ δύο ἄντρες φιληθήκανε σταυρωτά.

»«

Ὁ Κωλέττης, ὕστερ' ἀπ' ὅλ' αὐτά, σκέφτηκε ὅτι σωστὸ ἦταν νὰ πάει νὰ δεῖ τί γίνεται καὶ ἀπάνω στὰ χωριά, στὰ Βλαχοχώρια, τὴν πατρίδα του, καὶ νὰ ξεσηκώσει λιγάκι τὰ πνεύματα, νὰ ξυπνήσει κομματὶ τὸν κόσμον, νὰ μὴ βρεθεῖ τέλεια ἀπροετοίμαστος. Τόπος του ἦταν ἐπιτέλους, δικοὶ του ἄνθρωποι.

Πῆγε λοιπὸν στὰ χωριά, καὶ βρῆκε μιὰ κατάσταση ἀλλοπρόσαςλη.

5. Τῆς Εὐβοίας.

— Σὲ περιμένουμε, τοῦ εἶπαν. Σὲ χρειάζομαστε. Αὐτὸς ἔκαμε στὴν ἀρχὴ τὸν ἀνῆξερο.

— Τί τρέχει, βρὲ παιδιὰ !

— Ἀκοῦμε πολλά, τοῦ εἶπαν, γινήκανε, λέει, πολλὰ πράματα μὲ μεγάλη σημασία γιὰ τὸν τόπο. Ὁ Βεζίρης τᾶβαλε, λέει, μὲ τὸ Σουλτάνο. Οἱ Χριστιανοί, λέει, ἐτοιμάζονται κρυφὰ νὰ σηκώσουνε μπαϊράκι.

— Ἐγὼ δὲν ξέρω τίποτα, εἶπε ὁ Κωλέττης. Ὁ Βεζίρης εἶναι πολὺ δυνατός, αὐτὸ ναί. Τώρα, τί ἔχει στὸ νοῦ του νὰ κάμει, αὐτὸ δὲν τὸ κατέχει κανένας, οὐδὲ ξανοίγεται κανενός. Ἐσεῖς τί φτιάχνετε ἐδῶ ; Ἐγὼ ἦρθα νὰ μάθω τὰ δικά σας. Πῶς πῆγε ἡ σοδειά ; Βλέπω γερὸ καλοκαίρι κι' ἐδῶ ἀπάνω.

Ἐτσι ἀπόφυγε μιὰ-δύο μέρες νὰ μιλήσει καθαρά. Μονάχα ἀφοῦ κουβέντισε ἰδιαιτέρως μὲ τὸν ἀδερφό του τὸ Χρῆστο, κι' ἀφοῦ ἔμαθε ἀπ' αὐτὸν τί καπνὸ φουμάρει ὁ καθένας, ἔπιασε τέσσερις-πέντε συρρακιῶτες νοικοκυραίους καὶ τοὺς μίλησε ξεκάθαρα καὶ τοὺς κατήχησε καὶ τοὺς ὀρκισε τὸ μεγάλον ὄρκο τῶν Φιλικῶν.

Ὁ γαμπρός του ὁ Μασκλαβάνης ἦρθε ἕνα βράδυ ἀργὰ καὶ τοῦ εἶπε :

— Εἶναι μερικοὶ πουλημένοι ποὺ μπορεῖ νὰ σὲ πουλήσουνε. Πρόσεχε.

— Σὲ ποῖνε νὰ μὲ πουλήσουνε. Ἄν εἶναι στὸ Σουλτάνο, θὰ πουλήσουν μπαγιατικὸ χαμπέρι. Ἡ Πόρτα ξέρεῖ ὅτι εἶμαι ἄνθρωπος τοῦ Ἀλῆ. Ἄν εἶναι πάλι νὰ μὲ πουλήσουν στὸν Ἀλή, ὁ Βεζίρης ξέρεῖ ἀπὸ μένα τὸν ἴδιο τί σκέφτομαι καὶ τί φτιάχνω.

— Πρόσεχε, ξανάπε ὁ Μασκλαβάνης.

— Ἐγὼ ἕνα θέλω. Νὰ ἐτοιμάσετε σιγὰ-σιγὰ τοὺς δικούς του ὁ καθένας, δύο, πέντε, δέκα ὁ καθένας, ὅσους ἔχετε κατὰ δικούς σας, ἐμπιστους, νὰ ξέρουνε τὸ σκοπὸ τῆς ἐτοιμασιᾶς καὶ τὸν τρόπο ποὺ θὰ εἶναι ἔτοιμοι.

— Ποίος εἶναι ὁ ἀρχηγός ;

— Σὲ τί ;

— Ὁ μεγάλος ἀρχηγός. Λένε ὁ Τσάρος.

— Κανεὶς δὲν ξέρεῖ. Ἄλλοι λένε ὁ Καποδίστριας, ἄλλοι ὁ Ὑψηλάντης, ἄλλοι... ὁ καθένας ὅ,τι τοῦ κατέβει. Τί σημασία ἔχει. Σημασία ἔχει ὁ σκοπός, ποὺ εἶναι μεγάλος, ποὺ εἶναι ἅγιος, καὶ ἡ ὁργάνωση τοῦ ἀγώνα. Λίγο-λίγο νὰ ἀρματωθοῦνε ὅλοι, νὰ ἀρματωθοῦνε καλὰ, μὲ πολλὰ μπαρουτόβολα, νὰ μὴ λείψουνε στὴν ὥρα τὴν πρεπούμενη. Θὰ σᾶς ἔρθει μήνυμα ἀπὸ τὰ Γιάννενα. Δὲν εἶναι καιρὸς ἀκόμα. Θαρρῶ δὲν εἶναι. Μπορεῖ ὅμως ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη ν' ἀνάψει τὸ ντουφέκι. Παίρνει εὐκολα ἢ φωτιά. Δύσκολα σβῆνει ὕστερα. Καὶ ποτὲ δὲν ξέρεις ποῦ θὰ σὲ βγάλει.

Ὅμως ὁ ἀδερφὸς τοῦ Κωλέττη εἶχε πάρει φωτιά αὐτὸς.

— Θὰ ρθῶ στὰ Γιάννενα, εἶπε.

— Εἶσαι ἀπαραίτητος ἐδῶ. Τώρα εἶσαι ἀπαραίτητος. Ἄσε νὰ δοῦμε. Πολλὰ ἔχουμε νὰ δοῦμε. Ὑπομονὴ καὶ θάρρος.

Ἡ ἀδερφή του ἡ Μαρία τοῦ ἔφερνε τὸ γάλα κάθε πρῶι, καὶ οἱ δύο τους, ἐκείνη τὴ λίγην ὥρα, ξαναθυμόντανε τὰ παλιά, τὰ παιδικὰ, τὰ ἐφηβικά, τὰ ὠραῖα χρόνια.

— Θυμᾶσαι ποὺ σκότωσες μιὰν ὄχεντρα μιὰ μέρα

στο χωράφι και την έφερες τυλιγμένη στο ραβδί σου ;... Θυμάσαι εκείνο το γέρο που σου είπε ότι είναι όχεντρα, γιατί ή όχεντρα γυρνάει την κοιλιά άπάνω όταν φοβάει ;... Θυμάσαι μιá νύχτα εκείνος ό μπαταξής που πέρασε από το σπίτι... κι' έμεις φοβηθήκαμε ; Θυμάσαι ;

— Έτσι, με το « θυμάσαι », ξεχνιόντανε οι δύο τους. "Ωσπου έρχόταν ό Χρήστος ξαναμμένος και φώναζε ότι χάνουν τον καιρό τους. "Ο Γιάννης αντίλεγε :

— "Οποιος έχει κάτι μέσα του, Χρήστο μου, δέ χάνει ποτέ τον καιρό του, ούδ' όταν στρωθεϊ και στο κρεβάτι του ακόμα. 'Απ' όλα παίρνει κάτι, από το κάθε τι πλουτίζει τη γνώση του και την καρδιά του.

Και ξαναγυρνώντας στην αδελφή του :

— Λέγε, βρέ Μαριώ, τί άλλο θυμάσαι...

— "Ωστόσο, τούτη τη φορά δέν μπόρεσε να έμποδίσει το Χρήστο να κατεβεί μαζί του στα Γιάννενα. Φύγανε λοιπόν μαζί τα δύο αδέρφια.

— Θα μείνω ως μιá βδομάδα, να κατατοπιστώ καλά, και ύστερα θα γυρίσω ξανά στο χωριό, νάμαι έτοιμος. Σύμφωνοι ;

— Συμφωνότατοι, ήγαπητέ μου, είπε νευριασμένος ό Γιάννης. "Οπως θέλεις.

Στην άρχή προχωρούσαν δίπλα-δίπλα. Σε λίγο όμως προσπέρασε ό Χρήστος, βιαστικός να φτάσει στα Γιάννενα, κι' έτσι κάνανε τον περισσότερο δρόμο, μπροστά ό Χρήστος, πίσω ό Γιάννης. Κι' έτυχε μάλιστα να κοντεύουνε πιά στα Γιάννενα και ή ώρα νά'ναι μεσημέρι, όταν πέφτει το κανόνι από το κάστρο. Κι' ήταν αυτό σαν ένας επίσημος χαιρετισμός για το γυρισμό

« του τιμωτάτου και ένδοξοτάτου », καθώς γράψανε, « κ.κ. 'Ιωάννου Κωλέττου ».

— "Ολάξαρνα όμως κρατάνε οι δύο καβαλάρηδες τα γκέμια και τ' αλόγατα σταματάνε μονομιᾶς.

— Τί εϊν' αυτό ; ρωτάει ό Γιάννης.

— Παράξενο ! Τί εϊναι τούτο ; κάνει κι' ό Χρήστος σκύβοντας άπάνω άπ' τοῦ αλόγου του το κεφάλι.

Βρισκόντουσαν ψηλά στην πλαγιά, σ' ένα γκρεμό, ένα γύρισμα τοῦ δρόμου, που έστεκε σά βίγλα άπάνω άπ' όλο τον κάμπο τῶν Γιαννίνων. Μπροστά τους λοιπόν, σ' όλο το πλάτος τοῦ κάμπου που έζωνε τα Γιάννενα, χιλιάδες-μυριάδες άνθρωποι, σαν τα μερμήγκια, σαλεύανε δῶθε-κεϊθε σά μιá φαρδιά κορδέλα που έφερνε γύρο άπ' τη στεριά τη μεγάλη πολιτεία. Και δούλευαν όλοι αυτοί, άλλοι έσκαβαν, άλλοι κουβαλούσαν χώματα, άλλοι σήκωναν πέτρες, και άλλοι μοίραζαν νερό και ψωμί.

— "Ο Γιάννης βουβός, συννεφιασμένος. "Επειτα λέει :

— Δέν πᾶνε καλά τα πράματα. Χαντάκι σκάβουν. Ζυγώνει έχτρός, αυτό θα πεί τούτο το άνθρωπομάνι. Κι' ό Βεζίρης ταμπουρώνεται. Προχώρα, λέει τοῦ Χρήστου. "Ενα μήνα τώρα, άπάνω στο βουνό, κοπήκαμε από τον κόσμο.

Σπιρούνιασαν τ' αλογά τους και τα περήφανα ζῶα νιώσανε ότι τ' άφεντικά τους βιάζονταν.

— "Όταν πλησιάσανε πιά εκεί που δούλευαν οι άνθρωποι στο χαντάκι, ρωτοῦνε τί τρέχει.

— "Ορισμός τοῦ Βεζίρη, ή άπόκριση. Χριστιανοί και Τούρκοι, όλοι ζευτήκαμε στη δουλειά. "Όλοι ένα εϊμαστε τώρα, έμπρός σε τούτο τον έχτρώ.

Ἐκείνη ἀπὸ παντοῦ τὴν ἴδια ἀπάντησιν πῆρνε. Τέτοια ἡ διαταγή. Καὶ ὅλος ὁ κόσμος ὑπάκουε, θέλοντας καὶ μὴ.

»«

Ὁ Κωλέττης τράβηξε ἴσια στοῦ Μάνθου τοῦ Οἰκονόμου, πρὶν πάει σπῖτι του ν' ἀλλάξει. Ἀλλὰ ὁ Οἰκονόμος ἔλειπε, καθὼς καὶ ὁ Σπύρος ὁ Κολοβός. Ὁ Κολοβός μάλιστα, ὡς τοῦ ἐξήγησαν, εἶχε φύγει γιὰ τὴν Κέρκυρα, σταλμένος ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πρὸς τὸν ἄγγλο Ἀρμοστή μὲ ἐντολὴ ἰδιαίτερη, ἐμπιστευτικὴ καὶ πολὺ βιαστική. Πῆγε λοιπὸν ὁ Κωλέττης στὸν Ἀλέξη τὸ Νοῦτσο (αὐτοὶ ὅλοι ἦσαν σὰν ἓνα εἶδος ὑπουργοῦ τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ, ὅλοι δικοί μας), νὰ μάθει ἐπιτέλους τὰ νέα. Καὶ τί δὲν ἔμαθε τότε.

— Ποῦ ἦσαν τόσον καιρό! ἄρχισε ἀπότομα ὁ Νοῦτσος παρὰ τὴ συνήθεια του. Ἦρθε τὸ χάτι-σιερίφ⁶ ἀπὸ τὴν Πόλιν ἐδῶ καὶ εἴκοσι μέρες! Ὁ Πατισᾶχ ἐκήρυξε τὸ Βεζίρη φερμαντζή⁷! Τοῦ ὀρίζει σαράντα μέρες νὰ παρουσιαστῇ στὴν Πόλιν καὶ ν' ἀπολογηθῇ. Ὁ Βεζίρης ἄρχισε τὶς διπλωματίας, τὶς μπαμπεσιές, τὶς προδοσίες, τὰ πεσκέσια καὶ τὰ πουγγιά. Συγχρόνως βάλθηκε νὰ ὀχυρώνει τὰ Γιάννενα, καθὼς εἶδες σκάβει τὸ χαντάκι, γύρω-γύρω. Τὸ χειρότερο ὅμως εἶναι... δὲν ἐδίστασε νὰ τὸ κάμει κι' αὐτό : γιὰ νὰ ἐξευμενίσαι τάχα τὴν Πόρτα καὶ νὰ πείσει τὸ Σουλτάνο ὅτι τοῦ εἶναι πάντοτε πιστός, τοῦ μῆνυσε ὅτι ἐμεῖς οἱ Χριστιανοὶ ἐτοιμαζόμεστε γιὰ ἀποστασία, καὶ εἶπε ὅσα ἤξερε, ὅσα ξέρεи γιὰ τὴν Ἑταιρία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μᾶς κάλεσε ἐμᾶς τοὺς Γραικοὺς καὶ μᾶς εἶπε ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τοῦ κινήματός μας. Διπλὸ παιγνίδι, καθὼς πάντα, διπλὴ ἀτιμία, διπλὴ προδοσία, συνηθισμένα πράγματα γιὰ τὸν Ἀλῆ. Ἐμεῖς τοῦ εἶπαμε νὰ βαφτιστῇ πρῶτα καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ θὰ τὸν ἀνακηρύξουν βασιλιά. Μᾶς τὸ ὑποσχέθηκε κι' αὐτό. Φυσικὸ, στὴν ἀνάγκη ποὺ βρίσκεται. Καταλάβουμε ὅτι εἶναι ζεματισμένος. Δυὸ μέρες πιδ ὕστερα, μαθαίνουμε ὅτι ὁ σουλτανικὸς στρατὸς πέρασε ἀπὸ τὸ Μέτσοβο δίχως ἀντίστασιν καμιά καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ Γιάννενα, κι' ὅτι ἀρμάδα σουλτανικὴ πῆρε τὴν Πρέβεζα κι' ἀπλώνει τὴν κυριαρχία της σὲ ὅλα τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου.

Ὁ Κωλέττης ἄκουγε καὶ δὲ μιλοῦσε. Τὰ φρύδια του εἶχαν σουφρώσει καὶ τὸ συννεφιασμένο βλέμμα του κοίταζε ἐπίμονα ἴσια μπρὸς, σὰ νὰ πολεμοῦσε νὰ ξεχωρίσει τί θὰ γίνῃ πιδ πέρα, τί γίνεταί πιδ πέρα.

Οὐδὲ καὶ σταμάτησε — πῶς ἦταν πιδ δυνατόν νὰ σταματήσει ἡ ροὴ τῶν περιστάσεων. Ἀπαντᾷ πλάκωνουν τὰ κακὰ χαμπέρια. Ὁ Σεῖν-μπεης, ὁ γιὸς τοῦ Μουσταφᾶ-πασᾶ, πῆρε τὸ Δέλβινο. Ὁ Πασόμπεης, ποὺ γίνεταί τώρα τελευταῖα πασᾶς καὶ τὸν λένε Πασο-Ἰσμαήλ-πασᾶ, ἔπιασε τὶς πόρτες τοῦ Ἀσπροπόταμου. Ὁ Δράμαλης μπῆκε στὸ Μέτσοβο, δίχως ἀντίστασιν κι' αὐτός. Καὶ μονομιᾶς, ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη,

ἀπὸ τὴ μιὰν ὥρα στὴν ἄλλη, φανήκανε τὰ πρῶτα ὄρδια⁸ τοῦ σουλτανικοῦ ἄσκειοῦ νὰ χύνονται ὀλοῦθε στὸν κάμπο τῶν Γιαννίνων καὶ νὰ τὸν πλημμυρᾶνε.

Καθὼς μαυρίζουν τὰ κλαδιά ἀπ' τὰ κοράκια καὶ τὶς κάργιες ὅταν μυριστοῦν ψοφίμι, καθὼς μαυρίζει τὸ λιβάδι ἀπὸ τὰ μαῦρα τὰ πουλιά, ἔτσι κι ὁ κάμπος μαυρίσει κι' οἱ ράχες ὀλόγυρα. Ἀπὸ τοῦ Κατσιαῖ ὡς τὸν Ἅγιο Νικόλαο τῶν Κοπάνων γέμισε ὁ κάμπος στρατό, καὶ πεζούρα καὶ καβαλαρία καὶ φέσια καὶ σαρίκια καὶ κίτρινα καὶ πράσινα καὶ κόκκινα κι' ἄρματα γυαλιστερά καὶ τόπια⁹ καὶ μπόμπες καὶ μπαρουτόβολα.

Κι' ἀμέσως ἄρχισαν νὰ στήνουνε τσαντήρια καὶ καλύβες κι' ἔβλεπες παντοῦ ἀλόγατα καὶ γκαμήλες καὶ ἄκουγες ἀλαλαγμοὺς καὶ βουή καὶ φασαρία μεγάλη, καθὼς ὅταν ζυγώνεις σὲ μαντριά καὶ βελάζουν τὰ πρόβατα καὶ γαβγίζουν τὰ σκυλιὰ καὶ χουγιάζουν οἱ τσοπαναραῖοι καὶ γίνεταί σαματάς φοβερός καὶ σηκώνεταί κουρνιαχτὸς ἀπὸ τὰ ἄρνακια ποὺ πηδοῦνε κι' ἀπὸ τὰ γαῖδουρομούλαρα ποὺ διψᾶνε καὶ σκαλίζουν τὴ γῆς μὲ τὰ νυχόποδάρα τους.

Ἔτσι γίνεταν σ' ὅλο τὸν κάμπο μπρὸς στὰ Γιάννενα, ἴσαμε κοντὰ στὸ χαντάκι ποὺ εἶχε βάλει νὰ σκάψουν ὁ Ἀλῆς τοῦτες τὶς μέρες.

Μέσα στὰ Γιάννενα πάλι, ἄλλος πυρετὸς μεγάλος. Οἱ Γκέκηδες τοῦ Βεζίρη ἀρματώνουνε τὶς ντάπιες, στερεώνουνε τὰ μετερίζια. Βοηθοῦσαν κι' οἱ Χριστιανοί, θέλοντας καὶ μὴ, κουβαλοῦσαν μπόμπες καὶ μπαρουτόβολα καὶ τὰ στοιβάζανε δίπλα στὰ κανόνια, ἄλλοι φέρνανε τὶς μπόμπες, κι' ἄλλοι σέρνανε τὰ κανόνια ὡς τὶς πολεμίστρες, νὰ κοιτᾶνε οἱμποῦκες κατὰ τὸν κάμπο. Οἱ γυναῖκες δένανε φουσέκια ἢ πελεκοῦσαν κοντάρια.

Ἐξὶ καστέλια ἀρματωθήκανε ἔτσι καλὰ, γιὰ νὰ φυλάνε τὰ Γιάννενα, γιὰ νὰ σώσουνε τὸν Ἀλῆ : ἡ Λιβαρίτσα, ὁ Καλιάς, ἡ Κούλια, τὸ Χαντάκι, τὸ Μεγάλο Κάστρο καὶ τὸ Ἴτς-Καλέ.

Πολὺς λαὸς φρόντιζε καὶ γιὰ τὶς τροφοδοσίες, νὰ γεμίσει ὁ τόπος, μὴ λείψει τίποτα. Τὰ καῖκια τῆς λίμνης καὶ οἱ ψαροπούλες καὶ οἱ βάρκες ἀκόμα πηγαίνονταν καὶ κουβαλοῦσαν ἀπὸ ὀλόγυρα θροφές, κοπάδια γιδοπρόβατα καὶ σιτάρια καὶ ὕσπρια καὶ λαχανικά καὶ αὐγά καὶ λεμόνια κι' ὅ,τι βρῖσκανε, γάλατα, τυριά, γιαούρτια, ἀλλὰ προπάντων ὅσα τροφίματα βαστᾶνε καιρὸ καὶ δὲ χαλᾶνε. Τούτῃ τῇ φροντίδῃ τὴν εἶχε ἀναλάβει ὁ Ταχέρ-Ἀμπάκης, ποὺ εἶναι μάννα στὶς ἀρπαγὲς καὶ στὶς ληστείες.

Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆς νύχτα καὶ μέρα γύριζε, εἴτε μὲ τ' ἄλογο καβάλα, εἴτε μὲς¹⁰ στὸ φορεῖο του ποὺ τὸ σηκώνουνε τέσσερις ἀραπάδες, τέσσερα θηρία, κι' ἦταν πανταχοῦ παρών, ἀπ' τὰ χαράματα, πρὶν χαράξει ἀκόμα, ἀπὸ τὶς τρεῖς τῇ νύχτῃ ὡς τὰ μεσάνυχτα ἀργά, κι' ἔδινε διαταγὰς (ἐβδομηνταπέντε χρόνων γέροντας, βαρὺς ἀπὸ τὰ χρόνια καὶ τὰ πάχητα), καὶ φώναζε καὶ ἔβριζε καὶ καλόπιανε καὶ ὑποσχόταν καὶ φοβέριζε καὶ μοίραζε γρόσια.

Ἔτσι ἐτοιμαζόντουσαν τότε καὶ οἱ δυὸ, γιὰ νὰ λογαριαστοῦνε.

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

6. Βασιλικὸ ἔγγραφο. 7. Ἐνοχο προσβολῆς τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐχθρὸ τοῦ Ντοβλετιοῦ. 8. Τάγματα. 9. Κανόνια.

ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ

Στὸν ΔΙΟΝΥΣΙΟ ΚΟΚΚΙΝΟ

ποῦ μὲ τὸ μνημειῶδες ἔργο του ἔγινε ὁ πρὸ πολῦτιμος ὁδηγὸς τοῦ κάθε μελετητῆ τῆς σημαντικότερης ἱστορικῆς ὥρας τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ.

ΔΥΟ ΜΕΡΕΣ ΟΛΟΚΛΗΡΕΣ ταξίδευαν μέσα στὸν κάμπο. Ἐναν ἀπέραντο κάμπο δίχως τέλος, δίχως ὀρίζοντα. Μιὰ βαριά καρότσα ταξιδιωτική μὲ τρία ἄλογα, ζεμένα τὸ ἓνα δίπλα στ' ἄλλο. Ὁ κάμπος, λασπωμένος ἀπὸ τὰ πρωτοβρόγια, δίχως χορτάρι, δίχως ζωή, δίχως τίποτα, μιὰ ἔρημος.

Δυὸ μέρες ταξίδευαν. Τὴ νύχτα τὴν πέρασαν στὸ χάνι. Μιὰ μικρὴ ὄαση. Λίγες λευκές, ἓνα μαγικανοπήγαδο, τρία σπιτόπουλα, τὸ χάνι μὲ τὸ στάβλο, καὶ λίγο παρακεῖ χαλάσματα ἀπὸ τοίχους καὶ γκρεμισμένες στέγες, μαυρισμένα, μισοκαμμένα ἐρείπια ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς μεγάλης υποχώρησης τοῦ στρατηγοῦ Κουτούζωφ στὸν πόλεμο τοῦ 1812 μὲ τὸν Ναπολέοντα. Ἀλλάξαν τὰ ἄλογα ἐδῶ.

Ἐημερώματα κίνησαν πάλι. Ἡ στέπα. Ἐνα ἀτελεύτητο ἴσιωμα, ποῦ ξεδιπλώνεται ὁλοένα τὸ ἴδιο, τὸ ἴδιο, κι' ὅπου φυτρώνουν χαμηλοὶ θάμνοι, ὅλο θάμνοι, θάμνοι. Ἐνα νεκρὸ πράμα, γιατί δὲ φύσαγε τὸ παραμικρὸ ἀεράκι κι' οὐδ' εἶχε σκόνη, οὐδὲ τίποτα, τίποτα. Μόνο κάτι πουλιά, ποῦ ξέκοβαν ἀγριεμένα.

Ἡ δημοσιὰ ποῦ πάει ἀπὸ τὸ Κίσνοβο στὸ Κίεβο. Μέσ' στὴν καρότσα ἓνας ταξιδευτῆς, ἀξιωματικὸς τοῦ τσαρικοῦ στρατοῦ, μὲ τὸ σταυρὸ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα στὸ στῆθος. Νέος, οὔτε τριάντα χρονῶ. Μὲ μεγάλο μέτωπο, μικρὸ μουστάκι, μούσι μυτερό. Ἀνήσυχος, σαλεύει ἀδιάκοπα. Κοιτάζει ἀπ' τὸ παράθυρο.

Ἀνοιξε κοιμάτι ὁ οὐρανὸς κατὰ τὰ δυτικά. Ἐνα παράξενο φῶς γλίστρησε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ σύννεφα. Λάσπη κι' ἐδῶ, παντοῦ λάσπες, ὅλο λάσπες, ἀλλὰ στὸ βάθος σὰ νὰ καμπουριάζουνε κάτι λόφοι, κάτι μαλακὰ ψηλάματα.

Ἡ καρότσα ἀνηφορίζει τώρα. Βγαίνει στὸ διάσελο. Τί θέαμα εἶναι τοῦτο ποῦ ἀπλώνεται μπρὸς στὰ μάτια τοῦ ταξιδιώτη! Πίσω ἀπὸ τοὺς λόφους, τὴν κατηφόρα κάτω, ἀντικρίζει δυὸ ποτάμια ποῦ σμίγουνε, ὁ Δνεΐ-

περος — Βορυσθένη τὸν λένε οἱ δασκάλοι μας — καὶ ὁ Ντέσνα. Τὸ πελώριο ποτάμι καὶ τὸ μικρό, ποῦ χύνεται μέσα του. Καὶ σὰ νὰ χαίρεται τὸ μεγάλο ποτάμι, πλαταίνει κι' ἄλλο καὶ παίρνει μιὰ φαρδιά ἀνετη στροφή μέσα στὸν κάμπο. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μονάχα αὐτό. Κατάντικρυ γυαλοκοποῦνε χρυσάφια, πολλὰ χρυσάφια. Ὁ ἥλιος θάνα, ποῦ βασιλεύει. Ἐτσι θαρρεῖς. Ὅμως ὄχι. Ὁ ἥλιος ἔχει κρυφτεῖ πάλι μέσα στὰ σύννεφα. Ξανακοιτᾷς καλύτερα. Εἶναι οἱ ἐκκλησιές, οἱ ἀθεώρατες ἐκκλησιές μὲ τοὺς ψηλοὺς ὀλόχρυσους κουμπέδες. Πολλές, ἀμέτρητες οἱ ἐκκλησιές, — μιὰ θάλασσα ἀπὸ κουμπέδες, ὅλοι μαλαματένιοι, λαμπεροί. Κι' ἀπάνω ἀπ' ὅλους οἱ θόλοι τῆς Ἀγιά-Σοφιάς, ποῦ εἶναι ἡ πρὶν παλιά ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Ρωσίας, καὶ ξεχωρίζουν λευγες καὶ λευγες ὀλόγυρα, σὰ νὰ φέγγουνε τὸν κόσμον μὲ τὰ χρυσάφια τους.

Εἶναι ἠωρίς ἀκόμα, ἀπομεσήμερο, ὅμως σκοτεῖνιαισε ξαφνικά. Τὰ σύννεφα μελάνιασαν. Κάποια βουβὴ ἀστραπὴ χάραξε τὸν οὐρανὸ πέρα. Πέσανε οἱ πρῶτες στάλες.

Δὲν ἔχει γεφύρι τὸ ποτάμι. Μιὰ σχεδιά πολὺ μεγάλη κάνει ἀδιάκοπα τὸ πηγαινέλα ἀπὸ τὸν ἓναν ὄχτον στὸν ἄλλο. Τὸ γεφύρι θὰ γίνε, δουλεύουνε πότε-πότε. Φόρτωσαν λοιπὸν τὴν καρότσα στὴ σχεδιά, τὴν καρότσα μὲ τὰ τρία ἄλογα, καὶ κόψανε λοξὰ τὸ ποτάμι, ἀργὰ-ἀργὰ, πολὺ ἀργὰ. Ὁ ἀξιωματικὸς κατέβηκε καὶ στέκει στὴν ἄκρη τῆς σχεδίας. Χαϊδεύει τὸ μουστάκι του. Μὲ τ' ἀριστερὸ τὸ χέρι. Τὸ δεξιὸ εἶναι κομμένο ἀπὸ τὸν ἄγκωνα. Τοῦ τὸ πῆρε βόλι γαλλικὸ στὴ μάχη τῆς Δρέσδης. Στὰ 1813. Πᾶνε ἑπτὰ χρόνια.

Ἡ καρότσα ξεφορτώθηκε στὴ στεριά, στὸ Ποντόλ, καθὼς τὸ λένε τοῦτο τὸ μέρος, τὴν κάτω πόλη ποῦ χτίζεται ὁλοένα. Ἡ καρότσα ἀνηφορίζει πρὸς τὴν παλιά πόλη. Δεξιά προσπερνοῦνε τὸ γκέτο μὲ τοὺς Ἑβραίους, ἀριστερὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέα, τὴν περίφημη

ἐκκλησιά πού ὀρθώνεται σὰν ἀκρόπολη, μὲ τὰ λευκά της μάρμαρα, μὲ τὰ νταντελωτὰ κεραμίδια καὶ τοὺς ἐπίχρυσους θόλους. Μέσα σὲ κήπους πυκνόφυλλους, δασωμένους, εἶναι τὰ παλιὰ ἀρχοντικά.

Ἡ καρότσα, τρίζοντας καὶ βογγώντας, ἦρθε κι' ἄραξε μπροστά στὰ σκαλοπάτια ἐνὸς ἀρχοντικοῦ. Ὁ ἀξιωματικός ἀνοίγει ἀπὸ μέσα τὴν πόρτα, δίχως νὰ περιμένει. Πετιέται ἀπὸ τὴν ἄμαξα, πρὶν ξεδιπλώσει ὁ λακὸς τὸ σκαλάκι.

Ἦρεμο τὸ μέγαρο καὶ σὰν ἔρημο. Δὲν τὸν προσμένει ἐδῶ κανεὶς. Ἡ μητέρα του δὲν ξέρει ὅτι σὲ λίγο θὰ τὸν σφίξει στὴν ἀγκαλιά της.

»«

Ἡ χήρα τοῦ Κωνσταντίνου ζεῖ σὲ τοῦτο τὸ ἀρχοντικό ἀπὸ τὰ 1807. Ἀπὸ τότε πού ὁ ἄντρας της, ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης, διωγμένος ἀπὸ ὁσποδάρους τῆς Μολδοβλαχίας καὶ κυνηγημένος, κινδύνευε ν' ἀποκεφαλιστεῖ καὶ ἦρθε καὶ βρῆκε καταφυγὴ στὴ Ρωσία, ἐδῶ στὸ Κίεβο. Ἕνα πελώριο ἀρχοντικό, — καποιανοῦ κνιάζ, δηλαδή πρίγκιπα ἀπὸ σοὶ πού κρατάει ἀπὸ τὸν Ρούρικ, τὸν πρῶτο ἀρχηγὸ τῶν Βαράγγων καὶ ἀρχηγέτη τῆς δυναστείας τοῦ Νοβγορόδ, — καὶ ὀλόγυρα κῆπος πυκνότατος, μὲ δάσος στὰ πίσω τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ χήρα τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ πριγκίπισσα Ἐλισάβετ, γεννημένη Βακαρέσκο, ἀλλὰ μὲ ψυχὴ ἑλληνικὴ καὶ μὲ ἑλληνικὴ μόρφωση, δευτέρα γυναίκα τοῦ μακαρίτη καὶ μητέρα τοῦ Ἀλέξανδρου, τοῦ Δημήτρη, τοῦ Νικόλα καὶ τοῦ Γρηγόρη.

Μόνη τώρα, ἐδῶ στὸ Κίεβο, μέσ' στὸ πελώριο ἀρχοντικό, σεβάσμια δέσποινα, μετράει τὶς ὥρες, συλλογίζεται πότε τὰ παλιὰ, πότε τὰ παιδιὰ της, καὶ οἱ ὥρες δὲν περνοῦν εὐκόλα, βαραίνουν, ὅλο καὶ βαραίνουν παραπάνω.

Ἦτανε δεῖλι πού ἦρθε καὶ στάθηκε ἡ καρότσα μπρὸς στὸ ἀρχοντικό. Πίσω ἀπὸ ἕνα παράθυρο, ἀπάνω, στὸ πρῶτο πάτωμα, καθόταν ἡ πριγκίπισσα καὶ δὲ σάλεψε. Ποιὸς νὰ εἶναι; Δὲν περιμένει κανέναν. Ὡστόσο ἡ καρδιά της χτύπησε πιδὸ δυνατά. Μὴν εἶναι κανένας γιός; Μὴν εἶναι...

Ἀνοίγει μονομιᾶς ἡ πόρτα καὶ μπαίνει καὶ πέφτει στὰ γόνατα μπροστά της καὶ τῆς παίρνει τὰ χέρια καὶ τὰ φιλεῖ ἕνας νέος, νέος ἀκόμα, ἀξιωματικός, ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ γιός της, ὁ μεγάλος γιός, τὸ καμάρι της, ὁ πρωτότοκος...

— Ἀλέξανδρε ! τοῦ λέει. Τί χαρὰ εἶναι αὐτὴ, παιδί μου ! Παιδί μου ! Τί ἐκπληξίς !

Σηκώθηκε ὁ Ἀλέξανδρος.

— Ἦρθα, μητέρα... τῆς λέει.

— Καλῶς ἦρθες, Ἀλέξανδρε.

— ... ἦρθα νὰ σὰς ἀποχαιρετήσω, μητέρα. Θὰ φύγω. Θὰ λείψω καιρό. Πρέπει νὰ φύγω. Τὸ γρηγορώτερο.

Ἔτσι λαχανιασμένα τὰ εἶπε. Ἡ μητέρα δὲν ταραχτήκε, δὲν ἔδειξε ὅτι ταραχτήκε.

— Κάθισε, τοῦ λέει. Τί τρέχει. Ποῦ θὰ πᾶς. Γιατί θὰ φύγεις. Θὰ μοῦ τὰ πεῖς ἕνα-ἕνα.

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν κάθισε. Βηματίζει τώρα ἀπάνω-κάτω μέσ' στὸ εὐρύχωρο βραδιασμένο δωμάτιο.

— Θέλεις νὰ πιεῖς κάτι; ρωτᾷ ἡ μητέρα ἡρεμὰ καὶ σηκώνεται καὶ στέκει μπρὸς στὸ τραπέζι.

— Ὁχι, δὲ θέλει τίποτα. Κι' ἄξαφνα ξεσπάει, χεῖμαρος.

— Ἡ Ἑταιρία..., κοντοστάθηκε, ξέρετε τι θέλω νὰ πῶ¹, μὲ διόρισε Γενικό² Ἐφ'ορ², δηλαδή ἀρχηγό της. Ἐλαβα τὸ ἐπίσημο ἐγγράφο. Ἀφοῦ ἀρνήθηκε ὁ κόμης, ἦρθαν σὲ μένα. Μποροῦσα νὰ ἀρνηθῶ, μητέρα; Πέστε μου ! Μποροῦσα νὰ ἀρνηθῶ;

— Νὰ ἀρνηθεῖς ! ἀποκρίθηκε μὲ σταθερὴ φωνὴ ἡ μητέρα. Ποτέ ! Πῶς τὸ φαντάστηκες;

— Τί νὰ φανταστῶ; εἶπε αὐτὸς περήφανα.

— Ὅτι θὰ σὲ συμβούλευα νὰ ἀρνηθεῖς ! Ποτέ ! Ἡ ψυχὴ σου τί λέει, Ἀλέξανδρε ! Ἡ ψυχὴ τοῦ πατέρος σου τί θάλεγε ! Ἡ ψυχὴ τῆς γενιᾶς σου ! Ὅλα πᾶς !

Σώπασε μιὰ στιγμή, κι' ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀποκρινόταν, μόνο εἶχε σταθεῖ καὶ τὴν κοίταζε μὲ καμάρι, τὸν ρώτησε θαρρετά :

— Θὰ πᾶς κάτω;

Θέλω νὰ πῶ : στὸ Μοριά;

— Θὰ περιμένω τὸν Νικόλα, εἶπε ὁ Ἀλέξανδρος. Θὰ ἔρθει κι' αὐτὸς ἐδῶ.

1. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία.
2. Ὁ Καποδίστριας.

“Ανοιξε ἡ καρδιά τῆς μητέρας. Θὰ ἔχει καὶ τοὺς δυό της γιούς κοντά της, ἃς εἶναι καὶ γιὰ λίγο. Πόσο τὸ ἤθελε αὐτό ! Πῶς τὸ γύρευε !

— Εἶδες τὸν κόμητα Καποδίστρια στὴν Πετρούπολη ;

— Βεβαίως. Καὶ μὲ ἐνεθάρρυνε. Ὡς φαίνεται, ἄλλαξε γνώμη ἀπὸ τότε ποὺ ἀρνήθηκε στὸν Ξάνθο νὰ ἀναλάβει αὐτὸς τὴν ἀρχηγία. Ἰσως καὶ νὰ μὲ ἐμίλησε πρὶν ἐλευθερὰ ἐμένα. « Ἡ ὁρμὴ τῶν παρασκευαζόντων τὴν ἐπανάστασιν, μὲ εἶπε, δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συγκρατηθῇ. Πρέπει νὰ ὁδηγηθῇ ὅθεν ἀσφαλῶς καὶ ἐπιτηδεύω. » Μὲ ἐξήγησε ὅτι λόγῳ τῆς θέσεώς του δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἀναλάβει ὁ ἴδιος, ὅχι διότι φοβεῖται μὴ χάσει τὴ θέση του, ἀλλὰ διότι θὰ ἐκθέσει τὴν ὅλην ὑπόθεσιν, τὸν ἀγώνα, στὰ μάτια τῶν ἄλλων Δυνάμεων, ποὺ θὰ ἰδοῦν ἀμέσως ρωσικὸ δάκτυλο παντοῦ. Δὲν συμφέρει, φυσικά. Ἔχει δίκιο !

— Ἐχετε καταστρώσει τὰ σχέδιά σας ; ρώτησε ἡ πριγκίπισσα.

— Μὲ συγχωρεῖτε, μητέρα, δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ ἀποκαλύψω τίποτα. Ὁρκίσθηκα. Ὁρκο φοβερό.

Ἡ μητέρα σήκωσε τὸ χέρι καὶ ἔτεινε τὴν ἀνοιχτὴ παλάμη της πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο, σὰ νὰ τὸν πρόσταζε νὰ σωπάσει. Ἦτανε νύχτα πιά.

»»

Τὸ ἄλλο πρωί, νωρίς, ὁ Ἀλέξανδρος πῆγε στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου ἦτανε θαμμένοι ὁ πατέρας του. Εἶχε βρέξει, καὶ ἦταν ὁμίχλη πυκνὴ, καὶ τὸ χῶμα μύριζε δυνατὰ καὶ τὰ δέντρα. Μιὰ παγερὴ ὑγρασία πηροῦνιζε ὡς τὸ κόκαλο. Στὸν τάφο τοῦ Ἡγεμόνος Κωνσταντίνου Ὑψηλάντη, πάνω στὴ μαρμαρινὴ πλάκα, μιὰ ἀγκαλιὰ λουλούδια εἶχε ἀρχίσει νὰ μαραίνεται. Ὁ Ἀλέξανδρος ἔκαμε τὸ σταυρὸ του μὲ τὸ ἀριστερὸ καὶ συλλογίστηκε τὸν πατέρα του, τὴν ψυχὴ του κορμωστασιά, τὸ φλογερὸ του βλέμμα, τὸ λεπτὸ στριφτὸ του μουστάκι.

— Ζητῶ τὴν εὐχὴ σου, πατέρα, ψιθύρισε. Νὰ μὲ βοηθήσεις, πατέρα. Νὰ μὲ δώσεις θάρρος.

Γύρισε σπῖτι. Ὁ Νικόλας δὲν εἶχε ἔρθει ἀκόμα. Μεσημέρι. Ἀπόγεμα. Ὁ Νικόλας δὲν ἦρθε ἀκόμα. Πέρασε τὸ δεῖλι βαριά μέσ' στὸ βαρὺ σαλόνι, ἡ μητέρα, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ μιὰ κοπέλα, ἡ κόρη τοῦ Μ., ποὺ ἔρχεται καὶ κρατᾷ συντροφιά στὴν πριγκίπισσα, καὶ τῆς διαβάζει καὶ τῆς γράφει τὰ γράμματά της, *dame de compagnie*. Μοσκοβίτισσα ρωσίδα, μὲ σταχτόξανthes κοτσίδες τυλιγμένες γύρω στὸ κεφάλι, μὲ πρασινογάλαζα μάτια, σεμνὴ καὶ ἡρεμὴ. Ἡ πριγκίπισσα τὴ βοηθαί χρηματικά, βοηθαί τὸ σπῖτι της, ποὺ ἔπασσε σὲ ἀνέχεια. Κάθετα δίπλα στὴν ἀρχόντισσα, καὶ εἶναι, νὰ τίς βλέπει ἔτσι μαζί, σὰ μιὰ εἰκόνα τῆς ζωῆς στὴν ἄνθιση καὶ στὸ μάρμαρά της.

Ὁ Ἀλέξανδρος βαρέθηκε νὰ κόβει βόλτες ἀπὸ τὴ μιὰν ἄκρη τῆς κάμαρας στὴν ἄλλη. Ἔρχεται καὶ κάθεται κι' αὐτὸς στὰ δεξιὰ τῆς μητέρας. Σιωπηλὸς πάντα, συλλογισμένος. Τὰ εἶπαν ὅσα εἶχαν νὰ ποῦνε. Ὁ ἀξιοματικὸς ρίχνει πότε-πότε τὸ βλέμμα του μὲ

ἐπίμονη ἀφρημάδα πάνω στὴν κοπέλα. Ἡ κοπέλα κοκκινίζει, σκύβει τὸ κεφάλι. Ταράχτηκε ἀπὸ τοῦτο τὸ παιγνίδι.

Ὡστόσο ἡ μητέρα βρῆκε ξαφνικὰ καινούργιο — ἃς τὸ ποῦμε καινούργιο — θέμα γιὰ συζήτηση.

— Ὁ πατέρας σου, λέει στὸν Ἀλέξανδρο, ὅταν ἐβοήθησε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Καραγεώργη στὴ Σερβία ἐναντίον τῆς Πόρτας, εἶχε στὸ νοῦ του τὴν ἱδρυση πολλῶν Ἡγεμονιῶν μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, πολλῶν Ἡγεμονιῶν ὅπως αἱ Παραδουνάβιοι : Ἡγεμονία Πελοποννήσου, Ἡγεμονία Στερεᾶς, Ἡγεμονία Σερβίας. Ἐτσι ἔβλεπε τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ἀνεξαρτησία, πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων.

Ὁ γιὸς σηκώθηκε. Κοίταξε τὴν κοπέλα, ξανάρχισε νὰ περπατάει.

— Σήμερα ἴσως νὰ εἶχε ἀντίθετη γνώμη ὁ πατέρας, εἶπε. Τὰ πράγματα ἐπροχώρησαν πολὺ. Τὰ πράγματα ὠρίμασαν ὑπερβολικά.

»»

Τὴν ἄλλη μέρα, πρωὶ-πρωί, ἔφτασε ὁ Νικόλας. Ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Αὐστρία. Μὴ θέλοντας νὰ βάλει σὲ ὑποψίες τὴν Ἀστυνομία τοῦ Μέττερνιχ, ταξίδεψε σὰν πραιματευτὴς τάχα. Γιὰ τοῦτο ἄργησε.

— Ἀργήσες, ἀδελφέ ! τοῦ παραπονέθηκε ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐπιτέλους.

Ἐκαμαν ἀμέσως μιὰ πρώτη σύσκεψιν στὸ σπῖτι τῆς μητέρας, ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Νικόλας καὶ δύο φίλοι τους, παλιοὶ καὶ πιστοὶ φίλοι ἀπὸ τὴν Ὀδησσό, ὁ Σπύρος Δρακούλης κι' ὁ Βασίλης Καραβιάς (ἡ Καραβίας). Ἦτανε θιακοὶ καὶ οἱ δυό. Ὁ Δρακούλης, ἐμπορευόμενος στὴν Ὀδησσό. Ὁ Καραβιάς, ταγματάρχης τοῦ τσαρικοῦ στρατοῦ ἀποστρατευμένος. Μὲ τὴν ἴδια φλόγα στὴν καρδιά καὶ οἱ δυό : πῶς νὰ ξεσκληθῶνται τὸ Γένος. Μυημένοι στὴ Φιλικὴ ἀπὸ τοὺς πρώτους.

Ὁ Ἀλέξανδρος μίλησε στὴν ἀρχή :

— Πολλὰ προβλήματα προκύπτουν εὐθὺς ἀμέσως. Κύρια καὶ καίρια. Ἡ Ἐπανάστασις θὰ ἀρχίσει εἰς τὴν καθ' ἑαυτὸ Ἑλλάδα, εἰς τὸν Μοριά, λόγου χάριν, ἢ εἰς τὰς Παραδουνάβιους Ἡγεμονίας ; Δεύτερον : ἡ συγκέντρωσις χρημάτων. Τρίτον : ἡ συγκέντρωσις δυνάμεων. Τέτατον : ἡ συνεργασία μὲ ἄλλους. Πέμπτον : ἡ ἡμερομηνία τοῦ σηκωμοῦ. Ἐκτον...

Ὁ Νικόλας εἶπε :

— Ὁ σηκωμὸς πρέπει νὰ ἀρχίσει εἰς τὴν Μολδαβίαν. Ὁ Ἡγεμὼν Σούτσος θὰ σταθεῖ παρὰ τὸ πλευρόν μας.

Ὁ Δρακούλης πρόσθεσε :

— Ἡ παρούσα ὥρα εἶναι ἡ καταλληλότερη γιὰ τὸν σηκωμὸ. Ὁ Ἀλῆ-πασὰς ἐπαναστάτησε κατὰ τῆς Πύλης καὶ ἀπασχολεῖ σχεδὸν ὅλες τὰς πολεμικὰς δυνάμεις τῆς Τουρκίας. Ἡ εὐκαιρία εἶναι μοναδική, ἀνεπανάληπτη.

Ὁ Καραβιάς, γνήσιος ἀπόγονος τοῦ ὁμηρικοῦ συμπατριώτη του, πρότεινε :

— Γιὰ νὰ ξεγελάσουμε τὴν Πόρτα, πρέπει νὰ ὑπο-

κινήσουμε τούς Σέρβους νά σηκωθοῦν πρῶτοι. Τὸ ἴδιο οἱ Μαυροβούνιοι. Αὐτοὶ μπορεῖ νά ἀπασχολήσουν τούς Ἀλβανούς, ποὺ δὲν πρόκειται ποτὲ νά μᾶς βοηθήσουν, — ἀντιθέτως.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐσυμπέρανε :

— Ἀπὸ πολλὰ σημεῖα ταυτοχρόνως πρέπει νά κινηθοῦμε. Πρέπει νά βρεθεῖ τρόπος νά πυρποληθεῖ ἡ ἀρμάδα μέσα στὸ λιμάνι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ταραχὴ τῆς Πύλης θὰ εἶναι μεγαλότατη. Ἡ Πελοπόννησος, ποὺ εἶναι ἡ πλέον προετοιμασμένη γιὰ τὸν ἀγῶνα, θὰ κηρύξει συγχρόνως τὴν ἐπανάσταση. Καὶ σύγκαιρα θ' ἀρχίσουν πολεμικὲς ἐνέργειες στὴν Μολδοβλαχία.

Ἔτσι συζητήσανε ὅλη μέρα καὶ ὅλη νύχτα, ὡς τὸ ἄλλο πρωί. Κοιμήθηκαν λίγη ὥρα καὶ ξανάπιασαν τὴ συζήτηση ὡς τὸ βράδυ. Ὅλα ἦταν ἔτοιμα πιά — μέσα στὸ μυαλό τους. Συγκινημένος ὁ Ἀλέξανδρος, πηγαίνει στὴ μητέρα του. Ἡ μητέρα καὶ ἡ κοπέλα κάθονται στὸ μισόφωτο.

— Μητέρα, λέει ὁ Ἀλέξανδρος. Αὔριο φεύγουμε.

Ἡ κοπέλα σηκώνεται. Νιώθει ὅτι ἐτούτη εἶναι ἱερὴ στιγμή, πρέπει ν' ἀφήσει μόνους τὴ μητέρα μὲ τὸ γιό της. Ὁ Ἀλέξανδρος κοιτάζει τὴν κοπέλα μιὰ στιγμή στὰ μάτια. Ἐνα βαθὺ βαρὺ βλέμμα. Ἐκείνη τὸν χαιρέτησε μὲ τὸ κεφάλι καὶ βγῆκε. Ὁ Ἀλέξανδρος γονάτισε τότε μὲ πάθος μπροστὰ στὴ μητέρα του. Γονάτισε στὸ ἓνα γόνατο καὶ τῆς πῆρε τὸ χέρι καὶ τὸ φίλησε, μὲ πάθος.

— Μητέρα, τῆς λέει, δῶσε μου τὴν εὐχή σου ... γιὰ τὴν πατρίδα !

Ἡ μητέρα τὸν τράβηξε στὴν ἀγκαλιά της καὶ τὸν ἔσφιξε δυνατὰ πάνω στὴν καρδιά της. Δίχως νά μιλήσει. Μιλοῦσε ἡ καρδιά ποὺ χτυποῦσε γρήγορα. Ὅστερα τὸν φίλησε στὸ μέτωπο, ποὺ ἦταν πλατὺ καὶ ὠραῖο. Ἀναθυμᾶται τὰ δάκρυα ποὺ ἔχυσε τόσες φορὲς στὰ νιάτα της, σὲ τόσες τραγικὲς ὥρες, ὥρες ἀγωνίας.

Φεβρουάριος τοῦ 63

Ξέρεي ὅτι οἱ Ὑψηλάντηδες πλήρωσαν τὴν ὑπεροχὴ τους μὲ αἷμα, μὲ πολὺ αἷμα. Κρατάει τὸ χέρι τοῦ γιοῦ της μέσ' στὰ δικά της, καὶ τὸν κοιτάζει ἀμίλητη, μὲ τὰ δάκρυα στὰ μάτια. Ἐπιτέλους κάτι λέει ἀργά, ἐπίσημα :

— Κανένας ἀπὸ τούς Ὑψηλάντηδες δὲ σταμάτησε μπροστὰ στὸν κίνδυνο, ὅταν ἦταν νά κάμει τὸ καθήκον του !

— Ἀκολουθῶ τὸ δρόμο ποὺ ἄνοιξε ὁ πατέρας ! Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος ! Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπός ! Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς μου ! Ὁ Θεὸς ...

Δὲν μπόρεσε ν' ἀποσώσει. Μηδὲ ἡ μητέρα μίλησε ἄλλο. Μιὰ ἀγωνία τὴν ἔπιασε μονομιᾶς, τί θ' ἀπογίνει τοῦτο τὸ παιδί, καὶ σὰν ἓνας φόβος, κάτι σὰ νά μαντεύει ὅτι θὰ γίνει κακό. Τὸν κρατοῦσε στὴν ἀγκαλιά της ἄφωνη, ὥσπου αὐτὸς σηκώθηκε καὶ τῆς εἶπε :

— Ἡρθα ἀπόψε, μητέρα, νά σ' ἀποχαιρετήσω, γιὰτὶ αὔριο θὰ ξεκινήσουμε πολλὰ πρωί. Πρὶν ἀπὸ τὴν αὐγή, μητέρα, νύχτα ἀκόμα.

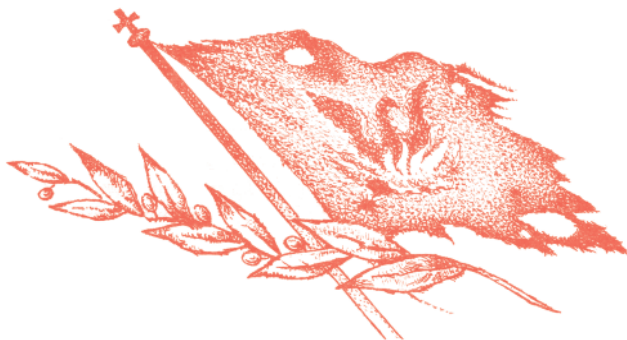
»»

Νύχτα ἀκόμα, μέσ' στὸ βαθὺ σκοτάδι, ἡ καρότσα εἶναι ξεμένη μπροστὰ στὴν κύρια πόρτα τοῦ ἀρχοντικοῦ. Μὲ τὸ φανάρι στὸ χέρι δυὸ ὑπηρέτες στέκουν νά περάσουν οἱ τέσσερις ἄντρες. Κατεβαίνουν τὰ σκαλιά, μπαίνουν στὴν ἄμαξα. Ἡ ἄμαξα τρίζει, σαλεύει, ξεκινάει...

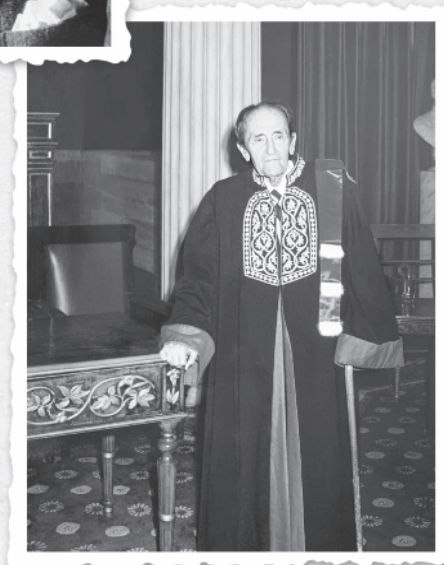
Σ' ἓνα παράθυρο, ἀπάνω στὸ πρῶτο πάτωμα, μιὰ λευκὴ μορφή στέκει πίσω ἀπὸ τὸ τζάμι. Κρατάει ἓνα μακτίλι, τὸ σφίγγει δυνατὰ στὸ χέρι, τὸ ἀκουμπάει στὸ στόμα, τὸ δαγκώνει...

Ἡ καρότσα χάθηκε πίσω ἀπ' τὰ δέντρα, μέσ' στὸ σκοτάδι. Αὔριο θὰ εἶναι στὴν Ὀδησσό. Σὲ λίγες μέρες, οἱ τέσσερις ἄντρες θὰ εἶναι στὸ Γιάσι. Σὲ τρεῖς μῆνες, στὸ Δραγατσάνι...

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΤΟΥ 1909

ΔΙΗΓΗΜΑ

ΣΥΝΑΝΤΗΘΗΚΑ με τὸ φίλο καὶ συνάδελφο (καὶ συνονόματο) Νάσο στὸ ζαχαροπλαστεῖο. Μοῦ εἶπε :

— Δὲ μοῦ ἐτοιμάζεις κάτι γιὰ τὸ τεῦχος τοῦ Αὐγούστου ; (Ὁ Ν. ἐπιμελεῖται τὴν ἐκδοση κάποιου περιοδικοῦ.) Κἀτι γιὰ τὸν Δεκαπενταύγουστο ;

Μ' ἔβαλε σὲ μπελάδες ὁ φίλος. Τόσο εἰδικὸ θέμα ; Τί θὰ μπορούσα νὰ τοῦ βρῶ ; Ὑποσχέθηκα ὡστόσο, — ἀλλὰ δὲν ἔβρισκα τίποτα.

Ὅταν, μιὰ μέρα, ἡ λέξη Δεκαπενταύγουστος — συχνὰ ἔτσι οἱ λέξεις ζωντανεύουν μπροστά μας εἰκό- νες — ἡ λέξη Δεκαπενταύγουστος μοῦ ἔφερε στὸ νοῦ κάτι ποὺ ἔζησα ὁ ἴδιος παιδί ἀκόμα, μικρὸ παιδί, κάτι πολὺ σημαντικὸ, καθὼς ἔμαθα ἀργότερα : Τὴν Ἐπα- νάσταση τοῦ 1909, ὁρόσημο στὴν ἐξέλιξη τοῦ νεώτε- ρου Ἑλληνισμοῦ, τὸ σημαντικότερο μετὰ τὸ 21. Γιατὶ ἂν τὸ 21 στάθηκε ὁ σπασμὸς ποὺ γέννησε τὴν ἐλευ- θερή Ἑλληνικὴ Πολιτεία, τὸ 9 στάθηκε τὸ τίναγμα πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὰ ἔξω τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποὺ ἀνδρώθηκε καὶ πῆρε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ὅμως ἐγὼ δὲ γράφω ἱστορία, μὴδὲ ἀποτολμῶ κοι- νωνικὲς ἢ πολιτικὲς ἀναλύσεις τῶν γεγονότων. Ἐγὼ θὰ πῶ λίγα λόγια ἀπὸ τὴν ἱστορία ἐνὸς παιδιοῦ, ποὺ ἡ μοῖρα του ἦταν — μαζὶ μὲ ὁλόκληρη τὴ γενιά του — νὰ ζήσει μιὰ ζωὴ γεμάτη ἐπαναστάσεις, ἀντεπαναστά- σεις, πολέμους, ἀγωνίες, ἀγῶνες, ἀνατροπὲς ἀξιών, ἀπίθανα μεγαλεῖα καὶ ἀπροσμέτρητες πτώσεις, — ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη τὴν καλοκαιρινὴ ὅπου...

»«

Τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ἡ Κηφισιὰ ἦταν ἓνα χωριό, ἓνα μικρὸ χωριό. Ἀπὸ τὸν Πλάτανο ὡς τ' Ἀλώνια οἱ ντό- πιοι. Ἀπὸ τὸν Πλάτανο ὡς τὸ Κεφαλάρι καὶ τὸ Στρο- φύλι καμιὰ σαρανταριά, πενήντα τὸ πολὺ βίλες, — « ἐπαύλεις » ἐπὶ τὸ ἐπισημότερον, — ὅπου ἀνέβαιναν τὸν Ἰούλιο κάμποσοι Ἀθηναῖοι, λίγο-πολὺ πλούσιοι, νὰ ξεκαλοκαιριάσουν (νὰ « παραθερίσουν »).

Ὁ Πλάτανος ἦταν καὶ τότε ἡ καρδιά τῆς Κηφισιάς. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά κατηφόριζε τὸ Ἄλσος, ὅπου ἔφτα- νε κάθε μιὰ ὥρα τὸ τραῖνο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (φοριχτὰ λαχανιασμένο πάντα). Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀρθωνόταν, ἀ- νάμεσα σὲ πεῦκα καὶ σὲ λεῦκες, τὸ Ξενοδοχεῖο « τοῦ Μελά », τὸ μεγάλο « ἀριστοκρατικὸ » ξενοδοχεῖο. Ὅλ' αὐτὰ τυλιγμένα στὸ πράσινο τοῦ πεύκου καὶ στὸ ἀσημεὶ τῆς λεύκας καὶ μέσ' στὴ νοτισμένη ἀπόβροια

τῶν φρεσκοποτισμένων κήπων. Μιὰ γαλήνια, εὐτυχι- σμένη γωνιά τῆς γῆς.

Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ περιβόλια αὐτά, κάποια νύχτα τοῦ Αὐγούστου, νύχτα φεγγαρόλουστη, κάθονταν πέντε πρόσωπα καὶ κουβέντιαζαν, δυὸ κυρίες, τρεῖς κύριοι. Τὸ καφεδάκι μετὰ τὸ δεῖπνο, μετὰ τὸ καλὸ φαῖ. Ἐνα νεράκι τρέχει κάπου κοντά, κελαρύζοντας. Πότε-πότε περνᾷ στὸ δρόμο ἔξω ἓνα ἀμαξάκι (ὅλ' αὐτὰ στὸ ὑπο- κοριστικὸ), ἓνα μόνιππο, τάκα-τάκα τὰ πέταλα (στὸ χῶμα, βέβαια). Καὶ ὁ γκιώνης πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι, στὸ σκοτεινότερο μέρος τοῦ κήπου, ἡ διπλὴ φωνή του, οὐ-οὐ, ὡσὰν ἀπάντηση ἢ μιὰ στὴν ἄλλη.

— Ἐκεῖνα τὰ καθάρματα ποὺ τόλμησαν νὰ θίξουν τὸ πρόσωπον τοῦ Διαδόχου, ποὺ τόλμησαν νὰ σκε- φθοῦν νὰ ἀπομακρύνουν τοὺς πρίγκιπας ἀπὸ τὰς τά- ξεις τοῦ στρατοῦ, ἐτοιμάζουν πάλι κάτι ! ἔλεγε ὁ ἓνας κύριος, ποὺ ἡ σκιά τοῦ σκέπαζε ὁλόκληρο τὸ πρόσωπο.

Ἀκουστικὴ ἓνα πόδι ποὺ σύρθηκε καταγῆς νευρικὰ κι' ἓνα χέρι σηκώθηκε.

— Αὐτὰ τὰ « καθάρματα », ἀγαπητέ μου, αὐτὰ τὰ « καθάρματα », καθὼς τὰ ἀποκαλεῖς, προσπαθοῦν νὰ ξεπλύνουν τὴ ντροπὴ τοῦ 97 ! ἀποκρίθηκε ὁ κύριος ποὺ καθόταν ἀντίκρυ σ' αὐτὸν ποὺ πρωτομίλησε καὶ ἀντίκρυ στὸ φεγγάρι ποὺ φώτιζε χλωμὰ τὸ μακρὺ πρόσωπό του.

Ὁ ἄλλος χαχάνισε :

— Τί λές, Τηλέμαχε ! Μὲ τὰ καμώματά των κλο- νίζουν τὸ Ἔθνος, κλονίζουν τὸν Θρόνον !

Ὁ τρίτος κύριος καθόταν ἀντίκρυ στίς δύο κυρίες, ποὺ μιλοῦσαν χαμηλόφωνα μεταξὺ τους καθισμένες πλάι-πλάι στὸν ψάθινο καναπέ. Ὁ τρίτος κύριος εἶ- πε :

— Κανεὶς δὲν κλονίζει τὸν Θρόνον, οὔτε προτίθεται νὰ τὸν κλονίσει, οὔτε μπορεῖ νὰ τὸν κλονίσει ! Ὅλοι αὐτοὶ οἱ νεαροὶ ἀξιοματικοί, ἐπικουρούμενοι ἀπὸ με- ρικὰ ἐξημμένα κεφάλια φιλοδόξων πολιτικῶν ποὺ βρί- σκουν τρόπον νὰ θορυβήσουν περὶ τὸ ὄνομά τους, ὅλοι αὐτοὶ εἶναι καταδικασμένοι εἰς ἀποτυχίαν !

Εἶπε καὶ χάιδεψε τὸ γενάκι του, τὴ σφήνα ποὺ μαύριζε σὰν παχιά ὑπογεγραμμένη κάτω ἀπὸ τὸ πρό- σωπό του.

Οἱ τρεῖς κύριοι ἦταν ὁ Βαρθολομαῖος Ὀδυσσῶφ, ὁ Τηλέμαχος Κάλβος καὶ ὁ Ἀμπρουζῆς Σκαγερόπου- λος. Ὁ κ. Κάλβος ρώτησε ἀδιάφορα (τάχα ;) :

— Καὶ τί ἐτοιμάζουν, Βαρθολομαῖε, οἱ κύριοι αὐ- τοί ; Κἀτι θὰ ξέρεις, γιὰ νὰ λές.

— Αὐτοὶ ὅλοι κάμνουν συγκεντρώσεις κρυφά, σὲ διάφορα σπίτια, τὶς νύκτες, καὶ συνωμοτοῦν.

— Ἐναντίον ;

— Τοῦ Ἑθνους !

— Δὲν εἵμαστε καλὰ ! φώναζε ὁ Τηλέμαχος Κάλβος. Σοβαρὰ μιλάς ;

— Ἐ, λοιπόν, τί θέλεις ;

Ὁ Ἄμπρουζῆς Σκαγερόπουλος ρώτησε :

— Καὶ ἡ Κυβέρνησις τί κάμνει ; Ὁ κ. Ράλλης ;
Νὰ στείλει νὰ τοὺς συλλάβουν ! Ὅλους ! Ἀμέσως !

Ὁ κ. Κάλβος σταύρωσε τὰ χέρια.

— Γιά σταθεῖτε, ἀγαπητοί μου. Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοί, καὶ οἱ ἐπιστήμονες, καὶ οἱ πολιτευταί, ἐκφράζουν κάτι βαθύτερο, κάτι, ὅπως δὴ ποτε, γενικότερο. Μὴν πλανᾶσθε. Εἶναι αἴτημα ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ ἡ ἀλλαγὴ, μιὰ ἀλλαγὴ, ἡ ἀνανέωσις, ἡ ἀνάνηψις. Τὸ Ἕθνος θέλει νὰ ζήσει !

— ... καὶ θὰ ζήσει ! χωράτεψε ὁ κ. Ὀδυσσῶφ.

— Μάλιστα ! Καὶ θὰ ζήσει ! Καὶ χωρὶς ἐσᾶς !
Καὶ εἰς πείσμα σας ! Καὶ παρὰ τὶς ἀντιδράσεις σας !

Εἶπε καὶ σηκώθηκε νευριασμένος. Τότε οἱ κυρίες ἄφησαν τὶς ἰδιαίτερες κουβέντες καὶ εἶπαν μαζί :

— Ἐ, καλὰ, φθάνει πιά ! Πάλι τὰ ἴδια θὰ ἔχουμε ;
Δὲν ὑπάρχουν ἄλλα θέματα ;

Συμπλήρωναν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη οἱ δύο ἀδερφές Σκαγεροπούλου. Ἡ Λίλα καὶ ἡ Λέλα. Ἡ μελαχροινὴ καὶ ἡ ξανθοὴ (ξανθοὴ καθὼς εἶναι οἱ Ἕλληνίδες : καστανό-ξανθο). Ἡ κυρία Λίλα Ὀδυσσῶφ. Ἡ κυρία Λέλα Κάλβου. Οἱ διδυμες κόρες τοῦ γερο-Σκαγερόπουλου (τοῦ πρώην ... πρώην ... πρώην — Προέδρου ... Προέδρου ... Προέδρου ... μιᾶς φυσιογνωμίας τῆς ἐποχῆς τοῦ 1880 - 1900, ποὺ πέθανε στὰ 1905, τὸν ἴδιο χρόνον μὲ τὸν Ντελγιάννη, πιστὸς φίλος μέχρι θανάτου).

Οἱ κύριοι σώπασαν. Οἱ κυρίες ξανάρχισαν τὴν αἰώνια κουβέντα, — τὰ παιδιὰ, οἱ δασκάλες τῶν παιδιῶν, τὰ γαλλικὰ τῶν παιδιῶν, τὸ πιάνο τῶν παιδιῶν (ἀπαραίτητο), τὰ ποδήλατα.

— Ἐρεῖς, ἄρχισαν νὰ βγαίνουν καὶ στὸ δρόμο ἔξω μὲ τὸ ποδήλατο. Δὲν τοὺς φθάνει ὁ κῆπος !

— Πῶ, πῶ ! Προχθὲς ἀφηνίασε ἓνα ἄλογο ἐμπρὸς ἀκριβῶς εἰς τὸ σπίτι !

Ὁ κ. Ὀδυσσῶφ εἶπε βαριά :

— Ἀτυχῶς, φαίνεται ὅτι προσεχώρησεν εἰς τοὺς ταραξίαις καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ Ἰππικιοῦ. Ἀπίστευτον !

Ὁ κ. Ὀδυσσῶφ εἶναι ἐφεδρὸς ἑταρχος. Ἐχει φιλίες μὲ πολλοὺς μονίμους. Ὁ κ. Κάλβος ἐπωφελήθηκε ὥς-τόσο.

— Ὅλοι θὰ προσχωρήσουν, εἶπε. Ὅλοι θὰ προσχωρήσετε...

Ὁ κ. Ὀδυσσῶφ ἀντίσκοψε ζωηρά :

— Ἐγὼ ποτέ !

— Ἐσὺ μπορεῖ. Ὁ Ἄμπρουζῆς εἶναι ἑτοιμὸς !

Ὁ Ἄμπρουζῆς δὲ μίλησε, χαμογέλασε μὲς στὸ σκοτάδι. Ὁ κ. Κάλβος συνέχισε ἀμείλικτος :

— Ὁ παλαιοκομματισμὸς ἐξώφλησε. Τὰ παλαιὰ κόμματα ἀσπαίρουν. Ἐφεραν τὸν τόπο στὸ χεῖλος τῆς διαλύσεως, ἀν' ὅχι τῆς καταστροφῆς. Προσμένετε καὶ θὰ ἰδεῖτε. Δὲν θὰ προσμένετε πολὺ !

Ὁ Ἄμπρουζῆς ξεδίπλωσε τὰ πόδια — τὸ δεξιὸ ἀπάνω στὸ ἀριστερὸ — καὶ τὰ ξανάδιπλωσε — τὸ ἀριστερὸ ἀπάνω στὸ δεξιὸ — καὶ εἶπε στὶς κυρίες :

— Ἐχει δίκαιο ὁ Τηλέμαχος. Ὁ παλαιοκομματισμὸς εἶναι μιὰ γεροντοκόρη ἐξηντημένη ἀπὸ ἀσκόπους καταχρήσεις...

— Μασόνε ! πέταξε μισο-σοβαρὰ μισο-ἀστεῖα ὁ κ. Ὀδυσσῶφ. Βαλθήκατε νὰ διαλύσετε τὴν κοινωνία !

Γεροντοπαλικάρο ὁ Ἄμπρουζῆς. Ἀδερφὸς τῆς Λίλας καὶ τῆς Λέλας. Σκαγερόπουλος καὶ αὐτός. Μέλλων ... μέλλων ... μέλλων ..., ὅλο φαντασίες καὶ ὄνειρα καὶ σχέδια. « Πετᾷ ψηλά, εἶπε κάποιος γι' αὐτόν:

Ἐγγίζει τὰ σύννεφα. » Ἕνας ἀπροσγείωτος τριανταπεντάρης. Εἶπε :

— Ὅπωςδὴποτε εὐρισκόμεθα ἐνώπιον γεγονότων !

Ἡ κ. Αἰλία ρώτησε ἀνήσυχα :

— Τί λέτε ; Νὰ μὴ βγοῦν τὰ παιδιὰ ἔξω αὐριο ;

— Νὰ βγοῦν, εἶπαν οἱ κύριοι σύμφωνοι γιὰ μιὰ φορά. Βεβαίως νὰ βγοῦν. Ἐδῶ στὴν Κηφισιά τί θέλετε νὰ γίνεῖ !

»»»

Τὰ παιδιὰ βγήκαν τὸ ἄλλο ἀπόγεμα — καθὼς βγαίνανε κάθε μέρα — νὰ πᾶνε στὸ βουνό. Τὸ βουνὸ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Κεφαλάρει καὶ πέρα. Ἕνα χαντάκι ὡς δυόμισι μέτρα βαθύ, δύο μέτρα φαρδύ, ἀποτελεῖ τὸ σύνορο. Ὅταν τὸ σκέπασαν ἀργότερα, ὀνομάστηκε ὁδὸς Χαριλάου Τρικούπη. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀρχίζει τὸ βουνό, ἦταν «τὸ βουνό» γιὰ τὰ παιδιὰ. Δυὸ-τρία γεφυράκια δένανε τὸ χαντάκι. Ὑστερα ἦταν ἕνας στενὸς χέρσος τόπος, χώματα καὶ πέτρες, θυμάρια καὶ γαιδουράγκαθα, καὶ τέλος τὰ πεῦκα, πεῦκα μικρὰ καὶ ἀνάρια στὴν ἀρχή, πού πύκνωναν καὶ μεγάλωναν λίγο-λίγο, γινόντουσαν δάσος. Στὸ βάθος ἦ Πεντέλη. Ἀριστερὰ ἦ ρεματιά τοῦ Κοκκιναρᾶ. Δεξιὰ χωράφια, χωράφια, ὡς τ' Ἀλώνια. Αὐτὸ ἦταν ὅλο. Ἐκεῖ πῆγαιναν κι' ἐπαιζαν τὰ παιδιὰ. Κάθε ἀπόγεμα, μετὰ τὴν γκουβερνάντες, γερμανίδες, ἀγγλίδες ἢ γαλλίδες. Δέκα-δώδεκα παιδιὰ, ἀγόρια καὶ κορίτσια, ἀδέρφια καὶ ξαδέρφια καὶ παιδιὰ φιλικῶν οἰκογενειῶν, Ὀδυσσῶφ, Κάλβου, Ἀτατζῆ, Καστρούλη, Τζινιώτη.

Ἐκεῖνο τὸ ἀπόγεμα λοιπόν, παραμονὴ τοῦ Δεκαπενταύγουστου, ἀφοῦ περᾶσανε τὸ γεφύρι (τὸ μόνον χτισμένο, ὅλα τ' ἄλλα ἦταν ξύλινα) πού ἀποτελοῦσε τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Δεληγιάννη (ἀμέσως μετὰ «τοῦ Ἀπερῆγ»), τὰ παιδιὰ, μικρὸ μπουλούκι, προχώρησαν πρὸς τὸ βουνό, — μπρὸς τὰ παιδιὰ τρέχοντας, πετώντας πέτρες καὶ κουκουναρές, πίσω οἱ δασκάλες. Κι' ἄξαφνα οἱ προπομποί, δύο ἀγόρια κι' ἕνα ἀγοροκόριτσο, πού ἔτρεχαν πάντα πρῶτοι, σταθήκανε μονομιᾶς καὶ βάλανε τὴ φωνή :

— Ἐλᾶτε ! Ἐλᾶτε ! *Fraülein ! Fraülein ! Sehen Sie Mal !*

Τί νὰ δοῦνε ! Κάτω ἀπ' τὰ πεῦκα μαυρολογοῦσαν ἄλογα, μαυρολογοῦσαν στρατιῶτες, μαυρολογοῦσαν κανόνια, μαυρολογοῦσε στρατὸς πολὺς, στρατεύματα ὀλόκληρα, γεμάτο τὸ δάσος. Τὸ δάσος μας ! Τὸ βουνό !

Τὰ μάτια τῶν παιδιῶν ἀρπάζουν ἀπληστα τὴν εἰκόνα. Ὅλη τους τὴ ζωὴ θὰ τὴ βλέπουν. Ἀπὸ πεῦκο σὲ πεῦκο εἶναι δεμένα σκοινιά, καὶ στὰ σκοινιά δεμέ-

να, δίπλα τὸ ἓνα στ' ἄλλο, τὰ ἄλογα, τὰ μουλάρια, στὴ γραμμὴ. Πῶς νὰ ξεχάσεις τὴς οὐρὲς πού χτυποῦν ἀκούραστα τὸν ἀέρα, τὴς χαῖτες πού ἀνεμίζουν, τὰ χλιντρίσματα.

Τοῦτο τὸ γαλήνιο, τὸ ἐρημικὸ τοπίο, ἔχει πάρει ἄξαφνα μιὰν ἀλλόκοτη ὄψη, μιὰ βράση σὰν τοῦ πολέμου. Τοῦτο τὸ ἥρεμο ἐξοχικὸ μέρος, πού δὲν εἶναι ἀκόμα δάσος, πού πᾶει νὰ γίνεῖ δάσος, μισὸ χωράφι, μισὸ βουνοπλαγιά, γέμισε σάλεμα καὶ ἀντίλαλο πολεμικό, ἔτσι καθὼς μπορεῖς νὰ τὸ δεῖς σὲ κάτι παλιὲς λιθογραφίες πού παρασταίνουν στρατόπεδα καὶ μάχες.

Πῆραν θάρρος τὰ παιδιὰ καὶ προχώρησαν, ἀπόκοντα μετὰ τὴς δασκάλες, ὡς τοὺς πρῶτους καταυλισμούς. Μιὰ τσουχτερὴ μυρουδιά ἀπὸ πετσί καὶ ἀλόγατα καὶ ἀνθρώπους καὶ ἰδρώτα καὶ καβαλῖνα πιπερίζει τὸν ἀέρα τοῦ βουνοῦ, ἀνάκατα μετὰ τὸ ἄρωμα τοῦ θυμариου καὶ τοῦ πεύκου. Σκόνη σηκώνεται πότε-πότε, ἓνα ἄλλο πού χτυπάει τὸ χῶμα ἀνυπόμονα, ἄλλα σκυμμένα πού τρῶνε καταγῆς τὴς ρίζες ἀπ' τὰ θερισμένα στάρια. Λίγο παρακεῖ κοιμοῦνται ἐπτὰ κανόνια — ὀρειβατικά — στὴ γραμμὴ, σκεπασμένα μετὰ τὴς λινάτσες. Στρατιῶτες πηγαινόρχονται, στρατιῶτες στέκουν καὶ μιλοῦν, στρατιῶτες κάθονται καὶ χάσκουν. Ἕνας ἐπιλοχίας δίνει διαταγές. Οἱ ἀξιωματικοὶ μετὰ τὴς σκονισμένες μπότες στέκονται ἀπόμερα καὶ παρακολουθοῦν μετὰ τὸ μάτι. Τὰ ἴδια ἐδῶ, τὰ ἴδια παραπέρα, τὰ ἴδια πιδ πέρα ἀκόμα, τὰ ἴδια παντοῦ, ὅπου φτάνει τὸ μάτι. Τὰ ἵππικὰ, τὰ πυροβολικά, τὸ πεζικό.

— Γυμνάσια κάνουν, εἶπε τὸ ἓνα ἀπ' τὰ παιδιὰ μετὰ ἐμβρίθεια.

Κι' ἓνα ἄλλο, πιδ κατατοπισμένο :

— Μεγάλα γυμνάσια.

— Ναί, μεγάλα γυμνάσια ! Πολὺ μεγάλα !

Τὸ στόμα τους γεμίζει μετὰ τοῦτες τὴς λέξεις, καθὼς εἶναι γεμάτα τὰ μάτια τους μετὰ τὴς τόσες εἰκόνες.

Ἄξαφνα ἀντήχησε μιὰ σάλπιγγα, κι' ἀμέσως ὕστερα μιὰν ἄλλη, καὶ μιὰν ἄλλη. Ἕνας μελαγχολικὸς ἦχος, μιὰ κραυγὴ πού ἐρνέται, ἔχι σὰν νὰ διατάζει, — σὰν νὰ παρακαλεῖ. Κάτι πολὺ μελαγχολικό, πού πᾶει βαθιὰ στὴν καρδιά, καημὸς καὶ νοσταλγία μαζί... Τὸ σιωπητήριο. Ἦχεῖ ἡ σάλπιγγα τοῦ πεζικοῦ, ἕνας δξύττος τόνος γεμάτος παράπονο, καὶ ἀποκρίνεται βαριά ἡ σάλπιγγα τοῦ ἵππικοῦ σὲ δύο τόνους, ματζόρε-μι-

νόρε. Σάν ν' ανατρίχιασε ή γῆ, ν' ανατρίχιασαν τὰ δέντρα, κι' ἄρχισαν νὰ σκεπάζονται μὲ τὰ σκοτάδια ποὺ σπρώχνει κατὰ δῶ τὸ βραδινὸ ἀεράκι...

... Τὴ νύχτα ἀργά, πολὺ ἀργά, σχεδὸν πρὶν ἀπὸ τὸ πρῶτο χαραμέρι, ὅλος αὐτὸς ὁ στρατὸς κατηφορίζει κατὰ τὴν Ἀθήνα. Στους σιωπηλοὺς παντέρμους δρόμους, ποὺ μόνο μιὰ λαμπρὴ ἀστροφεγγιὰ τοὺς γαλακτώνει, βήματα ἀχολογοῦν πολλὰ καὶ ποδοβολητὰ καὶ βαριά τριξίματα, περνοῦν οἱ φάλαγγες, ἱσκιοὶ ἀναρίθμητοι στὴ γραμμὴ, συντεταγμένοι, ἄλογα καὶ κανόνια καὶ στρατιῶτες — ἄνδρες — φορτωμένοι τὰ ὅπλα καὶ τοὺς γυλιούς, μὲ τὸ βραδύ, τὸ ἄρρυθμο βῆμα τῆς πορείας.

Μέσ' στὸν ὕπνο τους, ποὺ ἀρχίζει τέτοιαν ὥρα νὰ ἀλαφρώνει, τὰ παιδιὰ αὐτιάζονται, καὶ θαρροῦν ὅτι εἶναι τὰ γνώριμα τριξίματα τῶν ἀραμπάδων ποὺ κουβαλοῦνε τὰ μάρμαρα ἀπὸ τὴν Πεντέλη καὶ τὸ Διόνυσο. Ὅμως ὄχι. Τοῦτο εἶναι ἀλλιώτικο, εἶναι ἀλλόκοτο. Κάτι νιώθουν τὸ ἀσυνήθιστο. Ἀπὸ τὸ ἓνα κρεβάτι στὸ ἄλλο ἀνασηκώνονται σὰ σκιὲς καὶ λένε χαμηλά :

— Τζώνη — ἢ Τζώρτζη — ἢ Νίκη (ἢ ὅπως ἀλλιῶς), ἀκοῦς ; Ἀκουσες ; Τί εἶναι ;

Καὶ μονομιᾶς καταλαβαίνουν.

— Τὰ κανόνια ! Ὁ στρατὸς ! Σήκω ! Σήκω !

Κοιτοῦν ἀπὸ μέσ' ἀπὸ τίς γρίλιες, μισοανοίγουν τὸ παραθυρόφυλλο. Κάτω στὴ βεράντα στέκουν ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα καὶ κοιτάζουν κι' ἐκεῖνοι. Στέκονται δίπλα-δίπλα, κολλητά. Ὁ πατέρας ἔχει περάσει τὸ χέρι του στὸν ὦμο τῆς μητέρας. Κάτι λένε. Τὰ παιδιὰ δὲν μποροῦν ν' ἀκούσουν. Τὸ πυροβολικὸ κάνει πολὺ θόρυβο, τὰ σιδερικά, τὰ ποδοβολητὰ, τραντάζει ἢ γῆς. Οἱ ἄνδρες προχωροῦν σιωπηλοὶ (τέτοιες ὥρες δὲν τοὺς βάζουν νὰ τραγουδοῦνε), οἱ πυροβολητὲς ἀπάνω στὰ κανόνια τραντάζονται καὶ νυστάζουν. Πίσω ἀπ' τὰ δέντρα, πίσω ἀπ' τίς πρασινάδες, πέρ' ἀπὸ τὰ λουλούδια. Στὸν ἱσκιο, στὸ σκοτάδι. Τὰ παιδιὰ κοι-

τοῦν. Κοιτοῦν καὶ θαυμάζουν. Τ' ἀγόρια θὰ ἤθελαν νὰ πῆγαιναν μαζί. Κάτω στὴ βεράντα ὁ πατέρας λέει :

— Τὰ πράγματα ἐξελίσσονται ταχύτερα ἀπ' ὅ,τι ἐφантаσθήκαμε.

Ρώτησε ἡ μητέρα :

— Μὰ ποῦ πᾶνε ; Ποῦ θὰ πάει αὐτὸς ὁ στρατὸς ;

Ὁ πατέρας ἀποκρίθηκε :

— Νομίζω στὸ Γουδί.

— Τί θὰ κάνουν στὸ Γουδί ; Γιατί στὸ Γουδί ;

— Ἔτσι ἀπεφάσισε ὁ Σύνδεσμος¹.

Ἡ μητέρα γύρισε καὶ κοίταξε τὸν πατέρα.

— Ποῦ τὰ ξμαθες ὅλ' αὐτά ;

— Τὸ ἀπόγευμα εἶχα πάει στὸ Κεφαλάρη. Μίλησα μὲ τὸν Γερογιάννη τὸν λοχαγό. Ἦταν κι' αὐτὸς ἐκεῖ. Ὁ Γερογιάννης μοῦ τὰ εἶπε. Ἀπόψε θὰ συγκεντρωθεῖ ὅλος ὁ στρατὸς στὸ Γουδί, καὶ ἀπὸ κεῖ...

— Τὰ παιδιὰ ; ρώτησε τότε ἀνήσυχα ἡ μητέρα.

— Τὰ παιδιὰ ;... Τί τὰ παιδιὰ. Τὰ παιδιὰ θὰ ξεκινήσουν στὴ ζωὴ μὲ μιὰ ἐπανάσταση. Θὰ τὴ θυμοῦνται σὲ ὅλη των τὴ ζωὴ.

— Ἀς εὐχηθοῦμε ὅτι δὲν θὰ ἔχει συνέχεια.

— Δὲν τὸ φαντάζομαι, εἶπε ὁ πατέρας. Τὸ Γουδί θὰ εἶναι σταθμός. Ὁ σταθμός.

Πίσω ἀπὸ τίς γρίλιες τὰ παιδιὰ κοιτοῦν ἀκόμη, ἀνυποψίαστα. Ὁ τελευταῖος καβαλάρης πέρασε. Ἐσβήσε καὶ ὁ στερνὸς ἀντίλαλος. Ἀκούστησε ἓνα παραθυρόφυλλο ποὺ κλείνει...

»«

Τώρα ξέρω τί σημασία εἶχε ἐκείνη ἡ αὐγουστιὰτικὴ νύχτα. Γι' αὐτὸ βάζω στὸ χαρτὶ τὴ θύμησή της. Καὶ γιατί πέρασαν σωστὰ πενήνταπέντε χρόνια ἀπὸ τότε, καὶ ἀρχίζουν νὰ λιγοστεύουν ὅσοι τὴν ἐζησαν.

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

1. Ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος.

ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΥΠΟΠΛΟΙΑΡΧΟΥ ΓΚΛΕΝ

24 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1827.

Τέταρτη μέρα που ταξιδεύουμε. "Απνοια από χτές μās κρατάει καρφωμένους στη μέση τῆς 'Αδριατικῆς (πλάτος 41,28' Β, μήκος 16,17', χάρτης 1437), με ἄλλα λόγια στὸ στενότερο σημείο ανάμεσα 'Ιταλία - 'Αλβανία, λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὴ νοερὴ γραμμὴ Μπάρι - Αὐλώνα.

Βρίσκομαι, ἐπιβάτης, πάνω στὴν κορβέτα τῆς Αὐτῆς Βρετανικῆς Μεγαλειότητος *Woolf* (Κυβερνήτης *Huyes*), μεῖς εἰδικὴ ἐντολή: νὰ ἀκολουθῶ (καὶ νὰ παρακολουθῶ), ὑπὸ τίς διαταγές του φυσικά, τὸν κόμητα 'Ιωάννη Καποδίστρια ὡς τὴ στιγμή που θὰ ἀποβιβαστεῖ στὴν 'Ελλάδα.

'Ο κόμης Κάπο-ντ' 'Ιστρια πηγαίνει στὴν 'Ελλάδα νὰ ἀναλάβει τὴ διακυβέρνηση τοῦ τόπου. 'Η ἐκλογή του ἔγινε πρὶν ἀπὸ ὀχτῶ μῆνες, ἀν δὲ γελιέμαι. Στὸ ἀναμεταξύ, ἓνα καινούργιο κράτος δημιουργήθηκε στὸ Λονδίνο (ποῦ ἄλλου;) τὸν περασμένο 'Ιούλιο (με κάποιαν Συνθήκη τοῦ Λονδίνου, καθὼς λένε).

'Ο κόμης Κάπο-ντ' 'Ιστρια εἶναι ἓνας πραγματικὸς ἀριστοκράτης, —μποροῦσε νὰ ἦταν καὶ "Αγγλος... τί κολακευτικότερο νὰ πεῖ κανεῖς, — λίγο ψυχρὸς, πολὺ συγκρατημένος. Τὸν συνοδεύει ἀκολουθία ἀπὸ ἑννέα ἀνθρώπους, — τρεῖς 'Ελβετοὶ (;) καὶ οἱ ἄλλοι "Ελληνες. 'Ελβετὸς εἶναι ὁ ἰδιαίτερος γραμματέας του, ὁ κ. Bétant, ἓνας νέος εἰκοσπέντε χρόνων, — σὰν καὶ μένα, — ἔξυπνος καὶ συμπαθητικὸς (δὲν πᾶνε πάντοτε μαζί αὐτὰ τὰ δύο). 'Ελβετοὶ εἶναι καὶ οἱ δύο βαλέδες. Οἱ ἔξι "Ελληνες εἶναι: ἓνας ἱστορικός, ὁ κ. Μουστοξύδης, ὁ κ. Ρίζος Νερουλός, ὁ κ. 'Ιωάννης Δομπόλης (δὲν ξέρω τί κάνουν αὐτοὶ οἱ δύο), ἓνας μηχανικός, ὁ κ. Σταμάτης Βούλγαρις, καὶ ὁ κ. Νικόλαος Μακρομύτης. "Ολοὶ αὐτοὶ μιλοῦν ἀδιάκοπα, με πολλὰς φωνές, πολλὰς χειρονομίες, πολλὰ γέλια ἡχερά, ἄπρεπα. 'Υπηρετῶ πέντε χρόνια τώρα σὲ τοῦτα τὰ νερά, — 'Ιόνιο καὶ Αἰγαῖο, — ἔζησα σὲ ἑλληνικά λιμάνια, συναναστράφηκα "Ελληνες, καὶ καταλαβαίνω ἄκρες-μέσες τὴ γλώσσα τους. 'Αλλὰ αὐτοὶ ἐδῶ μόνο πολιτικὰ συζητοῦνε, καὶ τσακώνονται καὶ θυμώνουν μεταξύ τους. Προτιμῶ τὸν 'Ελβετό. 'Ο Κόμης μιλάει λίγο καὶ ἥρεμα καὶ χαμηλά.

Τὰ γράφω αὐτὰ, κρατῶ τοῦτες τίς πρόχειρες σημειώσεις, ὄχι ἀπὸ καθήκον, ἀλλὰ γιατί μ' ἐπνίξε ἡ ἀνία, ἡ φοβερὴ ἀνία τῆς ζωῆς τοῦ καραβιοῦ, ὅταν πέσει ὀλότρελα ὁ ἄνεμος καὶ ὅλα μοιάζουν νεκρὰ γύρω σου, γιὰ νὰ μὴ νεκρωθοῦν καὶ μέσα μου τὰ πάντα.

25 Δεκεμβρίου

Χριστούγεννα! Χριστούγεννα! Πέμπτη φορὰ μακριὰ ἀπὸ τὴν Πατρίδα! Συλλογίζομαι τὸ σπίτι μας, στὸ Hamstead, τὴ μητέρα, τὴ μικρότερη ἀδελφὴ μου, ποὺ εἶναι δώδεκα χρόνων καὶ διαβάζει βιβλία γιὰ ταξίδια καὶ ὀνειρεύεται ταξίδια ὅπως τὰ θέλει ἡ φαντασία της, ἐνῶ ἐγώ, ὁ ἀδελφός της, τὰ ζῶ τὰ ταξίδια μέσ' στὴ σκληρὴ πραγματικότητα καὶ ξέρω τί θὰ πεῖ θάλασσα, τί θὰ πεῖ καράβι, τί θὰ πεῖ ξενιτιά, τί θὰ πεῖ νὰ εἶσαι μόνος, μόνος, ὅταν τὰ πανιὰ κρέμονται στὰ κατάρτια σὰν ἄθλια κουρέλια ἄχρηστα.

Δόξα σοι ὁ Κύριος ὅμως! 'Απὸ τὰ μεσάνυχτα χτὲς σηκώθηκε ἑλαφρὸς ἄνεμος νοτιο-νοτιοδυτικός. Προχωρήσαμε με ἀργὴ μεγαλοπρέπεια.

Λίγο ἀφοῦ ξημέρωσε, οἱ βίγλες ἀναγγεῖλαν ἓνα καράβι. 'Ερχόταν ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς Κέρκυρας. Μᾶς εἶδε, ὡς φαίνεται, γιατί γύρισε κατὰ μᾶς. Μετὸ κανονιάλι ὁ καπετάνιος τὸ ἀναγνώρισε. 'Ἦταν τὸ *Warspite*, δίκροτο — φρεγάτα — τῆς Α. Βρετανικῆς Μεγαλειότητος, ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Μάλτα, νὰ παραλάβει τὸν κόμητα Κάπο-ντ' 'Ιστρια. "Αργήσαν, καθὼς πάντοτε, οἱ διαταγές ἀπὸ τὸ Τουρίνο (πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου τῆς Σαρδηνίας) πρὸς τὸ Ναύαρχο Κόδριγκτων, καὶ ἐρχόταν μόλις τώρα.

'Ενάμισι μῆνα περίμενε ὁ Κόμης στὴν 'Ανκόνα. "Ὅσπου ξεκίνησε με τούτῃ τὴν κορβέτα, — τὸ *Γουόλφ*. Κι' ἐγὼ μαζί. 'Ανυπομονησία. Κερδίσαμε ὅπωςδήποτε δύο μέρες.

Τὸ *Γουόρσπαϊτ* πλησίασε. "Αρχισαν τὰ σινιάλα, οἱ χαιρετισμοί. 'Αριστερά μας ὀρθώνεται ἡ 'Αλβανία, — ἄγρια, σκοτεινὰ βουνά. Κάπου δέκα μίλια ἀνατολικά μας, τὸ νησί Σάσων. Στ' ἀνοιχτὰ τοῦ νησιοῦ συναντηθήκαμε μετὸ *Γουόρσπαϊτ* (Κυβερνήτης *Pasker*).

'Ἦταν φουσκοθαλασσιὰ καὶ τὰ δύο καράβια ἀναγκάστηκαν νὰ σταθοῦν ἀρκετὰ μακριὰ τὸνα ἀπὸ τ' ἄλλο. Κόπος καὶ φασαρία γιὰ νὰ μεταφερθοῦμε ἀπὸ τὸ *Γουόλφ* στὸ *Γουόρσπαϊτ*. Πηγαινέλα οἱ βάρκες. Φωνές ὁ Φρειδερίκος καὶ ὁ Brunot, οἱ δυὸ βαλέδες τοῦ Κόμητος, μὴ βραχοῦνε τὰ πράματα. 'Ο Κόμης ἀτάραχος.

Δὲν ἀργοπορήσαμε ἄλλο. Τὰ δύο καράβια ἀντιχαίρετιστα κατὰ τοὺς κανονισμούς. Ξεκινήσαμε. Τὸ *Γουόλφ* πῆρε μιὰ μεγάλη βόλτα καὶ μάκρυνε, νὰ γυρίσει στὴν 'Ανκόνα. 'Εμεῖς, ρότα γιὰ τὴ Μάλτα. Στὴ μετζάνα τοῦ *Γουόρσπαϊτ* κυματίζει τώρα ἡ ἑλληνικὴ σημαία.

№43

Ιανουάριος 1965

26 Δεκεμβρίου

Ταξίδι όμαλό. "Ανεμος δυτικός μέτριος. Σηκώσαμε και τους τρεις φλόκους. Νύχτα άργά άφήσαμε στα δεξιά τόν κάβο-Πάσσερε (Σικελία).

27 Δεκεμβρίου.

Τίποτε άξιο λόγου. Συνεχίζουμε όμαλά. 'Ο καιρός ψήλωσε. Τό Γουόρσπαϊτ κόβει 7 μίλια τήν ώρα.

28 Δεκεμβρίου

Φτάσαμε ξημερώματα στη Μάλτα. Περιμέναμε άρόδου, νά γίνει ή ώρα όχτώ — έτσι όρισαν — για νά μπούμε στο λιμάνι τής Βαλέτας. 'Αμέσως ξεμπάρκαραμε.

'Ο Κόμης πήγε πρώτα νά δεϊ τό Διοικητή του νησιού. 'Ο Στρατηγός Passomby τόν δέχτηκε επίσης στο Διοικητήριο (άπό κάτω τέτοια ξέρουμε). Τυπικότητες. 'Ωστόσο, άπό τό σφίξιμο του χεριού και άπό τά λίγα λόγια που άρπαξα, τούς ένώνει, ως φαίνεται, άμοιβαία ή εκτίμησή.

Συνέχεια, ύστερα, ό Κόμης πήγε νά δεϊ τό Ναύαρχο Κόδριγκτων. Τόν συνόδευσαν και εκεί, αλλά ήταν κλειστήσαν στο γραφείο του Ναυάρχου, άποσύρθηκα.

Μαθεύτηκαν, μολαταύτα, μερικά πράματα. 'Ο Ναύαρχος είναι στενοχωρημένος, είναι άνήσυχος. 'Υστερ' άπό τή ναυμαχία του Ναυαρίνου, όπου πήρε σοβαρή πρωτοβουλία με βαρύτατες συνέπειες, περιμένει νά του τά ψάλουν άπό τό Λονδίνο (έπίσημα τουλάχιστον). Τό Ναυαρχείο φαίνεται (κάνει) ότι είναι όργισμένο. Κάποια έκφραση δυσμένειας, αν όχι κάποια τιμωρία, θά έρθει άπό κεϊ. 'Όπωςήποτε οί δύο άντρες τά είπαν μιάμιση ώρα. Πολύ, για λιγλόγους ανθρώπους, μετρημένους.

Πρίν βραδιάσει, πήγαμε και στο Ναύαρχο "Ευντεν (τό Ρώσο), που έλαβε κι' εκείνος μέρος στο Ναυαρίνο με τά καράβια του. Σίγουρα, θά περιμένει και αυτός « νέα » άπό τήν Πετρούπολη (τήν "Αγια Πόλη).

29 Δεκεμβρίου

Νέα συνάντηση του Κόμητος με τόν Κόδριγκτων. "Εμαθα ότι ό Ναύαρχος έστειλε δύο γράμματα σχετικά. "Ενα πρós τόν σέρ "Ανταμ, τόν "Αρμοστή των "Επτά Νησιών, στην Κέρκυρα. Τό άλλο στο Λονδίνο, για τό Βασιλικό Πρίγκιπα. Τό περιεχόμενο...

30 Δεκεμβρίου

'Ο Κόμης πέρασε τήν ήμέρα γράφοντας. Δέ δέχτηκε κανέναν. "Εφτασε άπό τήν "Ελλάδα τό βρίκι "Εκτωρ. Είναι ψαριανό. Πλοίαρχος Νικόλαος Γιαννίτσας. "Ηρθε σταλμένο άπό τήν "Αντικυβερνητική "Επιτροπή (που κυβερνά προσωρινά τήν "Ελλάδα) νά φέρει τό χαιρετισμό τής πατρίδας στον Κόμητα. Δεν πρόκαμε όμως καλώς-καλώς νά φουντάρει. Κάτι έμποροι μαλτέζοι του κάμανε κατάσχεση, λέγοντας (και δείχνοντας σχετικά χαρτιά) ότι έχουν νά λάβουν άπό τήν "Ελληνική Κυβέρνηση.

Ντροπή. (Και τραγική γελοιοποίηση.)

31 Δεκεμβρίου 1827

Παραμονή Πρωτοχρονιάς. Τό βράδυ, έπίσημο γεύμα στο Διοικητήριο. Ειπώθηκαν ευγένειες και φιλοφρονήσεις και εύχές. 'Ο Κόμης είναι γόης. Κέρδισε και τό Διοικητή και τό Ναύαρχο και όλους τούς καλεσμένους (φαντάζομαι και τίς κυρίες τους).

Τό αυτί μου πήρε και τούτα τά λόγια του Κόδριγκτων : « 'Εξοχώτατε, είπε στον Κόμητα, θά είμαι πάντοτε θερμός και ειλικρινής φίλος σας, έφ' όσον θά ενεργείτε σύμφωνα με τή Συνθήκη του Λονδίνου ! » (Νάχουμε και τό νού μας.)

Τά μεσάνυχτα σέρβιραν ένα πελώριο *Christmas-pudding* ζωσμένο μέσ' στις φλόγες (και όλα τά κατερωμένα). Τραγουδήσαμε όλοι *carols*.

1 "Ιανουαρίου 1828

"Ας δώσει ό Θεός νά είναι ό Καινούργιος Χρόνος ευτυχισμένος και δοξασμένος για τήν "Αγγλία, για τό Βασιλέα (και για τούς δικούς μας).

Αύριο σαλπάρουμε. 'Ο Κόμης πέρασε όλη τήν ήμέρα σκυμμένος στο γραφείο του. Πότε-πότε σηκώνεται και κόβει βόλτες. Και ξανά σκυμμένος στα χαρτιά. "Ως άργά τό βράδυ. Πρωτοχρονιά. "Η Πρωτοχρονιά του.

2 "Ιανουαρίου

Σαλπάραμε. Μπροστά πήγαινε τό "Εκτωρ (ό Διοικητής έδωσε τήν άδεια νά σηκώσουν τήν κατάσχεσή του). Πίσω του τό Γουόρσπαϊτ, μεγαλόπρεπο, με όλα τά πανιά του, με τή βρετανική σημαία στην πρύμη του, με έλληνικό έπισείονα στη μετζάνα.

"Όσο προχωρούμε ό καιρός φρεσκάρει. Σηκώθηκε άνεμος νοτιοδυτικός, ό γνωστός λίβας (δεκεμβριάτικος, φυσικά).

3 "Ιανουαρίου

Πλέουμε ή πετούμε ; Λαμπρός άνεμος, νοτιοδυτικός πάντοτε, μάς δίνει φτερά. Τά πανιά γίνονται φτερά.

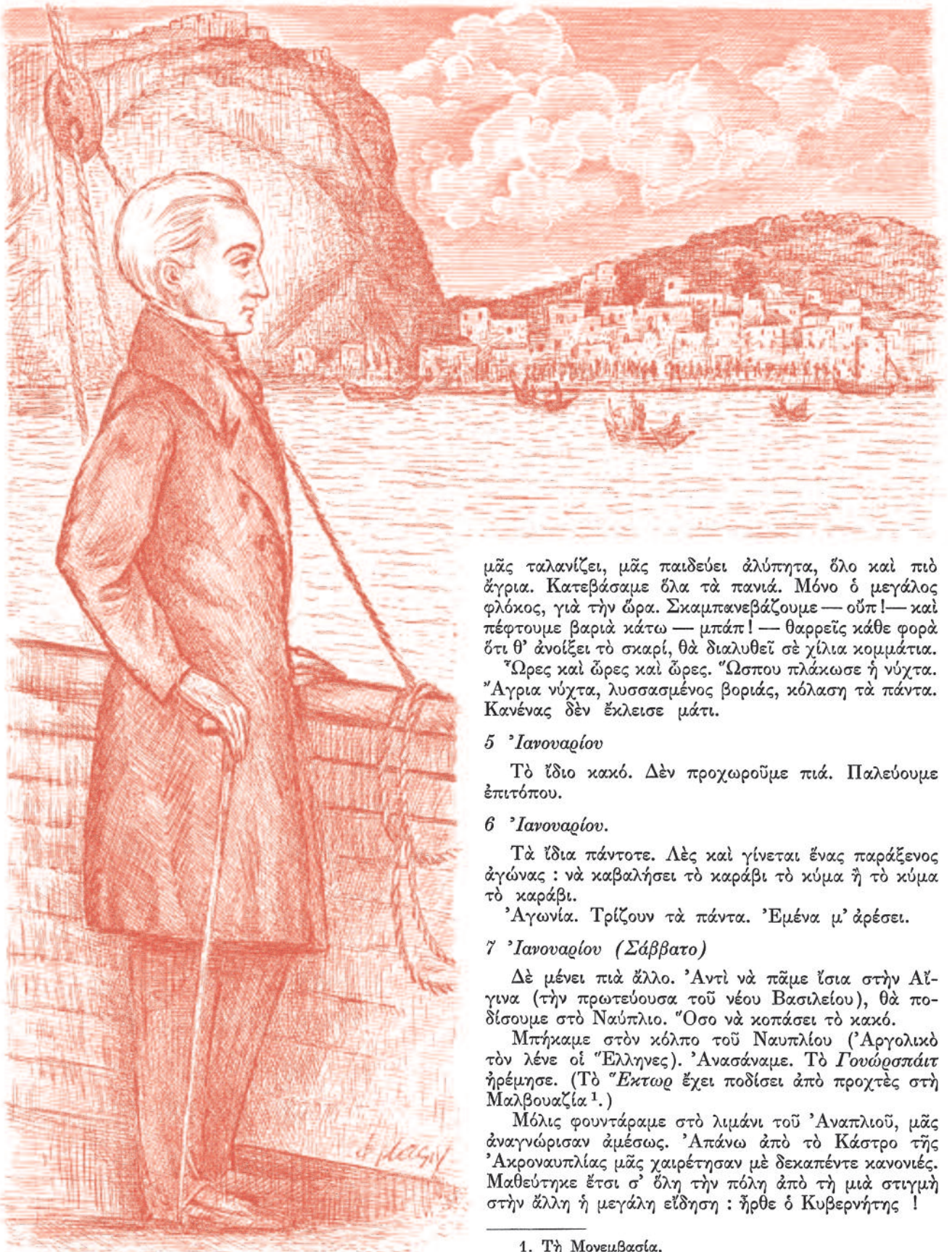
Λησμόνησα νά σημειώσω ότι στο Γουόρσπαϊτ επιβιβάστηκαν — φορτωθήκαν — ταιριάζει καλύτερα νά πώ — εκατόν είκοσι έλληνες κουρσάροι (πειρατές) που σάπιζαν στα μπουντρούμια τής Μάλτας. 'Ο Διοικητής τούς έδωσε χάρη. "Αβρότητα και τούτο πρós τόν Κόμητα. Οί άνθρωποι αυτοί κοίτονται σωριασμένοι κάτω στ' άμπάρια. Είναι χαρούμενοι ώστόσο, τραγουδούνε. Γυρίζουν στην πατρίδα ! Στην πατρίδα ! "Ελεύθεροι πιά !

4 "Ιανουαρίου

"Αλλάξε μονομιās ό διάκοσμος. 'Ο νοτιοδυτικός άνεμος μάς έφερε γρήγορα στο Τσιρίγο, καβαντζάραμε κιόλας τήν "Ελαφόνησο... Τί ήταν αυτό, ξαφνικά ; Κύματα, κύματα, κύματα, άγρια, θυμωμένα, όρθώθηκαν μπροστά μας, δίπλα μας, πίσω μας, βαλθήκανε νά μάς χτυπάνε κατάπλευρα, μανιασμένα.

"Αγριος βοριάς έχει άνασκάψει (βέβαια, θά είναι άπό μέρες τώρα) τό Αίγαίο. Σκληρός, βίαιος άνεμος

μᾶς ταλανίζει, μᾶς παιδεύει ἀλύπητα, ὅλο και πιὸ ἄγρια. Κατεβάσαμε ὅλα τὰ πανιά. Μόνο ὁ μεγάλος φλόκος, γιὰ τὴν ὥρα. Σκαμπανεβάζουμε — οὐπ! — και πέφτουμε βαριά κάτω — μπάπ! — θαρρεῖς κάθε φορά ὅτι θ' ἀνοίξει τὸ σκαρί, θὰ διαλυθεῖ σὲ χίλια κομμάτια. Ὁρες και ὥρες και ὥρες. Ὡσπου πλάκωσε ἡ νύχτα. Ἄγρια νύχτα, λυσσασμένος βοριάς, κόλαση τὰ πάντα. Κανέναν δὲν ἔκλεισε μάτι.

5 Ἰανουαρίου

Τὸ ἴδιο κακό. Δὲν προχωροῦμε πιά. Παλεύουμε ἐπιτόπου.

6 Ἰανουαρίου.

Τὰ ἴδια πάντοτε. Λὲς και γίνεται ἓνας παράξενος ἀγώνας : νὰ καβαλήσει τὸ καράβι τὸ κύμα ἢ τὸ κύμα τὸ καράβι.

Ἀγωνία. Τρίζουν τὰ πάντα. Ἐμένα μ' ἀρέσει.

7 Ἰανουαρίου (Σάββατο)

Δὲ μένει πιά ἄλλο. Ἀντὶ νὰ πᾶμε ἴσια στὴν Αἴγινα (τὴν πρωτεύουσα τοῦ νέου Βασιλείου), θὰ ποδίσουμε στὸ Ναύπλιο. Ὅσο νὰ κοπάσει τὸ κακό.

Μπήκαμε στὸν κόλπο τοῦ Ναυπλίου (Ἀργολικὸ τὸν λένε οἱ Ἕλληνες). Ἀνασάναμε. Τὸ Γουόρσπαϊτ ἤρέμησε. (Τὸ ἔκτωρ ἔχει ποδίσει ἀπὸ προχτὲς στὴ Μαλβουζία¹.)

Μόλις φουντάραμε στὸ λιμάνι τοῦ Ἀναπλιοῦ, μᾶς ἀναγνώρισαν ἀμέσως. Ἀπάνω ἀπὸ τὸ Κάστρο τῆς Ἀκροναυπλίας μᾶς χαιρέτησαν μὲ δεκαπέντε κανονιές. Μαθεύτηκε ἔτσι σ' ὅλη τὴν πόλη ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη ἡ μεγάλη εἰδηση : ἤρθε ὁ Κυβερνήτης !

1. Τὴ Μονεμβασία.

Πότε πρόλαβε και συνάχτηκε όλος αυτός ο κόσμος στην προκυμαία κάτω ; Μαυρολογούσε ή πλατεία και οί δρόμοι γύρω. Μιά θάλασσα που σάλευε και πηγαينوερχόταν. Πότε πρόκαμαν και σήκωσαν παντού τις σημαίες ; Ός τὸ καράβι άχολογοῦσαν οί φωνές και τὰ ζήτω.

Όμως ήταν άργά πιά (νυχτώνει γρήγορα τώρα), βράδιασε, νύχτωσε μονομιᾶς.

Ό Κόμης δέ βγήκε στην κουβέρτα. Αὔριο, είπαν, αὔριο.

8 Ίανουαρίου (Κυριακή)

Μέρα περίλαμπρη, πεντακάθαρη, έλληνική. Λιακάδα του Γενάρη. Ό βοριάς ξεκαθάρισε τὰ πάντα. Φέγγει ό κόσμος όλος, διάφανος.

Πρωί-πρωί ανέβηκε ό Κόμης στη γέφυρα, ν' αντι-κρίσει τὸ Ναύπλιο. Ή προκυμαία άδεια άκόμα, κάτι ψαράδες, άνύποπτοι ίσως, κάτι ναυτικοί στις δουλειές τους. Μά δέν άργησε νά μαζευτεῖ κόσμος. Άπ' όλες τις μεριές, άπ' όλους τούς δρόμους, σάν τὰ ποτάμια που πάνε νά χυθούν στη θάλασσα.

Άξαφνα άκούστηκε μιὰ καμπάνα, ένα μοναχικό χτύπημα, αλλά δυνατό, και μονομιᾶς, σά νά τὸ περίμεναν (γιατί τὸ περίμεναν), ξέσπασαν όλες μαζί οί καμπάνες τῆς χώρας, νά χτυπάνε ζωηρά, γρήγορα, χαρούμενα, δίχως σταματημό, συνέχεια, ώρα πολλή.

Κι' όταν σταμάτησαν, όλες μαζί πάλι, άκούστηκε — ξ ώ μ ε ι ν ε θά ταίριαζε καλύτερα νά πεί κανείς — ένα απόμακρο καμπάνισμα, ώσαν χλωμός και μισοσβησμένος αντίλαλος, κάποια έκκλησούλα ξεχασμένη, χαμένη μέσ' στὸν κάμπο, που κάνει του κεφιου της.

Με τοῦτο τὸ χαρμόσυνο όμως καμπάνισμα, θαρρεῖς και ζύπνησαν όλων τὰ αἵματα, ξεχύθηκε πιά όλος ό λαός, όλο τὸ Άνάπλι κατὰ τὴν προκυμαία, έπηξε ή προκυμαία από λαό, άντρες, γυναῖκες, παιδιά, και μέσ' στὸ πλῆθος ξεχώριζαν τὰ κόκκινα φέσια, οί γαλάζιες ζώνες, τὰ λευκά πουκάμισα.

Όσπου ανέβηκε στην κουβέρτα ό Κόμης, κι' άμέσως τὸν άναγνώρισε ό λαός από τὴ στεριά πέρα, λές

και τὸν έβλεπε από χρόνια. Και ξέσπασαν τὰ ζήτω και οί φωνές και τὰ μαντίλια σείονταν και τὰ χέρια.

Έτσι πάτησε για πρώτη φορά χῶμα έλληνικό ό Κυβερνήτης, — ύστερ' από τὴν Κέρκυρα όπου γεννήθηκε, ύστερ' από τόσα χρόνια. Κανόνια πέφτανε. Δάκρυα κυλοῦσαν. Γέλια, κραυγές, σπρωξίματα.

Σχηματίσαμε πομπή και άνηφορίσαμε μέσ' από τὸ πλῆθος ως τὸν Άγιο Γεώργιο, Μητρόπολη του Άναπλιού. Έκεῖ έγινε λειτουργία. Έκεῖ έπρεπε νά δείς κλάματα και άναφιλητά, όλα από χαρά μεγάλη.

Όστερα ό Κόμης πήγε στὸ σπίτι του Έμμανουήλ Εένου, και δέχτηκε όποιον ήθελε νά τὸν χαιρετήσει. Στέναξαν οί ξύλινες οί σκάλες από τὸ πολὺ τὸ βάρος, δέν έπεφτε βελόνα μέσα στὰ δωμάτια, άνωγι και κατώγι. Όλοι ήρθαν. Μόνο ό ρουμελιώτης άρχηγός Γρίβας δέν έστρεξε νά κατέβει από τὸ Παλαμηδι, που τὸ κρατοῦσε. (Έχουνε στήσει πόλεμο μεταξύ τους οί Έλληνες από καιρό. Ό Γρίβας κρατάει τὸ κάστρο του Παλαμηδιού, ό Στράτος κρατάει τὴν Άκροναυπλία, — τὸ Ίτς-Καλέ). Όμως ό Κυβερνήτης μήνυσε του Γρίβα ότι ό Στράτος του παράδωσε τὰ κλειδιά τῆς Άκροναυπλίας, και τότε δέχτηκε κι' ό Γρίβας νά παραδώσει τὰ κλειδιά του Παλαμηδιού.

Σάν παιδιὰ κάνουν έτοῦτοι οί Έλληνες. Τσακώνονται, πεισματώνουν, χτυπιούνται μονάχοι τους, βγάζουν τὰ μάτια τους με τὰ ίδια τους τὰ χέρια.

Όλημερίς βάσταξε ή χαρά τους σήμερα. Τους βρῆκε τὸ σκοτάδι πάνω στὸ χαροκόπι.

9 Ίανουαρίου

Σαλπάραμε για τὴν Αἴγινα. Άπομεσήμερο.

10 Ίανουαρίου

Βραδυποροῦμε. Έπесе ό άέρας, μόλις και μετά βίας παίζει μέσ' στὰ πανιά μιὰ ξέπνοη αύρα. Παραπλέουμε άντρες ρομαντικές, μικρά ξερονήσια πεντάμορφα.

11 Ίανουαρίου

Άπόγεμα φουντάραμε στὸ λιμάνι τῆς Αἰγίνας.

Μᾶς ὑποδέχτηκε τὸ κανονίδι τῶν ἐλληνικῶν καραβιῶν — δύο εἶναι ὅλα-ὅλα, ἡ φρεγάτα Ἑλλάς καὶ ἡ κορβέτα Ὑδρα — καὶ τῆς γαλλικῆς φρεγάτας Ἡρα.

Ἄσπρα σπιτάκια γελαστά. Καταγάλανη θάλασσα. Γαλάζιος οὐρανός. Ἄσπρα συννεφάκια ἀνέρα ! Λευκά καὶ γαλάζια ὅλα. Ἡ ἐλληνικὴ σημαία. Παντοῦ ἡ ἐλληνικὴ σημαία.

Ὁ λαὸς ἔτρεξε καὶ στριμώχτηκε στὴν ἀκρογιαλιά, γιὰ τὴν ὑποδοχή, γιὰ τὸ χαιρετισμό, γιὰ τὴ χαρά. Μὲ μιὰ βάρκα ἦρθε ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ (Μαυρομιχάλης, Νάκος, Μηλαίτης) καὶ ἀνέβηκε στὸ Γουόρσπαϊτ νὰ δηλώσει ὑποταγὴ στὸν Κυβερνήτη.

Βγήκαμε ἐπιτέλους στὴ στεριά. Ἐδῶ περίμεναν οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι, Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας (Ὑπουργοί), Στρατηγοί, Μητροπολιτάδες. Ὁ Κωλέτης ὑποσχέθηκε νὰ βοηθήσει γιὰ τὸν κατευνασμό τῶν παθῶν ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας (ὅλο καλὲς προθέσεις, ἀλλὰ ποιὸς τὸν πιστεύει).

Δεκέμβριος 1964

Ἐπειτα πιά ὁ Κόμης καὶ οἱ ἐπίσημοι σχηματίσανε πάλι πομπή καὶ προχωρήσανε γιὰ τὴν ἐκκλησία, ὅπου θὰ γινόταν ἡ δοξολογία. Ὁ δρόμος ὅλος ἦταν στρωμένος δάφνες. Ὁ λαὸς ἀκολουθοῦσε συγκινημένος, μία ψυχὴ ὅλοι.

Στὸ ναὸ τῆς Παναγίας — τὴ Μητρόπολη, ποὺ ὁ αὐλόγυρός της χρησιμεύει καὶ γιὰ Βουλευτήριο — ἦταν κιόλας πλῆθος ἀμέτρητο ὁ λαός. Μόλις μπόρεσε νὰ περάσει ὁ Κόμης.

Ἀμέσως ἄρχισε τὸ Ἐὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ ὁ λαὸς σταυροκοπιότανε ὅλη τὴν ὥρα σκύβοντας τὸ κεφάλι.

Ὁ Κόμης, ὀρθὸς μπροστὰ στὸ θρόνο του. Ὁ θρόνος ἓνα ἀπλὸ ξύλινο στασίδι. Αὐτὸς εἶναι ὁ θρόνος τοῦ πρώτου ἡγεμόνα τῆς ἀναστημένης Ἑλλάδας. Ἐνα κοινὸ στασίδι, ἓνα ἀπ' ὅλα.

12 Ἰανουαρίου 1828

Ἡ ἀποστολή μου τελείωσε. Περιμένω...

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ - ΔΙΟΜΗΔΗΣ

Ο ΚΥΚΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ Ε' ΜΑΡΤΙΟΣ 1965 ΤΕΥΧΟΣ 45

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ανέκδοτα, άγνωστα, — μόνο εγώ τὰ ξέρω, — πού βρέθηκαν ανάμεσα σέ άλλα πολλά χαρτιά ανάκατα, μισοσκισμένα, μισοσβησμένα, από άγνωστο άρχείο άγνωστο ποιανού. Τὰ ξεχώρισα μέσ' από τὸ σωρό, σὰ νὰ τραβοῦσα στήν τύχη ἀριθμούς σέ λοταρία. Γραμμένα γαλλικά. Μὲ κομπὸ γράψιμο, στρωτό, σὲ χαρτί πού θὰ ἦταν καλὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του.

Ὑπογραφή: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ. Προσφωνήση: *Φίλτατε ἀδελφέ*¹. Ἡμερομηνίες: 6 Ἰουλίου καὶ 28 Ἰουλίου, ἔτος 1832.

Ἀποδέκτης ἀδελφὸς πρέπει νὰ εἶναι ἢ ὁ Νικόλαος ἢ ὁ Γεώργιος. Ζοῦσαν ἀκόμα. Ὁ Νικόλαος ἔγραφε ἴσα-ἴσα τότε τὰ Ἀπομνημονεύματά του. Καὶ τὰ ἔγραφε γαλλικά. Τὴ γαλλικὴ γλώσσα χειρίζονταν συνήθως εὐχερέστερα οἱ γόνοι φαναριωτικῶν οἰκῶν, προπάντων στήν ἰδιωτικὴ τους ἀλληλογραφία. Συχνά, ὡστόσο, παρεμβάλλουν ἐλληνικὲς λέξεις ἢ καὶ φράσεις ὁλόκληρες.

Τὸ πρῶτο γράμμα εἶναι λακωνικόν, κάπως σπασμωδικόν, — λὲς καὶ ἀκούγεται ὁ βήχας πού τὸν τυραννοῦσε. Τὸ ἄλλο εἶναι μακρὺ, εἶναι φλύαρο. Σίγουρα ὅμως πα-

ρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ τὰ δύο. Εἶναι ἀπὸ τὰ τελευταῖα πού ἔγραψε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης. Κάπου δυὸ μῆνες πρὶν κλείσει τὰ μάτια του γιὰ πάντα.

1

Ναύπλιον, 6 Ἰουλίου 1832

Φίλτατε ἀδελφέ,

*Τίποτα. Πρὸς τὸ τίποτα*². Δὲν ἀντέχω. Εἶμαι κουρασμένος. Εἶμαι ἄρρωστος. Βήχω.

*Ἡ μητέρα πῶς εἶναι; Ἡ πριγκίπισσα Ἐλισάβετ*³ *βολεύτηκε τάχα στὴ νέα της κατοικία στὴν Κοσνίτσα*⁴;

Γράφε μου. Γράφε μου. Αἰσθάνομαι ὅτι δὲ θὰ ζήσω πιά πολὺ. Βήχω. Δὲν εἶναι βήχας τοῦ λαιμοῦ, οὔτε τοῦ στήθους. Ἐκαμα τὴ διάγνωση μόνος μου. Εἶναι

2. Ἐδῶ ὁ Ὑψηλάντης παίξει μὲ τὶς λέξεις: *rien* καὶ *néant*, τίποτα καὶ μηδέν.

3. Ἡ χήρα τοῦ Ὁσποδάρου Κωνσταντίνου Ὑψηλάντη. Ὡς φαίνεται, τὰ παιδιὰ ἔτσι ἔλεγαν μετὰξὺ τους τὴ μητέρα τους.

4. Τὸ μεγάλο κτῆμα τῶν Ὑψηλάντηδων, δῶρο τοῦ Τσάρου γιὰ τὶς ὑπηρεσίες τῆς οἰκογένειας στὸ θρόνο του. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τὶς οικονομικὰς θυσίες στὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα, ἡ χήρα Ὑψηλάντη ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσει τὸ ἀπέραντο ἀρχοντικὸ καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ μιὰ μικρὴ ἐπαυλὴ μέσα στὸ ἴδιο κτῆμα.

1. *Mon cher frère*, κατὰ λέξη: Ἀγαπητέ μου ἀδελφέ. Ἐπειδὴ ὅμως στὰ ἐλληνικά του γράμματα πρὸς τοὺς ἀδελφούς του ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης τοὺς προσφωνοῦσε: *Φίλτατε ἀδελφέ*, προτίμησα νὰ τηρήσω τὴ δική του διατύπωση.

βήχας τῆς καρδιάς. Σὰ νὰ μὴν τροφοδοτεῖται μὲ ἀρκετὸν ἀέρα⁵ ἡ καρδιά, καὶ λιγώνειται. Νιώθω ἓνα περιεργὸ κενό, πὸν ζητάει ἀέρα γιὰ νὰ ζήσει καὶ πεταλουνδίζει ἀπελπισμένα. "Οχι δύσπνοια, ὄχι τὰ πνεμόνια. Ἡ καρδιά, τὸ αἷμα. Σὰ νὰ λιγώστετε τὸ αἷμα μέσα στὶς φλέβες καὶ ἡ καρδιά νὰ ρουφάει στὸ κενό. Βήχω.

Ἀπαιτῶ, ὅταν πεθάνω, νὰ μοῦ φορέσετε τὴ στολὴ τῶν Ἱερολοχιτῶν. Εἶναι μαύρη, εἶναι σεμνή, εἶναι δοξασμένη.

Ἄλλη φορά, μόλις μπορέσω, θὰ σοῦ γράψω γιὰ ὅσα μοῦ ζητᾷς. Τί θέλεις νὰ μάθεις γιὰ τὴ μάχη τῆς Πέτρας ;

Φέτο τὸ χειμῶνα — πὸν ἦταν ἐξαιρετικὰ βαρὺς — πάγωσα μέσα σὲ τοῦτο τὸ σπίτι, τὸ ἐρείπιο. Ἀναπνέω ἀνογοκλείνοντας τὸ στόμα, σὰν τὸ ψάρι. Μόνο πὸν γιὰ τὸ ψάρι τοῦτο εἶναι φυσικὸ. Προτιμῶ νὰ εἶμαι...⁶

2

Ναύπλιον, 28 Ἰουλίου 1832

Φίλτατε ἀδελφέ,

Εἶμαι καλύτερα σήμερα, καὶ ἀποφάσισα νὰ σοῦ γράψω ἓνα γράμμα πολὺ μακρὸ, μιὰ πανταχοῦσα⁷ ὅπως τὸν παλιὸ καιρό. Καὶ ἀρχίζω ἀπὸ κείνο πὸν μοῦ ζήτησες, γιὰτὶ μπορεῖ νὰ σοῦ εἶναι χρήσιμο καὶ νὰ τὸ βιάζεσαι.

Ὅταν διορίστηκα ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη⁸ Στρατάρχη τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς — ἦταν 14 τοῦ Μαρτίου τοῦ 1828 — ἤξερα ὅτι ἡ ἀποστολή μου ἦταν μεγάλη σὲ σημασία (ὁ Στρατηγὸς Τσῶρτς εἶχε διοριστεῖ Στρατάρχη τῆς Ἀντικῆς Στερεᾶς μὲ ἀνάλογη ἐντολή γιὰ τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς Ρούμελης), γιὰτὶ, δίχως τὸ ξεκαθάρισμα τῆς Στερεᾶς ἀπὸ τοὺς Τούρκους, θ' ἀπόμεινε μόνο ὁ Μοριάς καὶ μερικὰ νησιὰ γιὰ νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἡμιανεξάρτητο Ἑλληνικὸ Κράτος τῆς Συνθήκης τοῦ Λονδίνου (καὶ αὐτὸ φόρου ὑποτελές⁹ στὸ Σουλτάνο).

Ξεκίνησα μὲ μικρές, πολὺ μικρές δυνάμεις, ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, ἀλλὰ μὲ πολὺ μεγάλη καρδιά. Πέρασα ἀπὸ τὸ Ἄργος, μάζεψα μερικοὺς, πέρασα ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ἦρθαν κι' ἄλλοι, καὶ στρατοπέδεψα στὰ Μέγαρα. Εἶχα δὲν εἶχα ὡς ἐξακόσιους ἀρματωμένους. Ἦταν ὅμως κοντὰ μου ὀπλαρχηγοὶ ἓνας κι' ἓνας : ὁ Βάσος ὁ Μαυροβουνιώτης, ὁ Γιάννης ὁ Δυοβουνιώτης, ὁ Στράτος, ὁ Ρούκης, ὁ Σπυρομήλιος, ὁ Κριεζώτης, ὁ Σκουρτανιώτης, ὁ Εὐμορφόπουλος. Γραμματέα μου εἶχα, ἀπὸ καιρό, τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα.

Ἐκεῖ στὰ Μέγαρα ἄρχισαν νὰ συνάζονται γύρω μας ἀρματωμένοι ἀπὸ ὅλες τὶς μεριεὶς τῆς Ἑλλάδας, — ἦταν μοιραῖο ν' ἀντιπροσωπεύεται ὅλη ἡ Ἑλλάδα σὲ τοῦτη τὴ στερεὴ ἐκστρατεία, — μοραῖτες, στερεοελλαδίτες, ρουμελιώτες, σουλιώτες, νησιώτες, ἀπὸ παντοῦ.

5. Ὁ ξυγόνος θέλει νὰ πεῖ.

6. Τὸ ὑπόλοιπο γράμμα εἶναι κατεστραμμένο. Μόνο μιὰ λέξη διαβάζεται καθαρά : ὄρη.

7. Ἑλληνικά στὸ κείμενο. 8. Τὸν Καποδίστρια.

Ἦρθε κι' ἓνας γεροκαπετάνιος, παλιὸς σύντροφος τοῦ Βλαχάβα ! ὁ Τόλια Λάζος.

Παράδωσα μὲ τὸ χέρι μου τὶς σημαῖες στὴν κάθε χιλιαρχία, λέγοντας μερικὰ λόγια σχετικὰ μὲ τὴν περίστασι. Τὸ γενικὸ νόημα ἦταν ὅτι θὰ ἀκολουθοῦσα τὸν ἴδιο δρόμο πὸν εἶχε πάρει κι' ὁ Καραϊσκάκης (ὁ Θεὸς ν' ἀναπαύει τὴν ψυχὴ του !) στὴν ἐνδοξη ἐκστρατεία τοῦ 26.

Ἦταν τοῦ Ἀη-Δημητρίου ἀνήμερα. Ἐτότες ἀκριβῶς ξεκινήσαμε. Σὰν τὸ μάθανε οἱ Τούρκοι, ὅτι φτάνει στρατὸς ἑλληνικὸς, τὰ χάσανε. Τὰ μαζεῦναν ὅπως-ὅπως κατατρομαγμένοι καὶ φεύγανε, ἀδειάζανε χώρες καὶ χωριά.

Ἐμεῖς καταπόδι, οὔτε τοὺς προλαβαίναμε νὰ τοὺς χτυπήσουμε. Τραβοῦσαν ἀλαλιασμένοι κατὰ τὸ Ζητούνι⁹. Μόνο στὴν Ἀθήνα, πάνω στὴν Ἀκρόπολη, μένανε ταμπουρωμένοι κάτω ἀπὸ τὴν Τουρκαλάδα, καὶ μιὰ φρουρὰ στὴ Θήβα.

Ἐμεῖς τραβήξαμε ἴσια στὴ Λεβαδειά, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ τοὺς προκάνουμε. Προχωροῦσαμε δίχως νὰ συναντᾶμε ἀντίσταση καμιά. Σαρῶναμε ὅτι βρῖσκαμε μπροστά μας, μικρομπολολοῦκια πὸν παραδίνονταν γρήγορα ὅστερ' ἀπὸ σόντομες μάχες. Ἐτσι ξεκαθαρίσαμε ὅλο τὸν κάμπο τῆς Βοιωτίας.

Ὑστερα ὅμως, καβαλώντας τὸν Παρνασσό (χειμῶνιαζε κιόλας ἐκεῖ στὰ ψηλῶματα), μπήκαμε στὰ Σάλωνα¹⁰ καὶ στὸ Χρυσὸ καὶ φτάσαμε στὴν Ἀράχωβα. Εἴπαμε νὰ ξεχειμωνιάσουμε. Εἴχανε πιάσει οἱ βοριάδες καὶ τὰ νερόχιοινα.

Δὲν κράτησε ὥστόσο πολὺν καιρὸ ἐτούτη ἡ ἀπραξία. Ἀνήμερα τοῦ Χριστοῦ μαθαίνομε ὅτι ὁ Μαχμὺντ πασὰς τῆς Λάρισας κατηφόρισε μὲ μεγάλο ἀσκέρι καὶ πλημμύρισε τὸν κάμπο. Πάει πάλι ἡ Λεβαδειά καὶ τὰ γύρω χωριά.

Σύγκαιρα, ὁ Ὁμὲρ πασὰς τῆς Εὐβοίας πέρασε στὴ Στερεὰ καὶ ξαναπάτησε τὴ Θήβα. Ἰσα-ἴσα πρόλαβε ὁ Βάσος ὁ Μαυροβουνιώτης, πὸν τὸν εἶχα ἀφήσει νὰ φυλάει τὰ κατατόπια ἐκεῖ, νὰ μαζέψει τὶς δυνάμεις του καὶ νὰ χτυπήσει τὸν Τούρκο. Ἐγινε μάχη σκληρὴ καὶ ὁ Βάσος κατάφερε νὰ προχωρήσει λίγο-λίγο καὶ ἄειντε καὶ ἄειντε¹¹ ὡς τὸν ὄχτο τῆς Λίμνης¹².

Τὸ περιεργὸ εἶναι ὅτι ὁ Μαχμὺντ φοβήθηκε καὶ τραβήχτηκε πίσω κατὰ τὴ Λάρισα. Ἡμαστέ καὶ στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα. Ἡσύχασαν πάλι τὰ πράματα. Καί, ὅπως συμβαίνει πάντα, ἐτούτη ἡ νέκρα τοῦ χειμῶνα ἔφερε τὴ διάλυσή. Μιὰ κατάρα. Ἀρχισαν νὰ μοῦ φεύγουν τὰ παλικάρια. Λιγοστέψαμε πολὺ. Καὶ εἶναι πὸν μᾶς ἦρθαν τότες τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια στὸ στρατόπεδο καὶ τὸ μυρίστηκαν ὅσοι εἶχαν φύγει καὶ ἄλλοι πολλοὶ καὶ τρέξανε πάλι νὰ καταταχτοῦνε, — νὰ φᾶνε. Ἦτανε ἀνοιξή πιά.

Ἐμεῖς τοὺς δώσαμε κουράγιο καὶ ἐλπίδες, γιὰτὶ οἱ πληροφορίες ἦταν κακές. Καινούργιο ἀσκέρι τούρκικο μὲ τὸν Ἀσλὰν μπέη Μουχουρντάρη καὶ πολλοὺς Ἀρβανιτάδες κατηφόριζε πρὸς τὴ Βοιωτία.

9. Τὴ Λαμία. 10. Τὴν Ἀμφισσα.

11. Ἑλληνικά στὸ κείμενο. 12. Τῆς Κωπατίδας.

Λέν ξέραμε τί νά κάνουμε. Είχαμε διχογνωμίσει μεταξύ μας οί όπλαρχηγοί. Άλλοι λέγανε νά τούς χτυπήσουμε τούς άπιστους τώρα πού κατεβαίνουν, γιατί θά ναι πιό δυνατοί ύστερα, άφοϋ μαζέφουν όλες τις ύπόλοιπες δυνάμεις τής Τουρκιάς από Άττική και Εϋβοία. Άλλοι λέγανε νά τούς περιμένουμε στό γυρισμό, νά ναι πιό πολλοί, τόσο τό καλύτερο, θά χουμε νά σκοτώσουμε περισσότερους¹³. Άλλοι πάλι λέγανε ότι τώρα θά στρογγυλοκαθήσει πάλι στην Άθήνα, και άδικα θά περιμένουμε.

Τό γεγονός είναι ότι ή Τουρκιά, πού είχε στήσει πόλεμο με τή Ρωσία, ήταν στα κακά της χάλια. Οί Ρώσοι είχαν φτάσει στην Άδριανούπολη, άπειλοϋσαν τήν Πόλη. Ό Σουλτάνος σύναξε από παντού όσες δυνάμεις μπορούσε, για ν' άντισταθεί στό Ρώσο. Φυσικό ήταν νά τραβήξει κι' από τήν Ελλάδα, ό,τι τού άπο-μενε άκόμα από στρατό.

Σίγουρα λοιπόν θά ξανασηφορίσει ό Άσλάν μπέης ό Μονχορντάρης κατά τή Λάρισα. Έτσι είπα εγώ. Κι' από πού θά περάσει; Από πού άλλου;

Σήκωσα τά παλικάρια μου και τράβηξα κατά τόν Έλικώνα. Είναι ένα στενό πέραςμα σ' εκείνο τό μέρος ανάμεσα στό άνατολικό ριζοβούνι τής Πέτρας και τό δυτικό όχτο τής Λίμνης. Ταμπουρωθήκαμε άπάνω από τό στενό. Αδτό άκριβώς τό στενό λέγεται τής

Πέτρας¹⁴. Τό στρατηγείο μου τό έστησα στόν Κοντουμουλά¹⁵. Από κει μπορούσα νά κατοπτεύω όλο τόν κάμπο. Σάν ένα πιάτο άγγονλωτό ήταν άπλωμένος στα πόδια μου ό κάμπος τής Βοιωτίας. Και στήσαμε καρτέρι.

Μία μέρα, δύο μέρες, πέντε μέρες, πολλές μέρες. Ός τις 11 τού Σεπτεμβρίου. Ό καιρός στη βροχή. Τά βοννά άνταριασμένα. Η λίμνη μπροστά μας άσπρο-λογοϋσε με τις καταχνιές.

Νύχτα, στό σκοτάδι, άκούστηκαν από τ' άπόμακρα νά ζυγώνουν. Λίγο-λίγο φωτίστηκε ολάκερος ό κάμπος γύρω στό Μούλκι. Άνάβανε παντού φωτιές πολλές, νά ξεσταθούν και νά βλέπουν. Πρέπει νά ήταν άπάνω από έφτά χιλιάδες πεζοί και κάπον έφτακόσιοι ντε-λῆδες¹⁶. Έμείς δέν ήμαστε παραπάνω από τρεις χιλιάδες τρακόσιοι.

Οί όπλαρχηγοί γυρίζανε όλη νύχτα στα ταμπούρια, νά ψυχώνουν τά παλικάρια τους και νά ξετάζουν άν είναι καλά φυλαγμένα. Μάτι δέν έκλεισε κανένας. Ό Χατζήπέτρος κοίτονταν βαριά θερμοασμένος, έτρεμε σύγκορμος. Διάταξε και τού έτοιμάσανε ξυλοκρέβατο για νά τόν πᾶνε μπροστά-μπροστά, όταν αρχίσει ή μάχη. Έμένα μου καίγανε τά μάτια μου νά κοιτάω με τό κανοκιάλι τό πηγαινέλα τών Τουρκών.

13. Έλληνικά στό κείμενο.

14. Έλληνικά στό κείμενο. 15. Τήν Κορώνεια.

16. Έλληνικά στό κείμενο. Καβαλαραίοι.

Ξημέρωσε ή 12. Ἀρχισε πρῶτα τὸ κανόνι (ξέχασα νὰ πῶ ὅτι οἱ ἄπιστοι σέροναν καὶ καμπόσα κανόνια μαζί τους). Ὑστερα ρίχτηκαν μὲ τ' ἄλλα οἱ ντελῆδες. Πίσω τους οἱ Ἀρβανιτάδες μὲ τὰ γιαιαγάνα, καὶ πὺδ πίσω ἡ πεζούρα, τὸ τουρκολὸι.

Ἀπὸ τὰ ταμπούρια μας ἐμεῖς ἀρχίσαμε τὸ ντουφεκίδι. Λαλοῦσαν ὅλα μεμιάς τὰ καριοφίλια. Δὲν τὸ περιμέναν ἔτσι οἱ ἄπιστοι. Ξαφνιαστήκανε. Τὰ μπέρδεψαν. Σκοντάψανε. Σκουντουφλοῦσαν οἱ πίσω στοὺς μπροστινοὺς πὺδ κοντοστάθηκαν.

Μὰ εἶχαν προχωρήσει πὺδ μὲς' στὸ στενὸ καὶ δὲν ἦταν βολετὸ νὰ κάμουν οὔτε μπρός, οὔτε πίσω. Ἐγινε χαλασμός μεγάλος. Οἱ πασάδες διατάξαν νὰ πισωχωρήσουν οἱ ὀτζάδες. Γέμισε ὁ τόπος κουφάρια. Πνιγήκανε πολλοὶ ἄνθρωποι καὶ ἀλόγατα μὲς' στὰ νερά, μὲς' στὸ βοῦρκο. Ἀλλὰ ὁ Τοῦρκος εἶναι καλὸς πολεμιστής. Ἀξαφνα βλέπουμε ν' ἀνηφορίζουν κατὰ τὸ διάσελο πολλοὶ Ἀρβανιτάδες.

Μιὰ καὶ δυό, παίρνω καμπόσα παλικάρια καὶ τραβάω κατὸ τὸ διάσελο κ' ἐγώ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά. Φτάνουμε τὴν ἴδια ὥρα μὲ τοὺς ἄπιστους. Ἐγινε μακελιὸ ἐκεῖ ἀπάνω, σῶμα μὲ σῶμα, μὲ τὰ χέρια, μὲ τὰ μαχαίρια, μὲ τὰ δόντια, μὲ τὰ γόνατα.

Τοὺς τσακίσαμε. Τοὺς ρίξαμε πίσω τὸν κατήφορο. Καὶ μιὰς κ' ἀρχίσει ἡ κατηφόρα, δὲν ἔχει εὐκολα κρατημὸ, δὲν ἔχει τελειωμὸ. Τὸ βάλανε στὰ πόδια. Ἀπὸ ψηλὰ τοὺς θωροῦσαμε νὰ κοντρουβαλοῦνε καὶ τοὺς τραβούσαμε στὸ ψαχνό. Χαμηλὰ κάτω στ' ἀριστερά μας, στὸν κάμπο πέρα, εἶδαμε πὺδ πισωχωροῦσε ὁλόκληρο τὸ ἀσκέρι τῶν Τουρκῶν, μέσα στὸν κουρνιαχτὸ καὶ τὰ πρῶτα σκοτάδια τῆς ἑσπέρας.

Βράδιαζε πὺδ. Ἡ μάχη εἶχε πάρει τέλος. Καὶ ἦταν, ἀδελφέ μου, ἡ στερνὴ μάχη τοῦ Μεγάλου Ἀγώνα. Τώρα τὸ ξέρουμε. Ἐκεῖνη τὴν ὥρα δὲν τὸ ξέραμε.

Δίπλα μου στεκόταν ὁ Δυοβονιώτης μὲ τὸ γιό του, δεκαπέντε χρονῶν παιδί. Κι' ἔγινε τοῦτο τὸ ὁμορφοπεριστατικό, καὶ σοῦ τὸ γράφω.

Ζήτησε τὸ παιδί ἀπ' τὸν πατέρα του νὰ τοῦ δώσει τὸ καριοφίλι νὰ ρίξει κ' ἐκεῖνο μιὰ ντουφεκιά, πρὶν σκολάσει ὁλότελα ἡ μάχη. Τὸν κοίταξε ὁ πατέρας ἀμίλητος καὶ τοῦ ἔδωσε τὸ ὄπλο. Μὰ ἦταν βαρὺ πολὺ, καὶ τὸ παιδί δὲν μποροῦσε νὰ σημαδέψει. Ὁ λόγος παντοῦ εἶχε σωπάσει τὸ ντουφεκίδι, μόνον κάτι φωνὲς ἀκόμα ἔδω κ' ἐκεῖ.

— Ἀκούμπα το στὸ βράχο, εἶπε ὁ πατέρας, καὶ βάλε σημάδι... νά, ἐκεῖνον ἐκεῖ.

Ἦταν κάποιον ἐκατὸν πενήντα βήματα, πολὺ μακριά, ἓνα κορμί, ἓνας ἄνθρωπος γονατιστός, πὺδ κάτι πάλενε μὲς' στὸ μισόφωτο.

— Ἀπιστος εἶναι, εἶπε ὁ πατέρας. Βάρα τον !

Τὸ παιδί εἶχε ἀκουμπήσει τὸ ντουφεκί στὸ βράχο

καὶ σημάδευε. Τράβηξε. Ὁ ἄπιστος σήκωσε τὰ χέρια, ὀρθώθηκε, κ' ἔπεσε πάλι, γκρεμίστηκε τουμπάροντας.

Τώρα ξέρω ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ ἀποστερνὴ ντουφεκιά πὺδ ἔπεσε στὸ Μεγάλον Ἀγώνα. Τὸν ἀντίλαλό της τὸν πῆραν τὰ βουνὰ καὶ τὸν κράτησαν στὰ φαράγγια τους. Τὸν καπνὸ της τὸν κάνανε σύννεφο οἱ κορφές, ὡσὰν στεφάνι...

Τὴν ἄλλη μέρα, 13 τοῦ μηνός, οἱ πασάδες στείλανε ἀντιπροσώπους νὰ ζητήσουν εἰρήνη. Κάναμε συμφωνία, νὰ φύγουν ὅλοι τους, ὡς τὸν τελευταῖο, νὰ πᾶνε πέρα ἀπὸ τὸ Ζητούνι, νὰ λευτερωθεῖ ὁ τόπος μιὰ γιὰ πάντα. Γιὰ τὴν πιστὴ ἐκτέλεση τῆς συνθήκης οἱ Τοῦρκοι μᾶς δώσανε ρεέμια¹⁶ τὸν Ἀχμέτ μπέη, τὸν Νουρεντὶν καὶ τὸν Καχραμάν. Οἱ Ἕλληνες δώσαμε δημοῦς τὸν Μοναστερλή, τὸν Τόλια Νικολάου καὶ τὸν Νάκο Πανουργιά.

Ἡ σφραγίδα πὺδ ἔβαλα κάτω ἀπὸ τὴν συνθήκη ἦταν καὶ ἡ σφραγίδα πὺδ ἔκλεινε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση

Τὴν πρώτη μάχη τὴν εἶχε δώσει στὸ Δραγατσάνι, πρὶν ἀπὸ ὀχτώμισι χρόνια, ὁ μακαρίτης ὁ ἀδελφός μας ὁ Ἀλέξανδρος. Τὴ στερνὴ μάχη τὴν ἔδωσα ἐγώ, χαραγμένη στὴν Πέτρα¹⁸.

Σὲ γλυκοφιλῶ

Ὁ ἀδελφός σου

Θανάσης Πετσαλῆς-Διομήδης

»«

Πέρασαν σωστὰ ἑκατὸν τριάντα χρόνια ἀπὸ τότε. Ἐγώ, ὁ Θανάσης Πετσαλῆς-Διομήδης, λογοτέχνης ἐλέφ Θεοῦ, κάθησα καὶ ἔγραψα ἐτοῦτα τὰ γράμματα. Ζητῶ ταπεινὰ συχώρεση ἀπὸ τὴν ψυχὴ σου, Δημήτριά, Ὑψηλάντη, πὺδ τόλμησα νὰ πάρω τὴν πένα σου στὸ ἀδέξιο χέρι μου καὶ νὰ γράψω γράμματα πὺδ δὲν τὰ ἔγραψες ποτέ σου ἐσύ, καὶ νὰ βάλω ἀπὸ κάτω τὴν τίμια ὑπογραφή σου.

Τὸ ἔκανα μόνον καὶ μόνον γιὰτὶ ἤθελα νὰ σταθῶ γιὰ λίγο κοντὰ σου, νὰ ζήσω δίπλα σου τὴν τελευταία σου μάχη, τὴ στερνὴ σου νίκη, καὶ δίχως νὰ τὸ καλοκαταλάβω ἐνιωθα σὰ νὰ μοῦ ἔπαιρνες τὸ χέρι ἐσύ καὶ νὰ τὸ ὀδηγοῦσες, ἔτσι καθὼς παίρνουν τὸ χέρι στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς ἀγράμματους, ὅταν χαράζουν τὰ πρῶτα τους γράμματα.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

17. Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο. Ὁμήρους.

18. Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

ΒΟΥΒΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΧΙΟΝΙΑ

ΔΙΗΓΗΜΑ

ΟΛΗ ΝΥΧΤΑ κουβαλούσαν πολεμοφόδια. "Όλη νύχτα χιόνιζε. Νύχτα του Δεκεμβρίου άφέγγαρη κι' όμως φωτερή. Λευκή νύχτα. Πάνω στα βουνά, στα ψηλά βαριά βουνά. Πέρα απ' τα σύνορα. Μέσ' στην Άρβανιτιά. Κλεισμένα όλόγυρα τα βουνά, οι χαράδρες, τα βουνοπλατώματα απ' τα χιόνια. Δυο μέτρα χιόνι, τρία μέτρα χιόνι. Ούτε δρόμοι απόμειναν, ούδ'ε περάσματα, λευκές άνηφόρες, λευκές κατηφόρες, παντοῦ πλαγιές, κορφές, γκρεμοί, χιονισμένοι, κρουσταλλιασμένοι, έρημοι. "Όλη νύχτα κουβαλούσαν.

Γυναίκες ήταν, μόνο γυναίκες, μιὰ θεωρία από γυναίκες. Οί άντρες, όταν πρωτοφάνηκαν οί 'Ιταλοί, σκορπίσανε. Μείνανε τὰ παιδιά κι' οί γέροι. Κι' οί γυναίκες. Τις προάλλες ακόμα οί 'Ιταλοί ήταν ακόμα μέσα στο χωριό (ό Θεός νά τὸ κάμει χωριό!), οί 'Ιταλιάνοι σ' ὅλο τὸν τόπο ἕνα γύρο. Κι' ἄξαφνα χάθηκαν οί 'Ιταλοί, δίχως μάχη. Από πολὺ μακριὰ ἀκουγόταν τὸ κανονίδι, τὸ ντουφεκίδι, καὶ ὅλο πλησίαζε. Οί 'Ιταλιάνοι φύγανε ὥστόσο, δίχως μάχη. Τέτοια θὰ λάβανε διαταγή. Νά μὴν τοὺς ζώσει ὁ ἐχθρός.

Καὶ ὁ ἐχθρὸς παρουσιάστηκε τὴν ἄλλη μέρα, οί "Ελλήνες, τὰ φανταράκια, κάτι τσολιάδες. Τὸ χωριὸ τοὺς δέχτηκε ὅπως μπορούσε, μὲ δάκρυα. Ἀνάψανε καὶ φωτιές, νά τὰ ζεστάνουν τὰ παιδιά μας.

Τὸ ἄλλο πρωὶ ἤρθαν καὶ τὰ μεταγωγικά, ἤρθαν μουλάρια φορτωμένα πυρομαχικά, τροφές, κουβέρτες, λογῆς πράματα, ὡς καὶ τηλέφωνα φορητά. "Ισαμ' ἐδῶ μπορούσαν νὰ προχωρήσουν τὰ ζῶα. Τώρα; "Απὸ δῶ καὶ πέρα;... Κλεισμένα τὰ βουνά, όλόγυρα, παντοῦ, χιόνια, πάγοι, δυο μέτρα χιόνι, τρία μέτρα. Πῶς θὰ πᾶνε πὺδ πέρα; Θέλουν φαῖ τὰ στόματα, θέλουν τάισμα οί μπουκές τῶν πολυβόλων, τῶν ντουφεκιῶν, τάισμα ἀδιάκοπο, ἀχόρταγο. Πῶς θὰ πᾶνε ὡς τὰ παιδιά ποὺ πολεμᾶνε πὺδ πέρα, πὺδ μπρός;

— Οί γυναίκες! "Εδῶ εἴμαστε! "Ολες! "Οσες

βαστάμε στὰ πόδια! Τί θέτε! "Εδῶ εἴμαστε! Παρών! Τί θέτε!

"Ετσι ζαλώθηκαν οί γυναίκες τὰ βαριά φορτώματα, κασόνες, κιβώτια, τσουβάλια, πάκους, σάκους, δοχεῖα, μπαουλάκια, βαρελάκια, ἀσήκωτα, ἀκούνητα, φοβερά, καὶ ἀνηφορίσανε οί γυναίκες στὴ σειρά, ἢ μιὰ πίσω απ' τὴν ἄλλη, μέσ' στὰ χιόνια ποὺ στοιβάζονται δυο μέτρα, τρία μέτρα ψηλά, οί γυναίκες, βουτώντας ὡς ἀπάνω ἀπὸ τὸ γόνατο μέσ' στὰ χιόνια, οί γυναίκες, οί γυναίκες, μὲ τὰ τρόφιμα, μὲ τὰ πολεμοφόδια, τὰ πᾶνε πὺδ πέρα, πὺδ ἀπάνω, στοὺς τσολιάδες ποὺ πολεμᾶνε καὶ πεινᾶνε, στὰ ντουφέκια ποὺ χτυπᾶνε καὶ πεινᾶνε βόλια καὶ μπαρούτι. Οί γυναίκες.

Οί γυναίκες μὲ τὰ μαῦρα τσεμπερία, μὲ τὰ φαρδιά μαῦρα φουστάνια σφιγμένα στὴ μέση, μὲ τὰ μαῦρα βαριά κοντογούνια καὶ τὴν κουκούλα, μὲ τίς χοντρές μαῦρες κάλτσες καὶ τὰ γουρουντσάρουχα, οί ἡπειρώτισσες, μέσ' στὰ χιόνια, βῆμα τὸ βῆμα, τὸ κάθε βῆμα καὶ μιὰ ἀγωνία, ἕνας ἀγώνας, καὶ τὸ βάρος ἀποπάνω ἀσήκωτο, στοὺς ὤμους, στὰ χέρια, στὰ γόνατα. Οί γυναίκες κουκουλωμένες, μὲ φασκιωμένο τὸ πρόσωπο ὁλάκερο, μόνο τὰ μάτια νὰ βλέπουν, λαμπερά μάτια, μαῦρα μάτια, σταχτιά μάτια ἀγριεμένα ἀπὸ τὴν προσπάθεια, ἀπὸ τὸν κόπο.

Δέντρα δὲν ἔχουν ἐτοῦτες οί πλαγιές. Τὰ δέντρα εἶναι μακριὰ πέρα. Θάμνοι, χαμόδεντρα, ὅλα θαμμένα τώρα μέσ' στὰ χιόνια, τόσα μέτρα χιόνι, ἰσοπεδωμένα. Μιὰ ἔρημος, μιὰ ἔρημη γῆ. Οὔτε πουλιὰ μείνανε, νὰ πετᾶνε ἀπὸ πάνω, μηδὲ φύλλο νὰ σαλέψει. Μόνο, ὅταν φυσήξει ἀέρας δυνατός, μιὰ σκόνη ἀπὸ χιόνι σκορπάει σὰ σύννεφο, σὰν καπνός.

Τοῦτο τὸ χωριὸ δὲν πρόκαμε ν' ἀδειάσει ὁλότελα. Μάχη δὲν εἶδε. Μιὰ μέρα ἤρθαν οί 'Ιταλοί, σιωπηλοί, ἀνήσυχοι, σὲ ἀνάπτυξη μάχης. Ἀλλὰ δὲν τοὺς περίμενε κανεὶς, οὔδ'ε ντουφεκιά. "Ισα-ἴσα εἶχαν προλάβει ὅσοι ἄντρες ἦταν στὰ ξώχωρα, στὰ λιγοστά χωράφια, νὰ σκαφαλώσουν στὰ βουνά γύρω. Κι' ὅταν

πάλι φύγανε οί 'Ιταλοί, πάλι δίχως μάχη φύγανε, δίχως ντουφεκιά, στη γραμμή τώρα, σὲ φάλαγγα, χαθήκανε πίσω ἀπ' τὸ λόφο. Στ' ἀπόμακρα ἀκουγόταν τὸ κανόνι — δικό τους ; δικό μας ; — βαρὺ, πεισματάρικο, ἓνα μούγκρισμα.

Φανήκανε σὲ δυὸ μέρες οἱ "Ἕλληνες. Ἀλλὰ χιόνιζε πιά ἀκατάπαυτα, χιόνι στὸ χιόνι, δύο μέτρα, τρία μέτρα στοίβα, χιόνι ποὺ ἔθαψε ὅλη τὴν πλάση, οὔτε νὰ σταθεῖς πιά, μηδὲ νὰ περπατήσεις.

Κι' ἔπρεπε νὰ πᾶνε τὰ πράματα, νὰ « προωθηθοῦν » τὰ πολεμοφόδια, πιδ πέρα, πιδ μπροστά, τὰ βαριά κιβώτια ποὺ εἶχαν ξεφορτώσει στὸ χωριὸ οἱ μεταγωγικοὶ ἀπ' τὰ μουλάρια — τὰ καημένα τὰ μουλάρια ! τὰ πολύτιμα μουλάρια ! — γιατί ἦταν οἱ τσολιάδες, σύνταγμα ὁλόκληρο πιδ μπρός, πιδ πέρα, καὶ πολεμοῦσε καὶ κυνηγοῦσε τοὺς 'Ιταλοὺς καὶ δὲν ἦτανε τρόπος νὰ προχωρήσουν πιά τὰ ζῶα.

Τότε μπήκανε στὴ μέση οἱ γυναῖκες, μπῆκαν στὸ χορὸ. Ζαλωθήκανε τὰ πράματα, μόνες τους τὸ ζήτησαν, τὰ φορτώθηκαν, καὶ « ἐμπρός ! », « πᾶμε ! », ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ, δύσκολα, μὲ κόπο ἀβάσταγο, βασανιστικά, ἀπάνθρωπα, ὁ ἀνήφορος μέσ' στὰ χιόνια, βουλώντας στὸ χιόνι ὡς ἀπάνω ἀπ' τὸ γόνατο, παραπατώντας, παλεύοντας νὰ βγάλει τὰ ἓνα σου τὸ πόδι ἀπὸ τὸ χιόνι ποὺ βούλιαζε, γιὰ νὰ σηκώσεις τὸ ἄλλο, νὰ πατήσεις πιδ μπρός, ἓνα βῆμα, σκύβοντας, ἀγκομαχώντας, σηκώνοντας καὶ τὸ φορτίο, σπρώχνοντας, ἰδροκοπώντας, μέσ' σὲ τούτη τὴ φριχτὴ τὴν παγωνιά.

»«

Νύχτα ξεκίνησαν, στὸ ἀσπρουδερό σκοτάδι τῆς χιονισμένης νύχτας, μὴν τύχει καὶ τοὺς πάρει χαμπάρι ὁ ἐχθρὸς, τοὺς « ἐπισημάνει », καὶ τοὺς ἄρχει μετὰ τὸ πολυβόλο. Κι' οὐδὲ λείπουνε τ' ἀεροπλάνα κάθε νύχτα, ρίχνουν ἐκείνους τοὺς πολυέλαιους ποὺ φωτᾶνε ὁλόκληρο τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ γῆ ἀποκάτω.

"Ἦτανε καμιὰ τριανταπενταριά γυναῖκες, ποὺ παλεύανε ἔτσι ὥρες πολλὲς τὸν ἀνήφορο. Πότε-πότε σταματοῦσαν νὰ πάρουν ἀνάσα. Ἡ ἀνάσα πάγωνε μπρός στὸ στόμα τους σὰν ἀτμός, σὰν καπνός, βαριά ἀνάσα, λαχνασμένη. Καὶ δῶς' του πάλι τὸν ἀνήφορο, τὰ μεγάλα, ἀργὰ βήματα, νὰ σηκώνεις μὲ κόπο τὸ πόδι νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ χιόνι, ἀπὸ τὸ λάκκο ποὺ ἄνοιξε βουλώντας, νὰ πατήσει ἀργὰ τὸ ἄλλο πόδι, λίγο πιδ μπρός, νὰ βουλιάξει κι' ἐκεῖνο. Καὶ νὰ σπρώχνεις τὸ φορτίο, σηκωτά, σουρτά, ὅπως βολοῦσε, νὰ μὴν πολυχωθεῖ στὸ χιόνι.

"Ἰδρωναν οἱ γυναῖκες μέσα στὴ φριχτὴ παγωνιά, ἀμίλητες, ἀφοσιωμένες. Οὐδὲ ξέρανε ὡς ποῦ θὰ πᾶνε, ποῦ πᾶνε, ποῦ τὰ πᾶνε, κάποιοι πῆγαινε μπροστά μ' ἓνα φανάρι καὶ τὶς ὀδηγοῦσε — « Στὰ παιδιά, τοὺς εἶπαν, νὰ μὴν πεινάσουν, νὰ μὴν παγώσουν. Στὰ στρατιωτάκια μας, νᾶχουν βόλια νὰ πολεμᾶνε, νὰ νικᾶνε ! » Αὐτὸ ἦταν ὅλο. Πολὺ ἀπλό. "Ἐνα ὁμορφο ἀπλό πράμα, γιὰ νὰ δώσεις τὴ ζωὴ σου.

Προχωροῦσαν ἀργὰ, βῆμα τὸ βῆμα, σηκώνοντας κάθε φορὰ ψηλά τὸ γόνατο σὰ νὰ θέλανε νὰ περῶνουν,

μέσ' σὲ τούτη τὴ νύχτα ποὺ δὲν εἶχε τὸ λαμπρὸ ἀσήμωμα τοῦ φεγγαριοῦ, ἀλλὰ ἓνα μουντὸ ἄσπρο σὰν τοῦ καθαροῦ σεντονιοῦ τοῦ πολυκαιρισμένου.

Νύχτα ἀκόμα φτάσανε — ἐκεῖ ποὺ ἦταν νὰ φτάσουν. Τοὺς περίμεναν τσολιάδες μὲ τὶς κάπες, μὲ φανάρια στὸ χέρι, νὰ παραλάβουν τὰ πολεμοφόδια, τὰ τρόφιμα, νὰ τοὺς τὰ παραδώσουν οἱ γυναῖκες. Κάθισαν χάμω μέσ' στὸ χιόνι, ἀποκαμωμένες.

— Νὰ φύγετε ! τίς πρόσταξαν σὲ λίγο. Ὁ 'Ιταλὸς εἶναι πολὺ κοντὰ ἐδῶ. Νὰ φύγετε. Ξημερώματα θὰ ξαναρχίσει τὸ νταβατούρι. Δὲν κάνει νὰ μείνετε ἐδῶ χάμω. Εἶναι κίνδυνος. Φευγάτε ! Σηκωθῆτε ! "Ἐλα, μπράβο ! Προτοῦ ξημερώσει. Γιὰ τὸ καλὸ σας. "Αντε !

Σηκωθήκανε μιὰ-δυό, ὕστερα ἄλλες τέσσερις. Πήραν τὸν κατήφορο, τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Ἀργὰ, δύσκολα, πιδ δύσκολα ἀπὸ τὸν ἀνήφορο, τόσο ἦταν τὸ χιόνι καὶ τόσο μαλακὸ ποὺ βούλιαζαν στὸ κάθε βῆμα ὡς τὸ γόνατο, τὸ κάθε βῆμα μιὰ μεγάλη πτώση, ἓνα τράνταγμα. Μόνο ποὺ τώρα ἔχουν τὰ χέρια λεύτερα, τοὺς ὤμους λεύτερους, παλεύουν μονάχα μὲ τὸ χιόνι, μονάχα μὲ τὰ πόδια, κουνώντας τὰ χέρια τους σὰν κουπιὰ, νὰ βοηθηθοῦνε.

Σιγὰ-σιγὰ σηκωθήκανε ὅλες, κινήσανε.

— Γειά σας ! Γειά σας ! τοὺς φωνάζουν οἱ τσολιάδες ἀπὸ πάνω. Εὐχαριστοῦμε ! Νᾶχετε καλὸ ! Στὸ καλὸ ! Στὸ καλὸ !

— Ἡ Παναγιὰ μαζὶ σας ! φωνάζουν μερικὲς γυναῖκες.

Οἱ περισσότερες ὅμως εἶναι ἀμίλητες, βουβές. "Ἐτσι πήραν τὸ δρόμο, τὸ μεγάλο δρόμο τῆς ζωῆς τους ἀμίλητες, μὲ σφιγμένα τὰ δόντια.

— Γειά χαρά ! φωνάζει ἓνας λοχίας ἀκόμα. Μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Παναγιᾶς !

"Ὑστερα πλάκωσε ἡ σιωπὴ, ἀπλώθηκε ἡ ἐρημιά, ἡ σιγαλιά, ἡ παγωνιά, τὸ χιόνι, δύο μέτρα χιόνι, τρία μέτρα χιόνι, — ἡ νέκρα.

»«

Κατηφορίζανε οἱ γυναῖκες. "Οχι πιά στὴ γραμμὴ σὰ σὲ φάλαγγα. Τώρα, ἡ μιὰ ἐδῶ, ἡ ἄλλη ἐκεῖ, ὅπως ἔλαχε νὰ ξεκινήσει ἡ καθεμιὰ, δυὸ-τρὶς μαζὶ, πέντ'-ἑξι μαζὶ, ὕστερα μιὰ μοναχική, δυὸ ἄλλες πιδ πίσω, ἄλλη πιδ πίσω ἀκόμα, ὅπως λάχει. Κατηφορίζανε μὲ μεγάλα ἀργὰ βήματα, σὰ νὰ περνοῦσαν χαντάκι τὴν κάθε φορὰ. Καὶ μὲ τὰ χέρια ποὺ σαλεύανε πλατιά, σὰ φτερά.

"Ἦτανε νύχτα ἀκόμα. Καὶ μέσ' στὴ νέκρα τὴ φριχτὴ (βήματα δὲν ἀκούγονταν, μόνο κάτι τριξίματα βουβὰ, κουφὰ) κάτι παράξενο ἀχολόγησε, ἓνα κοκὸρι, νάι, κοκὸρι ποὺ λαλάει. Ποῦ βρέθηκε ; Πῶς βρέθηκε ; "Ασχημὸ πράμα ν' ἀκουστεῖ κοκὸρι τέτοιαν ὥρα, μέσ' στὴ νέκρα.

"Ομως ὅλα σῶπασαν πάλι μονομιᾶς. Βιαζόντουσαν οἱ γυναῖκες, ὅσο μπορούσαν. Κι' ἐνῶ οἱ πρῶτες ζύγωσαν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, ἔτσι ἀπὸ ἔνστιχτο, καθὼς ἐβάδιζαν στὴν τύχη, ὡς βρέθηκε ἡ καθεμιὰ, οἱ τελευταῖες ἔμειναν πίσω — οἱ πιδ κουρασμένες, οἱ πιδ ἀδύναμες —

και άραιώνανε και όλο και μένανε πιό πίσω, δίχως νά φοβηθούν. Γιατί τόν ξέρανε καλά τό δρόμο.

»«

Ή Άσήμω τοῦ Γιάννη Τόγκα βάδιζε τελευταία, πιό πίσω ἀπ' όλες τίς άλλες. Όχι πώς ἦταν πιό ἀδύναμη. Ἀλλά εἶχε στραγγουλίσει τό δεξί της ποδάρι στόν ἀστράγαλο, πῆρε μιὰ γλίστρα, καί πονοῦσε τώρα πού κρύωσε.

Ὡστόσο, τό χαρχάλεμα τῆς μπροστινῆς της μέσ' στά χιόνια τό ἀκουγε ὡς τώρα, κράχ, κράχ, κράχ, ἀραιό καί βραδύ, κράααχ. Ἀξαφνα, τῶχασε κι' αὐτό. Ἀπόμεινε μόνη, ὁλόμονη, ἀλλά καί πάλι δέν ταράχτηκε. Λογάριαζε ὅτι εἶχε ἀκόμα κάπου μιὰ ὥρα δρόμο ὡς τό χωριό, μέ τό ρυθμό πού πήγαινε.

Καί νά, μέσ' στό σκοτάδι τό ἀσπροουδερὸ ξεχωρίζει στ' ἀριστερά της ἓνας ἴσκιος... παράξενο πράγμα... ἀναρίγησε ἡ Ἀσήμω, ἓνας ἴσκιος... μιὰ σκιά... πιό ἀσπρη κι' ἀπ' τό χιόνι... ἄλλο ἀσπρο, ἀλλιῶτικο. Καί σάλεψε.

Ἐβγαλε μιὰ φωνή ἡ γυναίκα.

— Κυρά μου ! ἔλεγε ἡ ἀσπρη σκιά στά ἰταλικά, κυρά ! Στάσου ! Στάσου ! Non posso più ! Πεθαίνω !

Ἦταν ἡ φωνή σβησμένη καί πολὺ βαριά, ἔβηνε ἡ κάθε λέξη καθὼς ἔβγαινε ἀπὸ τὰ χεῖλη... ἴσως γιατί σβήνει κι' ἡ ψυχὴ του αὐτουνοῦ πού μιλάει ἔτσι...

Ἀθελα, δίχως βούληση καμιά, ἡ Ἀσήμω στάθηκε. Κάτι τῆς λέει πὼς πρέπει νά σταθεῖ. Στάθηκε καί κραύγασε :

— Τί θέλεις ;... Μὴ ζυγώσεις !

Ἡ φωνὴ της ἦταν καθαρὴ καί σταθερή, ἦταν ἄτρομη καί ἄτρεμη. Εἶχε ξεκρίνει πιὰ τὸν ἴσκιό, τί εἶναι αὐτὸς ὁ ἴσκιος, ὁ ἀσπρος ἴσκιος. Ἐνας Ἰταλός !... Λαβωμένος βέβαια... τυλιγμένος στόν κατάλευκο μανδύα πού φοροῦνε ἐδῶ πάνω στά χιόνια.

Ὁ Ἰταλὸς σήκωσε τό χέρι, ἀσπρο καί τό χέρι μέ τό γάντι. Ἐκανε ἓνα νόημα. Ξανάκανε. « Ἐλα, ἔλεγε τὸ νόημα, ἔλα πιό κοντά, ἔλα, ἔλα. » Τὴν καλοῦσε ξέπνοα, μέ κόπο.

Καί τότε ἄρχισε ἓνας διάλογος βουβὸς ἀνάμεσα σ' αὐτὸν τὸν ἄντρα καί σ' αὐτὴ τὴ γυναίκα, ἓνας τραγικὸς διάλογος πού δὲ θάχει τὸ ταίρι του στό κόσμον ὅλο.

Ἡ γυναίκα πλησίασε, δὲ δίστασε. Ἐνας ἄνθρωπος χαροπαλεὺει μπρός της... Μὰ... ἂν κάνει ψεύτικα ; ἂν χυμῆσει ξαφνικά ἀπάνω της ;

Ἡ γυναίκα φυλάγεται, εἶναι ἔτοιμη νά πηδῇ σὰν τὸ κατσίκι, νά χτυπήσει μέ τὰ νύχια... Ὁχι, ὄχι, ἓνας ἄνθρωπος τῆς ζητάει βοήθεια. Αὐτὸ εἶναι. Κάνει λίγα βήματα, στέκεται πιό κοντά του, ὄχι πολὺ κοντά ὥστόσο. Φυλάγεται. Τοῦ κάνει μέ τὸ χέρι ἓνα νόημα, ἓνα νόημα κι' ἐκείνη. « Τί θέλεις ; λέει τὸ νόημα. Τί ἔχεις ; »

Ὁ Ἰταλὸς σήκωσε τὰ δύο χεῖρια, τὰ σήκωσε ἀργά, βαριά, καί τ' ἄφησε νά πέσουν πάλι βαριά κάτω, ὄχι, δέν τ' ἄφησε, δέν μπόρεσε νά τὰ κρατῇ σηκωμένα, πέσανε τὰ χεῖρια σὰν κούτσουρα τσεκουρωμένα.

Ἡ γυναίκα κατάλαβε. Ἀδυναμία, θέλει νά πεῖ τὸ νόημα, ἐξάντληση, ἀπελπισία.

Ἐκείνη τοῦ ἔκανε τότε νόημα νά σηκωθεῖ. « Μπορεῖς νά σηκωθεῖς ; » ρωτοῦσε τὸ νόημά της.

Αὐτὸς κούνησε τὸ κεφάλι. « Ὁχι, δέν μπορῶ, ὄχι, ἀδύνατο. »

Ἐδειξε τὸν ἑαυτὸ της μέ τὸ δάχτυλο καί ρώτησε μέ τὸ χέρι : « Τί μπορῶ νά κάνω ; »

Ὁ Ἰταλὸς σέρνοντας τὸ χέρι του ὡς τὴ μέση του τράβηξε ἓνα πιστόλι καί τὸ γύρισε κατὰ τὴν καρδιά του. Ἐκείνη ἔστεκε ἄφωνη, ὥσπου δὲ βάσταξε. Χτύπησε τὸ πόδι της χάμω, στὸ σκληρὸ τὸ χιόνι, καί πέταξε ἓνα ἐπιταχτικό « ὄχι » μέ τὸ δάχτυλο, « ὄχι ! ὄχι ! »

Ὁ Ἰταλὸς τὴν κοίταξε μέ μεγάλα μάτια γεμάτα ἀγωνία. Κι' ἄξαφνα, ἐκεῖνο τὸ « ὄχι » μέ τὸ δάχτυλο πού κουνοῦσε σὰν ἐκκρεμὲς ἀνάποδο, τὸν ἔκανε, ποιὸς ξέρει γιατί, τὸν ἔκανε νά χαμογέλασει. Πικρὸ χαμόγελο. Καί πάλι κούνησε τὸ κεφάλι... Μεμιάς, πετάει πέρα τὸ πιστόλι, κατὰ τὸ μέρος της, στά πόδια της.

Ἡ γυναίκα κοίταξε τὸ πιστόλι, πού γυάλιζε μαυρολογώντας πάνω στὸ χιόνι. Ἐπειτα σήκωσε τὸ βλέμμα, συνάντησε τὸ βλέμμα του. Μὲ τὸ χέρι του τῆς ἔκανε νόημα ὅτι πεινάει, μέ τὸ χέρι ὅτι διψάει.

Ἡ γυναίκα προχώρησε ἓνα βῆμα, ὕστερα ἄλλο ἓνα, ἦρθε πολὺ κοντά του. Μὲ τὰ δύο χεῖρια ἔκανε τὴν κίνηση τῆς μητέρας πού σηκώνει τὸ παιδί. Ἀλλά αὐτὸς σάλεψε ξανά τὸ κεφάλι. Ὁχι, ὄχι. Μὲ κόπο ἄπλωσε τὸ μουντισμένο χέρι του ὡς τὸ γόνατό του καί ἔδειξε σὰ νά ἦταν κομμένο μέ μαχαίρι.

Μηχανικά, ἔκανε κι' ἐκείνη τὴν κίνηση τοῦ μαχαίρι. Ὁχι, ἔκανε αὐτὸς μέ τὸ κεφάλι, καί μέ τὸ χέρι πῆρε χιόνι καί τῶριξε στά πόδια του. Παγωμένα, ἤθελε νά πεῖ, ξυλιασμένα, ξεπαγιάσανε.

Ἡ γυναίκα ἦρθε τότε καί στάθηκε ἀπὸ πάνω του, ἔσκυψε ἀπάνω του, τὸν ἔπιασε ἀπὸ τίς μασχάλες.

— Ἐλα, τοῦ εἶπε στὴ γλώσσα της. Σήκω !

Ἐκεῖνος προσπάθησε, δοκίμασε, σάλεψε τὸ πανωκόρμι, τὰ πόδια δέν ὑπακούανε. Ἀσήκωτος. Τῆς ἔφυγε ἀπ' τὰ χεῖρια.

Τὴν κοίταξε στά μάτια, ὡς ἦταν σκυμμένη ἀπάνω του, τὸ βλέμμα του ἦταν βαρὺ, βαρύτατο, ἀπελπισμένο. Μὲ τὸ χέρι τὴν ἔσπρωξε, τὴν ἔσπρωχνε. « Φύγε, τῆς ἔλεγε μέ τὸ χέρι, τρέξε, κάνε γρήγορα, τρέξε, τρέξε !... »

Τὸ χέρι του ἔδειχνε τὸν κατήφορο καί ἔκανε τὴν κίνηση τῆς τρεχάλας. « Τρέξε, ἔλεγε, τρέξε, τρέξε !... »

Ἡ γυναίκα κατάλαβε, κούνησε τὸ κεφάλι καταφατικά. « Ναί, πάω, τρέχω... » λέει μέ τὰ νόημά της.

Καί μονομιᾶς, σὰν τὸ κατσίκι, πηδάει μεγάλους πλατιοὺς σάλτους. Ἐνας, δύο, τρεῖς πῆδοι. Στόν τρίτο βρέθηκε δίπλα στὸ πιστόλι. Σκύβει καί τὸ παίρνει. Γυρίζει κατὰ τὸν Ἰταλό. Ἐνα, δύο, τρία βήματα, καί στέκει πάλι κοντά του. Ἀπλώνει τὸ χέρι καί τοῦ δίνει τὸ πιστόλι. Τὴν κοίταξε αὐτός. Ἀπίθωσε τὸ πιστόλι δίπλα του, πάνω στὸ χιόνι, κι' ἔφερε τὸ χέρι του στὴν καρδιά. « Εὐχαριστῶ ! λέει τὸ χέρι στὴν καρδιά. Εὐχαριστῶ ! Θεέ μου ! »

Τὸ βλέμμα του εἶναι τώρα στηλωμένο στὸν οὐρανό, ἀλλὰ ἡ γυναῖκα εἶναι πιά φευγάτη. Τρέχει, τρέχει.

Πηδοῦσε στὸ κάθε βῆμα, ὅσο βολεῖ νὰ πηδῇσει ἄνθρωπος σὲ κατηφόρα μὲ δύο μέτρα, τρία μέτρα χιόνι.

»»

Ὁ οὐρανὸς εἶχε πιάσει νὰ ἀνοίγει, συννεφιασμένος οὐρανὸς τοῦ χιονιοῦ, σταχτόασπρος, ποὺ ὅμως πίσω του, πίσω ἀπὸ τὸ βαρὺ του φόρτωμα ἀπὸ χιόνι, κάτι ἀρχίζει νὰ ψευτοφέγγει.

Ἡ γυναῖκα προχωρεῖ μὲ μεγάλα ἀραιὰ βήματα, σὰν τοῦ γίγαντα στὰ παραμύθια τῶν παιδιῶν, ποὺ τὴν τραντάζουν, τὴν κουράζουν, τῆς κόβουν τὴν ἀνάσα καὶ τὰ γόνατα, τῆς σπᾶνε τὴ μέση.

Πίσω ὀρθώνεται τὸ μεγάλο, τὸ βαρὺ βουνό, κάτασπρος ὄγκος. Μπρὸς εἶναι τὸ ρέμα, θαμμένο στὸ χιόνι. Κι' ἐκεῖ χαμηλά, ἐκεῖ, εἶναι τὸ χωριό (ὁ Θεὸς νὰ τὸ κάμει χωριό). Κοντεύει, φτάνει! Θαμμένο καὶ τὸ χωριὸ μὲ τὰ σπιτάκια του μέσα στὰ χιόνια, ποῦ νὰ φανεῖ, πῶς νὰ τὸ ξεχωρίσεις ;

Ὡσπου τὰ εἶδε πιά τὰ σπίτια, ὥσάν καμποῦρες τυλιγμένες μέσ' σὲ κάτασπρες κουκουλές βγήκανε τὰ δέντρα μπρὸς τῆς, σὰ φαντάσματα κατάλευκα κι' αὐτὰ κι' ἀγνώριστα, ἔτσι ποὺ τὰ μεταμόρφωσαν τὰ κρουσταλλιασμένα χιόνια σὲ παράξενες γιγάντιες μορφές ἀλλόκοτες.

Θεέ μου, νὰ φτάσει, νὰ προφτάσει !

Ἀξαφνὰ συλλογίζεται τὸν ἄντρα ποὺ προσμένει τῇ ζωῇ ἀπ' αὐτήνε. Τώρα μόνο τῆς περνάει ἀπὸ τὸ νοῦ ὅτι οὔτε κὰν εἶδε τὸ πρόσωπό του, τὴ φυσιογνωμία του, τὰ χαρακτηριστικά του, τί ἦταν, πῶς ἦταν, παλικάρι ; ἄντρας μεστός ; (μηδὲ τῇ φωνῇ του πρόκανε νὰ ἀκούσει, ποὺ ἡ φωνὴ προδίνει πάντα τόσα καὶ τόσα),

δὲν ξέρεي, ἦταν ἄγρια ἡ ὄψη του, σκληρὴ ἡ μορφὴ του, ἡ γλυκιὰ καὶ πράα ; Τίποτα. Ἕνας ἄνθρωπος μέσα στὴ νύχτα. Καὶ ζητάει βοήθεια ! Βοήθεια !

Ἔτρεχε λαχανιασμένη, μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα, κάθιδρη, σὰ νὰ τὴν εἶχε πιάσει δύσπνοια. Ἕνα φῶς σταχτογάλαζο ἀρμένιζε ἐδῶ κι' ἐκεῖ μὲ τὶς αὐγινὲς καταχνιὲς ποὺ σάλευαν ἀργά, πιδὸ πυκνὲς ἢ πιδὸ ἀνέρες, ἀνάλογα, σὰ σύννεφο, σὰν καπνός, σὰν ἀτμός.

Στάθηκε στὸ πρῶτο σπίτι, βρόντηξε. Καμιά ἀπόκριση. Προχώρησε. Θεέ μου, θὰ προλάβει, θὰ ἀντέξει ; Χτυπάει στὸ παραπέρα σπίτι, στῆς κυρα-Παρασκευῆς, στοῦ μπαρμπα-Κυριάκου, στοῦ μαστρο-Σπύρου.

— Τρέχτε ! κόβει τὰ λόγια της τὸ λαχανιασμένο ανάσασμα. Ἐκεῖ... ἐκεῖ παραπάνω... καμιά ὥρα δρόμο... τρέχτε... εἶναι ἕνας... ἕνας Ἰταλιάνος... λαβωμένος... ξυλιασμένος... τρέχτε... ἀμέτε... νὰ τὸν προλάβετε...

Ἦρθε καὶ ὁ λοχίας μὲ τοὺς τέσσερις στρατιῶτες ποὺ μένουνε φρουρά στὸ χωριό. Ὡς ποὺ νὰ τὸ πείσ, φύγανε κιόλας, φύγανε τρεχάλα, ὅσο βολεῖ νὰ τρέξει ἄνθρωπος μέσα στὰ χιόνια.

— Νὰ τὸν πιάσουμε ! ἔλεγε ὁ λοχίας τρέχοντας πρῶτος. Νὰ μὴ μᾶς φύγει ! Κατάσκοπος θάναι... κατάσκοπος !

Πήρανε κι' ἓνα μπουκάλι τσίπουρο μαζί, νὰ τοῦ δώσουν ἂν εἶναι παγωμένος. Φύγανε, πάνε...

Ἡ Ἀσήμω εἶχε ἀκουμπήσει μὲ τὴ ράχη της σ' ἓνα δέντρο νὰ συνεφέρει, τὸ στῆθος της ἀνεβοκατέβαινε βαριά, μὲ κόπο. Εἶχε σφαλήσει τὰ μάτια, ἀναγέρνοντας τὸ κεφάλι πάνω στὸν κορμὸ τὸν πασπαλισμένο χιόνι. Κι' ἄξαφνα ἔνιωσε ὅτι ὁ κορμὸς σάλεψε, σάλεψε, ἓνα ἑλαφρὸ σάλεμα, θαρρεῖς καὶ σάλεψε μιὰ ζωὴ, μιὰ ἀνθρώπινη ζωὴ ποὺ ξύπνησε μέσα στὸ δέντρο μὲ τούτη τὴ γυναικεία ἐπαφή, καὶ θέλει νὰ κινηθεῖ, θέλει νὰ πεῖ κάτι, μιὰ συνεννόηση, μιὰ κατανόηση. Ὁ ἀέρας ἀνασκάλεψε τὰ χιόνια πάνω στὴ φυλλωσιά, τίναξε λίγο χιόνι καὶ πέρασε. Ὁ κορμὸς ἀσάλευτος πάλι.

Ξανακίνησε ἡ Ἀσήμω, ἀργὰ τὰ πρῶτα βήματα, ὕστερα βιαστικά πάλι, τρέχοντας, ὅσο βολοῦσε τώρα

νὰ τρέξει ἐδῶ στὰ πατημένα χιόνια τοῦ καλντεριμιοῦ. Πάει σπίτι της, φτάνει σπίτι της, στὸ παιδί της, στὸ παιδάκι της. Τί νάγινε τὸ παιδί μὲ τὴ γριὰ τὴ βάβω ;

Προσπερνάει τὴ βρύση τοῦ χωριοῦ, ὅπου τὸ νερὸ τρέχει νύχτα-μέρα κι' ἔχει ἀνοίξει μιὰ τρύπα, μιὰ μικρὴ λακούβα μέσ' στὸ χιόνι. Σπρώχνει τὴ θύρα τοῦ σπιτιοῦ, μπαίνει ἀνακράζοντας :

— Μάνα ! Ποῦ εἶναι τὸ παιδί ! Τὸ παιδί !

Στὴν κούνια εἶναι τὸ παιδί, τὸ ξέρει, ποῦ ἄλλοῦ νᾶναι, ὅχτῳ μηνῶν μωρό. Σκύβει, τὸ χαϊδεύει μὲ τὸ μάτι. Τὸ μωρὸ κοιμᾶται ἀμέριμνο, ἀνύποπτο.

— Παιδί μου, ψιθυρίζει ἡ Ἀσήμω.

Ἀθελα, δίχως νὰ τὸ προσέξει, τὸ μυαλό της ἔτρεξε πίσω, σ' ἐκεῖνον τὸ βουβὸ διάλογο, τὸ λιγόλογο, μὲ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ψυχοπαράδινε, ξένον, ἀπὸ ξένον τόπο, τὸ διάλογο ποὺ ἄγγιξε μονάχα τὰ στοιχειώδη τοῦ ἀνθρώπου, ἴσα-ἴσα τὰ στοιχειώδη τῆς ζωῆς, — τὸν πόνο, τὴν πείνα, τὴ δίψα, τὸ φόβο, τὴν ἀνάγκη, — ἐκεῖνον τὸ διάλογο δίχως λαλιά, δίχως μιλιὰ, ποὺ τὰ εἶπε ὅλα (ἔτσι θὰ συνεννοήθηκαν οἱ πρῶτοι-πρῶτοι ἄνθρωποι στὴ γῆ) καὶ μέσα της ἔνιωσε μιὰν ἀνεξήγητη ἀντήχηση, ἓναν ἀπόηχο ποὺ δὲν ἔλεγε νὰ σβήσει...

Ἐσκυψε ξανά στὴν κούνια. Τὸ μωρὸ κοιμόταν καὶ γελοῦσε.

— Μιλάει μὲ τοὺς ἀγγέλους, μουρμούρισε ἡ γυναικία.

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

Κηφισιά, Ἰουλίου 1965

ΑΚΟΜΑ ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

ΒΡΕΘΗΚΕ, στα ύστερα, ένα τρίτο γράμμα¹ του Δημητρίου Ύψηλάντη προς τον αδελφό του. Φίλτατε αδελφέ, αρχίζει και τοῦτο. Ὁ Νικόλαος ἢ ὁ Γεώργιος; Δὲν καθορίζει. Δὲ σημειώνει ὅμως οὔτε καὶ ἡμερομηνία. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ξεκρίνεις ὅτι εἶναι προγενέστερο, πολὺ προγενέστερο. Τουλάχιστον τρία χρόνια, γιατί δὲν ἔχει ἔρθει ἀκόμα ὁ Κυβερνήτης στὴν Ἑλλάδα, τὸν περιμένουν. Τὸν προσμένει τὸ ἔθνος ὁλόκληρο μὲ ἀγωνία, μὲ κομμένη, πές, τὴν ἀνάσα.

Γραμμένο καὶ τοῦτο τὸ γράμμα στὰ γαλλικά, σὲ μιὰ ἀπλὴ κόλλα χαρτί, ἀπὸ κείνες ποὺ χρησιμοποιοῦσε τότε ἡ Διοίκηση, μὲ λεπτές ὑδάτινες γραμμές. Διαβάζοντάς το ζεῖς τὴ στιγμή ποὺ γράφτηκε, γιατί ξεχωρίζεις ἀνάμεσα στὶς φράσεις κάποιον κρυφὸ ξέσπασμα, μιὰν ὑπολανθάνουσα κόπωση καὶ μιὰν ἀπροσδιόριστη ἀπογοήτευση, εὐκολονόητες βέβαια τότε μπρὸς στὶς σοβαρές, τὶς δύσκολες, τὶς κρίσιμες, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, περιστάσεις ποὺ περνοῦσε ὁ τόπος στὶς ἀμφίβολες στερνές ὥρες τοῦ Μεγάλου Σηλωμοῦ. Καὶ τοῦτο, σὰν ἐξαίρεση στὸ συνήθως συγκρατημένο, τὸ πράο, τὸ πάντοτε γεμάτο ἀξιοπρέπεια ὕφος τοῦ Δημητρίου Ύψηλάντη, ἀκόμα καὶ στὴν ἰδιωτικὴ του, τὴν πιὸ οἰκεία ἀλληλογραφία.

Φίλτατε ἀδελφέ,

Δὲν ἐλογάριαζα πλέον νὰ σοῦ γράψω. Εἶχα τὴν αἴσθηση, ὅτι δὲν θὰ ξαναέγραφα ποτὲ πιά. Ὡσὰν νὰ εἶχα στερέψει γιὰ τὰ καλά². Ἄδειο τὸ μυαλό μου, ἄδεια καὶ ἡ καρδιά. Πῶς πέφτει τὸ σκοτάδι στὸν κάμπο κι' ὕστερα στὸ βουνό. Πῶς παγώνουν τὰ πόδια κι' ὕστερα τὰ γόνατα κι' ὕστερα λίγο-λίγο ὁλόκληρο τὸ κορμί. Ἔτσι. Τοῦτο μόνο³.

Ὡστόσο σοῦ γράφω πάλι. Εἶδα προχτές τὸν καπετὰν-Θωδωράκη. Τὸ Γέρο⁴. Τὸ Στρατάρχη. Τὸν Κολοκοτρώνη. Τὸν ἀδικοῦν συνέχεια. Τὸν ἀδικήσαμε

ὅλοι κατὰ καιρούς. Γιατὶ εἶναι σπονδαῖος. Γιατὶ αὐτὸς βάσταξε στὶς πλάτες του δυὸ φορὲς τὸν Ἀγώνα. Δίχως αὐτὸν θὰ ἔσβηναν ὅλα. Ἄς εἶχε μονάχα λίγα γράμματα. Τί νὰ τοῦ κάμεις. Τὸν παίρνουν ἀπὸ κάτω οἱ καλαμαράδες⁵. Βλέπεις, τὶς ἐπαναστάσεις τὶς ἀρχινᾶνε οἱ στρατιωτικοὶ καὶ τὶς τελειώνουν οἱ πολιτικοί. Ἔτσι εἶναι.

Ἔμαθα, πὺν λές⁶, ὅτι ἦρθε στὸ Ναύπλιο ὁ Κολοκοτρώνης καὶ πῆγα νὰ τὸν βρῶ. Βράδυ πῆγα. Δὲν ἤθελα νὰ μὲ δοῦν. Γιὰ κείνον. Ὅχι γιὰ μένα. Σπίτι δικό του δὲν ἔχει. Μουσαφίρης μένει στοῦ ξαδέρφου του τοῦ Πλαπούτα⁷.

Πῆγα καὶ τὸν βρῆκα πὺν ἐτοιμαζόταν νὰ πλαγιαίσει. Προσηκώθηκε καὶ μὲ χαιρέτησε. Κατὰ τὸν ἐλληνικὸ τρόπο, φυσικά. Μὲ τὸ δεξιὸ χέρι στὴν καρδιά. Ἦταν κακόκεφος. Ὅπως κι' ἐγώ. Ὅπως ὅλοι μας. Τί θὰ γίνει, κανεὶς δὲν ξέρει. Ὑστερ' ἀπὸ τόσα αἵματα, τόσες θυσιές. Δὲ μένει πιά ὄρθιο τίποτα. Ἀπὸ τὴ μιὰν ἄκρη τοῦ Μοριά ὡς τὴν ἄλλη, ἀπὸ βορρὰ σὲ νότο καὶ ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ δύση, ἐξὸν ἀπὸ πέντε-ἕξι χῶρες, μεγαλοχωριά, τὸ Ἀνάπλι, τὸ Ἀργος, τὴν Τρίπολη, τὴν Πάτρα καὶ μερικὰ ἄλλα, δὲ συναντᾶς, δὲ βλέπεις οὔτε καλύβι ὄρθιο, μήτε μονοπάτι, μήτε δέντρο. Σύριζα ὅλα κομμένα, καμένα, πελεκημένα, γκρέμια. Πέτρα ἐπὶ πέτρας⁸. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἡ διχόνοια, ἡ φαγωμάρα, ἡ κατάρρα, βραχνάς.

Ἐνα φῶς φάνηκε τώρα τελευταῖα. Ὁ Θεὸς νὰ δώσει. Πᾶμε νὰ συμφωνήσουμε στὸ πρόσωπο πὺν θὰ ἔρθει νὰ βάλει τάξη, νὰ μονιάσει τὶς φατρίες. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐλπίζει. Ἐλπίζω κι' ἐγώ. Ὅλοι ἐλπίζουμε.

Προχτές, καθήσαμε δίπλα-δίπλα στὸ μιντέρι καὶ κουβεντιάσαμε ἀδελφικά. Γέρασε ὁ Γέρος⁹. Ἀσπρίσαν τὰ μαλλιά του καὶ τὰ μονστάκια του πέσανε πιὸ βαριά πάνω στὸ στόμα του. Ἔτσι λευκός, φαντάζει πὺν μαυριδερός στὸ πρόσωπο, πὺν λιοκαμένος. Ἀδστη-

5. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

6. *Donc*: λοιπόν. Ἐδῶ ὅμως μοῦ φάνηκε ὅτι ταιριάζει πιὸ μορφα τὸ πὺν λές.

7. Δημήτριος Πλαπούτας, ὀπλαρχηγὸς καὶ πρῶην Φρούραρχος τοῦ Ναυπλίου, ἀνιψιὸς καὶ ὄχι ξάδερφος τοῦ Κολοκοτρώνη. Λαθεῖται ὁ Ύψηλάντης. Εἶχε πάρει γυναῖκα του τὴν ἀνιψιά τοῦ Γέρου, τὴ Στεκούλα.

1. Βλ. περιοδικὸ *Κύκλος*, τόμος Ε', τεύχος 45, Μάρτιος 1965, σελ. 65-68.

2. *Pour de bon*.

3. *Rien que ça*.

4. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

ρή ή έκφρασή του, ατίσιον, καρφωτό τὸ βλέμμα του. Μιλήσαμε γιὰ τὴν ἀπόφαση ποὺ πήραμε ὅλοι μαζί στὴ Συνέλευση — ὁ Θεὸς νὰ δώσει νὰ τὴν κρατήσουμε ὡς τὸ τέλος — καὶ εἶπαμε νὰ καλέσουμε τὸν Καποδίστρια νὰ κυβερνήσει τὸν τόπο τὸν κατακαημένο.

Στὴν κουβέντα ἀπάνω, ὁ στρατάρχης μοῦ εἶπε καὶ τοῦτα τὰ πικρὰ λόγια :

— Λένε γιὰ ἕναν ἀρχηγὸ γιὰ ὅλο τὸ ἔθνος. Ποῦ νὰ βρεθεῖ τέτοιος Μεγαλέξαντρος⁸, τέτοιος Ἡρακλέας⁸! Ἐδῶ, πρίντζιπά μου⁸, ἡ ἀρχηγία ἐνὸς στρατεύματος ἑλληνικοῦ ἦταν μιὰ τυραννία, γιατί ὁ καθένας ἔκανε καὶ τὸν ἀρχηγὸ καὶ τὸν κοιτὴ καὶ τὸ φροντιστή. Καὶ νὰ φεύγουν κάθε μέρα οἱ ἄνθρωποι καὶ πάλι νὰ ἔρχονται, νὰ βαστάει ἕνα στρατόπεδο μὲ τὰ φέματα, μὲ κολακείες, μὲ παραμύθια. Νὰ λείπουν καὶ ζωοτροφές καὶ πολεμοφόδια. Καὶ νὰ μὴν ἀκοῦν, καὶ νὰ φωνάζει ὁ ἀρχηγός, ἐνῶ στὴν Εὐρώπῃ ὁ ἀρχιστράτηγος διατάζει τοὺς στρατηγούς, οἱ στρατηγοὶ τοὺς συνταγματάρχες, οἱ συνταγματάρχες τοὺς ταγματάρχες καὶ ἔτσι συνέχεια. Ἐκανε τὸ σχέδιό του καὶ ξεμπερδεύει.

Ὁ Κολοκοτρώνης ρούφαγε τὸ τσιμπούκι του καὶ ἔβγαζε καπνὸς ἀπὸ τὸ στόμα καὶ ἀπὸ τὰ ρουθούνια καὶ ἀπὸ τὰ μάτια καὶ ἀπὸ τὰ αὐτιά, θαρρεῖς, καθὼς τυλιγότανε μέσα στὸ σύννεφο. Ὡστόσο, εἶδα ὅτι χαμογελοῦσε.

— Τί χαμογελᾷς, στρατηγέ ; τὸν ρώτησα.

Κούνησε τὸ κεφάλι καὶ οἱ καπνοὶ σκορπίσανε.

— Πικρὸ τὸ χαμόγελό μου, ἀποκρίθηκε. (Δὲν ἦταν ὅμως πικρό, ἦταν περιφρονητικὸ καὶ ἀγέρωχο.) Ἐέρεις τί σκέφτηκα ; Νὰ μοῦ ἔδινε ὁ Βελγικτῶν⁹ σαράντα χιλιάδες στρατεύματα, τὰ ἐδιοικοῦσα. Αὐτονοῦ, ἂν τοῦ δώσουν πεντακόσιους Ἕλληνες, δὲ θὰ μπορούσε οὔτε μιὰ ὥρα νὰ τοὺς διοικήσει. Κάθε Ἕλληνας ἔχει τὰ καπρίτσια του, τὸ Θεὸ του. Πρέπει νὰ κάνει κανεὶς τὴ δουλειά του μὲ αὐτούς, ἄλλον νὰ φοβερίζει, ἄλλον νὰ κολακεύει, κατὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Εἶπαμε ὅστερα καὶ γιὰ τοὺς ξένους, τοὺς μεγάλους, ποὺ πρέπει νὰ πάρουμε τὴ γνώμη τους γιὰ τὸν Κυβερνήτη, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλους τοὺς Ἑγγλέζους, ποὺ ὑποσχέθηκαν τὴν ἀνεξαρτησία μας. Ὁ Γέρος⁸ μοῦ ἐξήγησε :

— Ὁ Ἀμιλτῶν⁹ ἦταν ἀραγμένος στὸν Πόρο, φερόμενος ἀπὸ τὴ Σμύρνη. Ἐμπιστευτήκανε σὲ μένα καὶ μὲ στείλανε νὰ πάω νὰ τὸν συμβουλευτῶ. Πῆγα λοιπὸν στὸ ποτάμι⁸ τοῦ Πόρου καὶ οἱ βάρκες τοῦ Χάμιλτον ἔκαναν νερό⁸ καὶ μπήκαμε σὲ μιὰ βάρκα καὶ πήγαμε ἀπάνω στὴ φρεγάδα. Μᾶς δέχτηκε ὁ Χάμιλτον καὶ ἐκάτσαμε σὲ ὁμιλία⁸. Τοῦ λέω : « Πῶς σοῦ φαίνεται, τώρα ποὺ ἐνώθηκε ἡ Συνέλευση καὶ κοντεύει νὰ τελειώσει ; — Χαίρομαι τὴν ἔνωσή της, ἐκάνατε πολὺ καλά. » Τοῦ εἶπα : « Καπετὰν-Ἀμιλτῶν⁹, ἤρθαμε νὰ πάρουμε τὴ συμβουλή σου, ὡς μᾶς ἐσυμβούλεψες πάντοτε γιὰ τὴν ἐλευθερία μας. » Μοῦ εἶπε : « Δὲ μείναμε πάντοτε σύμφωνοι, στρατηγέ. Κάποτε

σᾶς εἶπα : “ Πρέπει οἱ Ἕλληνες νὰ ζητήσουν συμβιβασμὸ μὲ τοὺς Τούρκους καὶ ἡ Ἀγγλία νὰ μεσιτέψει. ” Κι' ἐσὺ ὀργίστηκες καὶ μοῦ ἀποκρίθηκες : “ Αὐτὸ δὲ γίνεται ποτέ ! Ἐλευθερία ἢ θάνατος ! Ἐμεῖς, καπετὰν-Ἀμιλτῶν, μοῦ εἶπες, ποτέ δὲν κάναμε συμβιβασμοὺς μὲ τοὺς Τούρκους. ” »

Κοίταξα τὸν Κολοκοτρώνη στὰ μάτια καὶ τοῦ εἶπα :

— Νὰ φοβᾶσαι, καπετὰν-Θοδωράκη, τίς μεσιτεῖες τῶν Ἑγγλέζων.

Χαμογέλασε πάλι.

— Ἀνύπαντρος προξενητὴς γιὰ λόγου τοῦ γυρεῦει¹⁰, μουρμούρισε.

— Δηλαδή ; τὸν ρώτησα

— Δηλαδή, αὐτὸς ποὺ ἀνακατεύεται σὲ ξένες δουλειές ποὺ δὲν τὸν ἀφοροῦνε, δουλεύει γιὰ δικά του νιτερέσα. Κατάλαβες ;

— Τοὺς Ἑγγλέζους τοὺς ξέρω, τοῦ εἶπα. Αὐτοὶ εἶναι.

Σωπάσαμε. Ὑστερα ρωτᾶω ξανά γιὰ τὸν Χάμιλτον.

— Τὸν ἔπιασα ἀπὸ τὴν περικεφαλαία¹⁰, μοῦ λέει.

— Μὴ μοῦ μιλᾷς μὲ αἰνίγματα, τοῦ εἶπα.

— Περικεφαλαία¹⁰ εἶναι ἡ περηφάνια, τὸ δικό του τὸ φιλότιμο, ὁ ἐγωισμὸς τοῦ τόπου του. Λοιπὸν τοῦ εἶπα : « Ἦρθαμε νὰ πάρουμε τὴ συμβουλή σου, γιατί μᾶς ἐσυμβούλεψες πάντοτε γιὰ τὴν ἐλευθερία μας καὶ σὲ ἀναγνωρίζουμε σὰν ἕναν ἐδεργέτη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους καλύτερο. » Μοῦ ἀποκρίθηκε : « Πέστε τὴ γνώμη σας καὶ ἂν δύναμαι καὶ ἐγώ, θὰ σᾶς πῶ τὴ δική μου. — Στοχάζομαι, καπετὰν-Ἀμιλτῶν, ὅτι τοὺς γνωρίζεις τοὺς Ἕλληνες ἐδῶ καὶ τόσους χρόνους. Τοὺς ἐβάλαμε ὅλους νὰ μᾶς κυβερνήσουν καὶ ποτέ δὲν μᾶς ἐκυβέρνησαν καθὼς ἔπρεπε, καὶ βλέποντας ὅτι δὲν ἔχουμε ἀνθρωπο πολιτικὸν¹¹ νὰ μᾶς κυβερνήσει, ἤρθαμε νὰ σοῦ πάρουμε τὴ γνώμη σου. Ὅ,τι ἦταν στὸ χέρι τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, τὸ ἐκάναμε. Ἐβάλαμε τὸν Κόχραν ἀρχιναύαρχο, τὸν Τσώρτς ἀρχιστράτηγο. Τώρα χρειάζομαστε ἕναν πολιτικόν. Τάχα δὲ μᾶς δίνει ἡ Ἀγγλία ἕναν πρόεδρο, ἕνα βασιλέα ; » Ἀποκρίθηκε : « Ὅχι, ποτέ δὲ γίνεται αὐτό. — Δὲ μᾶς δίνει ἡ Φράντζα¹² ; — Ὁμοίως », μοῦ ἀποκρίθηκε. « Ἡ Ρωσία ; — Ὅχι. — Ἡ Πρωσσία ; — Ὅχι. — Ἡ Ἀνάπολη¹³ ; — Ὅχι. — Ἡ Ἰσπανία ; — Ὅχι, δὲ γίνεται. » Αφοῦ μελέτησα ὅλα τὰ βασίλεια : « Σὰ δὲ μᾶς δίνουν τοῦτες οἱ Αἰλές, τί θὰ γίνουμε ἐμεῖς ; » Ἀποκρίθηκε : « Τηρᾶτε νὰ βρεῖτε κανέναν Ἕλληνα. — Ἐμεῖς ἄλλον Ἕλληνα ἀξιότερο δὲν ἔχουμε, μόνο νὰ ἐκλέξουμε τὸν Καποδίστρια. » Γύρισε καὶ μὲ κοίταξε. « Δὲν ἤσουν αἰσὺν ποὺ μοῦ εἶπες : “ Δὲν τὸν δεχόμαστε τὸν Καποδίστρια γιατί εἶναι Μινίστρος τῆς Ρουσίας¹⁰ ” ; — Ναί, ἐγώ, τοῦ εἶπα. Ἄλλος καιρὸς ἦταν τότες καὶ ἄλλος τώρα. Τὴν Ἀγγλία τὴν ἔχουμε τώρα προστάτη καὶ ὑπερασπιστὴ μας. Λοιπὸν, τὸ δεξιὸ χέρι τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἡ θάλασσα

8. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

9. Ἑλληνικά στὸ κείμενο ἔτσι. Ὁ Ὑψηλάντης θὰ θέλησε νὰ ἀποδώσει τὰ ὀνόματα ὅπως τὰ πρόφερε ὁ Γέρος.

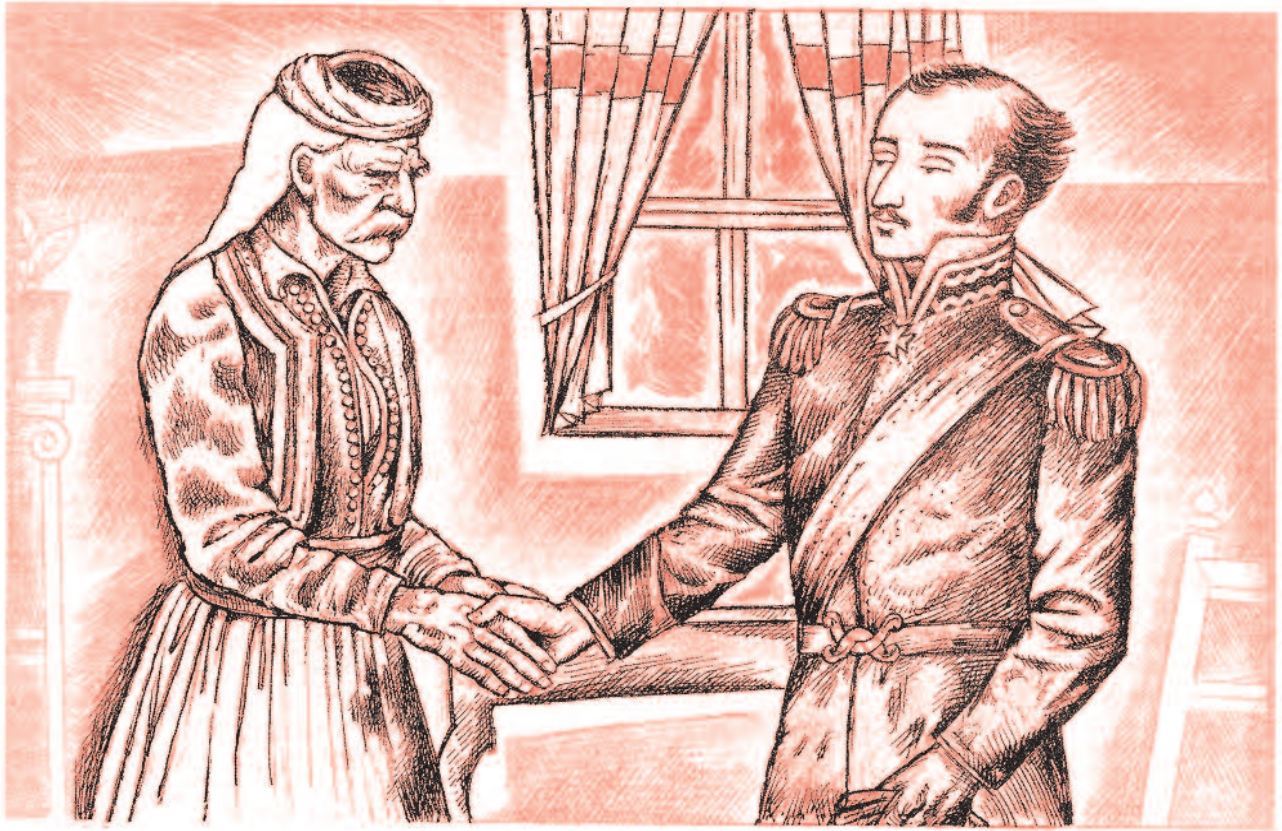
10. Ἑλληνικά στὸ κείμενο

11. *Homme politique*.

12. Ἡ Γαλλία. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

13. Τὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

και βάλαμε "Αγγλο επικεφαλής, και τὸ ξερβί, πού εἶναι ἡ δύναμη τῆς ξηρᾶς, πάλι "Αγγλο. Καὶ ἂν μᾶς ἔδινε ἡ "Αγγλία καὶ ἕναν πολιτικό, καὶ ἐκεῖνον θὰ τὸν βάναμε, καὶ δὲ θὰ τσακίζαμε τὸ κεφάλι μας στὸν ἕνα καὶ στὸν ἄλλο. Αὐτὸ ὁμως, ὡς μοῦ λές, δὲ γίνεται. Πρέπει νὰ καλέσουμε τὸν Καποδίστρια. » Μοῦ ἀποκρίθηκε μὲ τὴν καρδιά του : « Πάρτε τὸν Καποδίστρια ἢ ὅποιον διάλογο θέλετε¹⁴, γιατί χαθήκατε ! » Αὐτὸ ἤθελα ν' ἀκούσω ἀπὸ τὸ στόμα του, τὸ ἄκουσα, καὶ μόλις ἀπόσωσε τὴν ὁμιλία του, εὐθὺς ἔφυγα. Πῆγα ἴσια στὴ Συνέλευση. Τὴν αὐγὴ ὑπογράψαμε γιὰ τὸν Καποδίστρια.

Αὐτὰ εἶπαμε μὲ τὸν Κολοκοτρώνη, ἀδελφέ μου, καὶ τώρα καθόμαστε ὅλοι καὶ περιμένουμε τὸν Κυβερνήτη καὶ δὲν τολμᾶμε νὰ τὸ πιστέψουμε ὅτι θὰ ῥθεῖ κάποιος νὰ μᾶς βάλει σὲ τάξη. Ἐγώ, ὡς καταλαβαίνεις, εἶμαι ὁ πιὸ εὐτυχισμένος ἀπ' ὅλους. Ποτὲ δὲν ἐπρόβαλα τὸν ἑαυτό μου. Ποτὲ δὲ γύρεψα τίς πρῶτες θέσεις. Τιμὴ μου καὶ οἱ δεύτερες, ὅταν τίς κρατᾶω ἄξια. Ἀπὸ μικρὸς ὁ ἄξιος τίς κάνει μεγάλες.

Ἐγίαινε. Σὲ ἀσπάζομαι.

Ὁ φίλος καὶ ἀδελφὸς

Δημήτριος Υψηλάντης

14. Ἑλληνικά στὸ κείμενο.

Μαζὶ μὲ τὸ γράμμα αὐτὸ βρέθηκε καὶ ἕνα κομμάτι (ἕνα « κοφίδι », καθὼς θὰ ἔλεγε στὴ γραφικὴ τοῦ γλώσσα ὁ Κολοκοτρώνης) ἀπὸ ἄλλο γράμμα « πρὸς ἀδελφόν », πού ἀξίζει νὰ δημοσιευτεῖ ἐδῶ, μολοντί ἀναφέρεται σὲ γεγονὸς πού τὸ περιγράφει ὁ Ὑψηλάντης καὶ στὸ γράμμα τοῦ τοῦ Ἰουλίου 1832 πού δημοσιεύτηκε στὸ τεῦχος 45 τοῦ Κύκλου.

Τὸ κομμάτι τοῦτο εἶναι μεταγενέστερο ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ πού δημοσιεύουμε σήμερα, ἀφοῦ ἡ ἐπιστολὴ γράφεται πρὶν ἔρθε ὁ Καποδίστριας στὴν Ἑλλάδα (Ἰανουάριος 1829) καὶ ἡ μάχη τῆς Πέτρας ἔγινε Σεπτέμβριο τοῦ '29.

Εἶναι φανερό ὅτι ἀποδέκτης δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἀδελφὸς (Νικόλαος ἢ Γεώργιος) μὲ τὸν ἀποδέκτη τοῦ γράμματος πού μιλάει γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τῆς μάχης τῆς Πέτρας, ὅπως εἶναι φανερό τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ σημασία πού ἀπέδωσε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης στὸ περιστατικὸ αὐτό, ἀφοῦ ἐπανέρχεται στὸ θέμα μὲ τόση ἐπιμονὴ στίς λεπτομέρειες.

Ἄς σημειωθεῖ καὶ τοῦτο : παρουσιάζονται μικρὲς διαφορὲς στίς δύο περιγραφὲς τοῦ ἐπεισοδίου. Σὲ κάποια ἀπὸ τίς δύο — μᾶλλον στὴ μεταγενέστερη — ἡ μνήμη (μὲ τὴ φαντασία) προδίδουν ἐλαφρὰ τὸν Ὑψηλάντη.

Τὸ ἀπόκομμα λέει :

... ἤρθε καὶ μὲ βοήκη ἕνα παιδάριο ἀμούστακο, ἕνα παλικαράκι ὡς δεκάξι-δεκαεφτά χρονῶ. Τοῦ λέω :

— Ποιὸς εἶσαι ;

Μοῦ λέει :

— Δὲ μὲ θυμᾶσαι ;

Μὲ στήλωνε στὰ μάτια.

— Δὲ μὲ θυμᾶσαι ; ξανάπε.

— Ὅχι, τοῦ εἶπα. Μὰ... κάτι μοῦ θυμίζεις.

— Εἶμαι τὸ παιδί τοῦ Δυοβουνιώτη¹⁵, ἐτόνισε.
Στὴν Πέτρα. Δὲ θυμᾶσαι ; Στὴ μάχη τῆς Πέτρας.
Ξέχασες ; Ὁ Γιάννης.

Τὸ παιδί τοῦ Δυοβουνιώτη τὸ ξανάβαλα τότε στὸ νοῦ μὲν. Θυμήθηκα καὶ τὸ περιστατικὸ τῆς μάχης στὴν Πέτρα¹⁶, πὺν στάθηκε ἡ τελευταία μάχη τοῦ Ἀγώνα. Σοῦ τὰ ἱστορῶ, καθὼς τὰ ἀναθυμήθηκα ὁλοζώντανα σὰ νῆταν σήμερα.

Εἶχαμε πιάσει τὸ στενὸ πὺν εἶναι ἀνάμεσα στὴ λίμνη¹⁷ καὶ στὸ βουνό¹⁸. Φθινόπωρο. Ὁ καιρὸς στὴ βροχή. Μύριζε βροχή, ὕγρασία. Γεμάτος καταχνιὲς ὁ τόπος. Μέσ' ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῆς καταχνιᾶς γιουρούσεαν οἱ Τουρκαλάδες, ξεπροβάλλανε ἄξαφνα σὰν τοὺς διαόλους. Γιουρούσι στὸ γιουρούσι ἐμεῖς. Γιουρούσι κ' οἱ Ἀρβανιτάδες. Ὅλο κουφάρια ὁ τόπος. Οἱ λαβωμένοι πέφτανε μέσ' στὰ νερά, στὸ βοῦρκο, καὶ πνιγόντανε.

15. Γεώργιος Δυοβουνιώτης, ἀγωνιστής, στρατηγός, γιὸς τοῦ ἀρχατολοῦ Γιάννη Δυοβουνιώτη.

16. Τῆς Βοιωτίας. 17. Τὴν Κωπαΐδα. 18. Τὸν Ἑλικώνα.

Στέκαμε σ' ἓνα λόφο ὅπου εἶχε γίνεи λίγο πρὶν φοβερό μακελειό. Νὰ πάρουμε ἀνάσα. Οἱ Ἀρβανιτάδες κατηφορίζανε ροβολώντας τὴν πλαγιὰ κ' οἱ δικοὶ μας δὲν τραβούσανε πιά, γιὰτὶ βράδιαζε καὶ δὲν καλόβλεπες νὰ σημαδέψεις, κ' εἶχε μακρύνει πιά ὁ ἐχθρὸς καὶ τὰ βόλια δὲ θὰ τὸν φτάνανε.

Δίπλα μὲν στεκόταν ὁ Δυοβουνιώτης μὲ τὸ παιδί του, τοῦτο τὸ παλικαράκι πὺν σοῦ λέω. Λίγο παρέκει ἔστεκε ὁ Νάκος Πανουργιᾶς. Εἶφνον, μέσ' ἀπ' τὰ πονηράκια καὶ τὰ σκίνα, πάνω στὶς βραχόπετρες, ὡς ἐκατὸ βήματα πὺν χαμηλά, κάτι σάλεψε, ἀνασηκώθηκε,

μιὰ καμπούρα ὀρθώθηκε, ἴσιωσε, ἓνας ἄνθρωπος, μιὰ σκιά ψηλὴ-ψηλή.

— Ἀρβανίταρος, ἔκαμε ὁ Δυοβουνιώτης δίπλα μου.

— Πατέρα, εἶπε τότε τὸ παιδί. Δῶς' μου τὸ ντουφέκι σου. Θὰ τὸν τραβήξω ἐγώ. Δῶς' μου.

Ὁ πατέρας γύρισε καὶ κοίταξε τὸ ἀγόρι του, σὰ νὰ τὸ ζύγιζε. Ὑστερα ξεκρέμασε τὸ ντουφέκι ἀπὸ τὸν ὦμο του καὶ τὸ δίνει τοῦ παιδιοῦ.

— Εἶναι βαρὺ, τοῦ λέει, πῶς θὰ σημαδέψεις ;

— Θὰ τ' ἀκουμπήσω σὲ τοῦτο τὸ βράχο, εἶπε ἀποφασισμένα τὸ παιδί.

Σημαδεψε, στηρίζοντας τὸ λαιμὸ τοῦ ντουφεκιοῦ πάνω στὸ βράχο. Ἦταν ἓνα ὥραϊο καριοφίλι, πιὸ μεγάλο ἀπὸ τὸ δεκαπεντάχρονο παιδί. Σημαδεψε καὶ τράβηξε.

Ὁ Ἀρβανίταρος, κάτω χαμηλά, σήκωσε τὰ χέρια, ὀρθωσε τὸ κορμὶ κι' ἔπεσε τ' ἀνάσκελα, τὸν κατήφορο.

Ἦταν ἡ στερνὴ ντουφεκιὰ τῆς μάχης. Δὲν ἀκούστηκε ἄλλη. Καὶ ὅπως σοῦ εἶπα πρὶν, ἡ μάχη αὐτὴ ἦταν ἡ στερνὴ τοῦ Ἀγώνα.

Αὐτὰ ἀναθυμήθηκα, ἀντικρίζοντας τὸ παλικάρι τοῦ Δυοβουνιώτη. Τὸ πῆρα λοιπὸν στὴν ἀγκαλιά μου καὶ τὸ φίλησα.

Βλέπεις, ἀδελφέ μου, ἔχουμε καὶ τὰ καλὰ μας, καθὼς ἔχουμε καὶ τὰ κακά. Βρέχει ἀπ' ὅλα πάνω σὲ τοῦτο τὸν τόπο, τὸν ξερότοπο. Ὅμως, ὅπως τὸ λέει καὶ ἡ Γραφή (δὲ θυμᾶμαι ποῦ) : « Ἀλλὰ τί δὲν ἔβρεξε ὁ οὐρανός, καὶ νὰ μὴν τὸ δέχτηκε ἡ γῆ ; »

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΜΟΡΦΙΕΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

ΑΛ. ΚΟΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ : Η ΕΚΑΤΟΝΤΑΠΥΛΙΑΝΗ

No 57

Μάρτιος 1966

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΕ ΜΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΕΝΟΣ ΚΟΣΜΟΥ ΠΟΥ ΠΕΘΑΙΝΕΙ

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΣΗΚΩΘΗΚΕ ΑΕΡΑΣ τή νύχτα. Χτύπησε ένα πα-
ράθυρο. Ήταν ή εισβολή. Στην αρχή-αρχή
έδωσε ζωή σέ κάτι ξερά φυλλαράκια που βρέ-
θηκαν καταγής, τὰ έσπρωξε και στριφογύρισαν χάμω
ώς ένα-ένα μισι μέτρο. Άμέσως ύστερα βάλθηκαν
νά χορεύουν οί σκιές άπάνω στόν τοίχο, κάτω στό
χῶμα, τὰ κλαδιά, τὰ άλλα φύλλα, τὰ γερά. Έπειτα
πιά μοῦ φύσηξε τήν πνοή του στό μέτωπο.

Μικροπράματα, θά πεις, άσήμαντα, άδιάφορα για
όλους — και για μένα. Τί τὰ γράφω; Για νά γεμίζω
άράδες;

Μοῦ παραγγείλανε νά γράψω κάτι. Τίς ιστορίες τίς
βαριέμαι. Έξαντλήθηκαν. Έχουν είπωθεῖ όλες, με
όλους τούς τρόπους. Είδικά οί ιστορίες με θέμα τόν
έρωτα δέν ενδιαφέρουν πιά κανένα, άφότου ή υπόθεση
έρωτας έγινε φτηνή πραμάτεια, τρέχει στούς δρόμους.
Άλλοτε ό κόσμος τίς χόρταινε στά βιβλία. Στά νιάτα
μου. Η πραγματική ιστορία; Μυθοποιημένη; Μιά
άπάτη κι' αυτή. Μιά ωραία άπάτη άχρηστη. Δέν
έδίδαξε ποτέ κανένα. Τό πολύ-πολύ μία ψυχαγωγία,
όταν τήν έχεις όρεξη.

Όχι. Ήθελα νά γράψω τή Διαθήκη ενός Κόσμου
πού πεθαίνει, τή Διαθήκη ενός Πολιτισμοῦ πού σβήνει.
Τοῦ κόσμου τοῦ δικοῦ μου, τοῦ πολιτισμοῦ όπου
γεννήθηκα, πού μ' έθρεψε και πού τόν είδα νά παρακ-
μάζει άπότομα, πάνω στή μεγαλύτερη άκμή του
θάλεγγες. Καί σήμερα γέρνει και πεθαίνει.

Όταν γεννήθηκα, ό άέρας άνήκε στά πουλιά, καθώς
λέει ό Βαλερύ. Τώρα ό οὐρανός γέμισε μηχανές, — και
φανέρωσε τό κενό του. Ό Θεός τοῦ σημερινοῦ ανθρώ-
που — εκείνου πού πιστεύει — βρίσκεται πέρα άπό
τόν οὐρανό, έξω άπό τόν έναστρο οὐρανό πού βλέπουμε
άπό πάνω μας. Καί όμως, ψυχικά, μοίρα μας είναι
νά προχωροῦμε πρὸς τό μέλλον πισωπατώντας.

Ό κόσμος ό δικός μας, ό δικός μου, είναι ό κόσμος
τῆς Άναγεννήσεως. Αὐτός ό κόσμος πεθαίνει. Τόν
σκότωσαν — τόν άποτελείωσαν στά γρήγορα, γιατί
είχε αρχίσει άπό καιρό ν' άκολουθεῖ τή μοίρα κάθε
ανθρώπινου και ν' άποσυντίθεται — τόν σκότωσαν
δύο μεγάλοι πόλεμοι, οί μέγιστοι ως τώρα, οί δύο
παγκόσμιοι πόλεμοι πού άφάνισαν δύο γενεές, τοῦ 14
και τοῦ 39, δύο φάσεις ενός τεράστιου σπασμοῦ κοσμο-
γονικοῦ. [Έγραφα «κοσμογονικοῦ», και άμέσως σκέ-
φθηκα ότι ό χαρακτηρισμός αὐτός είναι τουλάχιστον
υπερβολικός με τὰ σημερινά μέτρα τῆς διαστημικῆς

έπιστήμης, όπου όλα τὰ επίγεια γεγονότα είναι πράγ-
ματι μηδαμινά, τιποτένια. Καλύτερα θά ταίριαζε έδῶ
ό νεολογισμός πανγήινος.] Ό κόσμος τῆς Άναγεννή-
σεως, παιδί τοῦ έλληνολατινικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου,
πεθαίνει.

Τή βαρύτητα τῆς προσφορᾶς τοῦ κόσμου αὐτοῦ —
άφοῦ κατεβοῦμε στά άπλά ανθρώπινα μέτρα — τή
νιώθει κανείς όταν άναμετρήσει τή διαφορά τοῦ ανθρώ-
που πού μέσα στό αἷμα του (και σέ λανθάνουσα κα-
τάσταση, βέβαια) ζεῖ ή καταβολή τοῦ 5ου προχριστια-
νικοῦ αἰῶνα και τοῦ 15ου μεταχριστιανικοῦ, άπο-
κορυφωμάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς ψυχοπνευματικῆς πο-
ρείας, άν συγκρίνει κανείς, λέω, τόν εὐρωπαῖο και
όσους άλλους λαούς επηρεάστηκαν άπό τό εὐρωπαϊκό
πνεῦμα — άμερικανούς κ. ά. — με τούς άσιάτες κί-
τρινους, με τούς άφρικανούς μαύρους, με όλους όσοι
γνώρισαν άλλους πολιτισμούς, έξωεὐρωπαϊκούς, με-
γάλους πολιτισμούς κι' εκείνους, αλλά όχι τόν εὐρω-
παῖκό πολιτισμό, τόν πολιτισμό τῆς Άναγεννήσεως,
αὐτόν πού συμπληρώνει σήμερα τόν κύκλο τῆς ζωῆς
του, παραδίνοντας τόν όπλισμό του σ' έναν καινούργιο
κόσμο — άς τόν ποῦμε : *κόσμο τοῦ ατόμου*.

Άλλά τί ήταν, τελospάντων, αὐτός ό κόσμος τῆς
Άναγεννήσεως και ποιά ή κληρονομιά του; Ήταν,
μποροῦμε νά ποῦμε με μία λέξη, ό κόσμος τοῦ ανθρώ-
που, τοῦ ΑΝΘΡΩΠΟΥ με κεφαλαῖα γράμματα, —
όπου ό Άνθρωπος λαμβάνεται ως άτομο, ως προσω-
πικότητα δηλαδή, ως αὐτοτελής αξία, ως πνεῦμα, ως
ψυχή. Καί ή πίστη σέ όρισμένες ήθικες αξίες. Αὐτός
είναι ό κόσμος τῆς Άναγεννήσεως. Η άπελευθέρωση
τοῦ ανθρώπου, ή ολοκλήρωση τοῦ ανθρώπου, ή άπο-
θέωση τοῦ ανθρώπου. Ένα μεγαλειώδες τρίπτυχο.
Έμπνευσμένος άπό τήν άκλόνητη έμπιστοσύνη στόν
άνθρωπο, στίς δυνατότητές του, στήν ήθική του
υπόσταση, ό κόσμος αὐτός έφτασε νά πιστέψει ότι με
τήν έπιστήμη του, με τήν Έπιστήμη, θά μποροῦσε τὰ
πάντα, ότι θά έφτανε « άπό πλάνη σέ πλάνη ως τήν
άλήθεια ».

Θυμάμαι τόν πατέρα μου, άνθρωπο τῆς έπιστήμης,
μιᾶς θετικῆς έπιστήμης, και τῆς έρευνας, πού έκλεινε
πολύ ρομαντισμό μέσα του και όμως ήταν ρασιοναλι-
στής, αἰτιοκράτης και θετικιστής, μαθητής τοῦ Claude
Bernard και τοῦ Charcot, όπαδός τοῦ Auguste
Comte, — όλος ό 19ος γαλλικός έπιστημονικός αἰώ-
νας, — πού μοῦ συνιστοῦσε νά διαβάσω προσεχτικά

Nº62-63

Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1966

τὸ βιβλίο τοῦ Ἑρνέστου Ρενὰν *Τὸ Μέλλον τῆς Ἐπιστήμης*, ὅπου ὁ γάλλος φιλόσοφος ἐξεθείαζε τὶς ἀφάνταστες δυνατότητες τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ ἀπεραντο μέλλον τῆς ἐξελιξέως της (αὐτὸ ποὺ πραγματοποιήθηκε, στὸ κάτω τῆς γραφῆς, καὶ πραγματοποιεῖται μπρὸς στὰ ἐκπληκτὰ μάτια μας στὸν τεχνικὸ τομέα τῶν ἐφευρέσεων, καὶ ὅ,τι ἀκολουθήσει ἀκόμα τὸ καταπληκτικὸ ὡς ἐπίτευγμα, ὡς κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου).

Τὸ κακὸ εἶναι πὼς ἡ πίστη αὐτῇ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἐπιστήμη, μὲ ἄλλα λόγια μὲ τὸ μυαλό του, θὰ κατορθώσει τὰ πάντα, ὁ ἀκράτητος αὐτὸς ἐνθουσιασμός εἶχε καὶ μιὰ δόση ἀφελοῦς ὑπερβολῆς, γιατί στηριζόταν καὶ ἀπέβλεπε μονόπλευρα στὶς δυνατότητες τοῦ μυαλοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παρέβλεπε τελείως τὴν ἀντοχὴ τῆς ψυχῆς του, τὴ « βαρύτητα », τὴν ἀντίσταση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου σὲ κάθε ἀπότομη καὶ βαθύτερη μεταβολή.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶδαμε ἐμεῖς οἱ ἐπιγενόμενοι νὰ χάνει λίγο-λίγο ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰσορροπία του, κλυδωνισμένος ἀνάμεσα στὸ ὁλοένα εὐρυνόμενο χάσμα τῶν ἀπίθανων ἀλματωδῶν τεχνικῶν προόδων καὶ τῆς συνεχοῦς ψυχικῆς ὑποχωρήσεως καὶ ὑποτονικότητος — μὲ τὰ φωτεινά, βέβαια, σημεῖα τῆς ψυχικῆς ἀντίστασης ἐδῶ κι' ἐκεῖ, ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ κάποιο ἐνστικτο αὐτοσυντηρήσεως τοὺς ἔδινε νὰ μαντέψουν τὸν κίνδυνο.

Ὅπως δὴποτε, ἡ ὥραία αὐτὴ ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀναγεννήσεως νὰ νικήσει καὶ νὰ ξεπεράσει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ τὴ γύρω ἐχθρική φύση, ἀπόδωσε καρποὺς ἀπίστευτα πλούσιους ὅχι μόνο στὶς θετικὲς καὶ τὶς ἐφαρμοσμένες ἐπιστῆμες (τὴν τεχνική), ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸν ἠθικὸ κόσμο. Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὴν ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὴν ἀντίληψιν περὶ ἠθικῆς, περὶ δικαίου καὶ δικαιοσύνης, — ὡς τὸ 18ον αἰῶνα τὰ δικαστήρια ἐπιβάλλανε σωματικὰ βασανιστήρια ὡς ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα καὶ ὡς κολασμὸ τῶν καταδίκων, — περὶ ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ προπάντων τῆς γυναίκας, περὶ ὑποχρεώσεων ἐν γένει καὶ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀρκεῖ νὰ συγκρίνει κανεὶς τὴ νοοτροπία τῆς κοινωνίας τοῦ 14ου καὶ τοῦ 15ου αἰῶνα μὲ τὶς κοινωνίες τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ. (Προτιμῶ νὰ σταματήσω χρονολογικὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1914, γιατί ἡ παρακμὴ τοῦ κόσμου τῆς Ἀναγεννήσεως εἶχε εἰσδύσει πιά τόσο βαθιά, ποὺ βρῆκανε τρόπο νὰ ἀνθίσουν, σὰν ἀντίδραση, μία-μία οἱ ὁλοκληρωτικὲς δοξασίες, καὶ νὰ συντελεστοῦν οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, ποὺ ἐπιτάχυναν τὸ τέλος τοῦ κόσμου ἐκείνου καὶ φέρανε τὴ σημερινὴ μεταβατικὴ, ἀκαταστάλαχτη ρευστότητα τῶν πάντων. Μόνο ἡ τεχνικὴ βασιλεύει τώρα πανίσχυρη, τόσο ἰσχυρή, ποὺ παραλίγο νὰ τσακίσει τὸν ἴδιο τὸ δημιουργό της, τὸν ἄνθρωπο, σύμφωνα μὲ τὸ γνωστὸ τραγούδι τοῦ Goethe.)

Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τονίσει κανεὶς ἐδῶ ὅτι αὐτὸ τὸ γέννημα, τὸ θρέμμα τοῦ κόσμου τῆς Ἀναγεννήσεως : ἡ ἀναγνώριση καὶ ἀξιοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς μονάδας αὐτοτελοῦς ἀξίας, αὐτὴ ἡ ἀπεριόριστη ἐμπι-

στοσύνη στὸν ἄνθρωπο, στηριζόταν κατὰ πρῶτιστο λόγο στὸ σεβασμὸ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν κληρονομιά αὐτὴ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, διαλύοντας δεξιὰ καὶ ἀριστερά, δεξιὰ ἢ ἀριστερά, καὶ παραπαίοντας, βαδίζοντας ἀσυλλόγιστα, παράλογα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν κατάργησε μὲ τὸ Κράτος-Μεγαθήριο ποὺ δημιούργησε, ἀπλώνοντας τὶς λειτουργίες του, σὰν πλοκάμια, σὲ ἀπίστευτο σημεῖο, — ἔφτασε νὰ ἐλέγχει τὸν κάθε πολίτη καὶ μέσα τὸν σπῖτι του, — ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ μονάχος του ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἀπομονωμένος σ' ἓναν ἀφιλόξενο κόσμο, τὴν κατάργησε ὁ ἴδιος ἀπὸ ὁρμέφυτη ἀντίσταση στὴν καταπίεση ἐτούτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔλλειψη κάθε πίστεως ποὺ νὰ τὸν συγκρατεῖ καὶ νὰ τὸν ἐνθαρρύνει.

Ὡστόσο ὁ κόσμος τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ κόσμος ποὺ σβῆνει, ἀπελευθερώνοντας τὸν ἄνθρωπο, ἔδωσε μιὰ καρποφορία πρωτόφαντη στὸ Στοιχασμὸ καὶ στὴν Εὐαισθησία. Τὰ Γράμματα καὶ οἱ Τέχνες ποτὲ ἄλλοτε, ἂν ἐξαιρέσουμε τὸν 5ο προχριστιανικὸ αἰῶνα, δὲ χάρισαν παρόμοιο πλοῦτο καὶ τέτοια ποιότητα προσφορᾶς σὲ κάθε εἶδος καὶ κάθε μορφὴ πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρω ὀνόματα καὶ ἔργα — ὁ κατάλογος εἶναι ἀπίθανα βαρὺς. Ἀρκεῖ νὰ συλλογιστεῖ κανεὶς ὅτι καὶ στὶς δύο ἐναλλασσόμενες κύριες μορφές τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου, τὸν κλασικισμὸ καὶ τὸ ρομαντισμὸ (μὲ τὶς ποικίλες ἐκφάνσεις τους), ὁ κόσμος τῆς Ἀναγεννήσεως ἔχει νὰ ἐπιδειξέι κολοσσούς μεγαλείου καὶ πλειάδες ὁλόκληρες ἀπὸ ἐκείνους τοὺς δημιουργοὺς ἡσσονος ἀξίας, ποὺ μὲ τὴ λεπταίσθησία, τὴ φαντασία, τὴν ἐφευρετικότητα, τὴν ἀκρα εὐγένεια καὶ τὶς ἄλλες ἀρετές τους, ἀποτελοῦν τὸ εὐτυχισμένο καὶ πολυτιμότερο ἀντίρροπο τῶν « πολὺ μεγάλων », τῶν θεμελιωτῶν, τῶν τεράστιων ὀγκόλιθων τῆς μεγαλοφυΐας, ποὺ δὲν θὰ ἀρκοῦσαν ποτὲ μόνο αὐτοὶ γιὰ νὰ ξεδιψάσουν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Παράλληλα, τὰ σημερινὰ συγκλονιστικὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς δὲν θὰ ἦταν ποτὲ δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῶν, ἂν ὁ κόσμος τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν εἶχε προχωρήσει, αὐτός, στὰ πρῶτα βήματα τῆς τεχνικῆς προόδου, στὶς μέγιστες ἀνακαλύψεις τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅπως ὁ ἀτμὸς καὶ ὁ ἡλεκτρισμὸς καὶ οἱ τεχνικὲς ἐφαρμογές τους, — ἂς ἀναφέρουμε τὶς μηχανὲς ἐσωτερικῆς καύσεως, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σ' ἓνα παράδειγμα.

Λάθεψε σὲ πολλὲς ἐκδηλώσεις του, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ὁ κόσμος τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ κόσμος ποὺ κουράστηκε καὶ σβῆνει, ἀλλὰ καὶ στὴν παρακμὴ του ἀκόμα, στὰ στερνά του τώρα, παραδίνει στὸν κόσμο ποὺ ἔρχεται νὰ τὸν διαδεχτεῖ, στὴ νέα τάξη ποὺ πλάθεται ἀργά-ἀργὰ καὶ ὁλοένα πᾶει νὰ προσλάβει κάποια μορφὴ, κάποια ὑπόσταση μέσα σὲ σπασμούς καὶ ὀδύνες, τοῦ παραδίνει μιὰ παράδοση ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν περιφρονήσει κανεὶς, γιατί περιέχει ὅ,τι καλύτερο, ὅ,τι ἀνώτερο δημιούργησε ὁ ἄνθρωπος ὡς τώρα στοὺς σημαντικότερους τομεῖς τῆς δραστηριότητάς του.

Οί καινούργιες γενεές, που παλεύουν σήμερα ενάντια σ'ε μιὰ γοργή έξουθενωση, επακόλουθο τῆς γενικῆς ὁμοιομορφίας, τῆς μονοτονίας, τῆς ἐξισώσεως τῶν πάντων, τῆς ἰσοπεδώσεως τῶν πάντων, μέσα σ' ἓνα πικρότατο συναίσθημα μοναξιάς καὶ ἐλλείψεως ἐλπίδων (ὅχι ἀπελπισίας, ὡστόσο), τραβοῦν τὸ δρόμο τους καὶ δημιουργοῦν ἓναν καινούργιο κόσμο, ἓναν πολιτισμὸ καινούργιο, ὅπου ὁ ἄνθρωπος-μονάδα, ὁ ἄνθρωπος-ἄτομο συγχωνεύεται καὶ σβήνει μέσα στὴ «μάζα», μέσα στὸ «σύνολο» (στὰ «σύνολα» τὸ πολὺ-πολὺ), μέχρι τὴν τέλεια ὑποταγή του.

Οἱ νέοι ἀμφιβάλλουν καὶ ἐνεργοῦν, ἀμφιβάλλουν καὶ θέλουν, ἀμφιβάλλουν καὶ πιστεύουν, πιστεύουν σ'ε κάτι, — ἴσως στὴ δύναμή τους. Γιὰ τοῦτο καὶ τὸ ἄγχος

τους καὶ ἡ ἀπληστία τους καὶ ἡ βουλιμία τους γιὰ ζωὴ. Ἀλλὰ οἱ πολιτισμοὶ ποὺ πέρασαν, ἀπὸ τοὺς πανάρχαιους μύθους ὡς τὸ γλυκύτατο φῶς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ὡς τὸ λαμπρότατο ἀνθισμα τοῦ κόσμου τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦ κόσμου ποὺ ἐξαντλήθηκε προσφέροντας τὴν κληρονομιά του, τοὺς κάνουν ὅπως-δήποτε νὰ σκέπτονται ὠριμότερα.

Ἔτσι κι' ἐμεῖς, στὰ νιάτα μας, ὅταν ξεκινούσαμε καὶ ὅταν εἴχαμε ἀνδρωθεῖ. Γιατὶ οἱ διαδοχικοὶ πολιτισμοὶ ποὺ γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα ἐπιζοῦν ὅλοι μέσα στὸν ἄνθρωπο, δὲ χάνονται, δὲ εἶναι σ τ α θ μ ο ί, εἶναι ἀ ν α β α θ μ ο ί στὴ μακρὰ καὶ ἐπώδυνη πορεία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ζοῦν ὅλοι μέσα στὰ κατάβαθα τοῦ καθενὸς μας.

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΟΜΟΡΦΙΕΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

ΕΡΜΗΣ ΡΟΥΤΣΟΣ : ΚΕΡΚΥΡΑ. ΣΤΗ ΣΠΙΝΑΔΑ

№ 62-63

Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1966

ΚΑΠΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ἢ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΟΥ

(Ο ΔΙΚΟΣ ΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ)

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΚΑΠΟΥ στην Εὐρώπη. Εὐτυχισμένο ναυάγιο, ἠθελημένο. Ἐρίξα στη θάλασσα (ἢ στο ποτάμι) τὸν μπουσούλα. Ἐσκισα τοὺς χάρτες. Ἐσβησα τὸν Πολικὸ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ (μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα). Κάπου στὴν Εὐρώπη, ὅπουδῆποτε. Χαρούμενος ναυαγός. Μηδὲ πού ξέρω ἂν εἶναι χειμώνας ἢ καλοκαίρι, βράδυ ἢ πρωὶ (ἀρχὴ γιὰ τέλος), δύση ἢ ἀνατολή. Ἐνα πελώριο ἄπλωμα, μιὰ ἀφάνταστη διόγκωση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου.

Κι' ἄξαφνα, μέσα ἀπὸ κάποια θάλασσα πού σχηματίστηκε μπρὸς μου γελαστή καὶ καταγάλανη, πρόβαλε μιὰ γῆ ξερή, ὅλο βράχια, ὅλο ἀγκαλιές καὶ ρεματαριές, — πῶς γράφονται οἱ ρυτίδες στὰ πρόσωπα πού ἔχουν ὑποφέρει, — βουνὰ πολλὰ πού στρίμωξαν λίγους κάμπους, κι' ἓνας ἥλιος ἀπὸ πάνω πού ὅμοιος δὲν γίνηκε ἄλλου, σὲ ἔνταση (γλυκιά, ὥστόσο), σὲ διαφάνεια, σὲ καθαρότητα. Ἡ Ἑλλάδα μου.

Φτωχὸς καὶ πονεμένος τόπος. Ὁμορφος καὶ ἥρωικός. «Μεντεσές, εἶπε κάποιος, ἀνάμεσα Ἀνατολὴ καὶ Δύση, μεντεσές πού τρίζει, πότε ἀπὸ πόνον, πότε ἀπὸ προσπάθεια, πότε ἀπὸ χαλάρωμα (γενικό), καθὼς ἄνεμοι διάφοροι, δυνατοὶ καὶ ἀδιάφοροι, φυσοῦν καὶ σπρώχνουν τὴν ἰδεατὴ θύρα πού χωρίζει τοὺς δύο κόσμους. »

Διαβάζω ταυτόχρονα δύο βιβλία τοῦτο τὸν καιρὸ, δύο βιβλία καὶ τὰ δυὸ πολεμικά, θέλω νὰ πῶ πού ἱστοροῦνε πολέμους. Καὶ ἓνα τρίτο βιβλίο, σὲ σχῆμα τέταρτο, γεμάτο εἰκόνες, πού μιλάει κι' ἐκεῖνο γιὰ πόλεμο. Τὸν πιὸ φοβερὸ πόλεμο πού ἔγινε ὡς τώρα.

Τὸ πρῶτο βιβλίο μιλάει γιὰ τὸ Δεύτερο Μηδικὸ Πόλεμο. Ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξη στὸν Αἰγάλεω, τὰ ξύλινα τείχη, ἡ Σαλαμίνα. Τὸ ἄλλο βιβλίο λέει γιὰ τὸν πόλεμο τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Ἰταλοὺς τοῦ φασισμοῦ, στὰ βουνὰ τῆς Ἡπείρου.

Πόλεμοι, πόλεμοι, πόλεμοι ! Τὸ κλίμα τῆς ζωῆς

μου. Τὸ αἰώνιο κλίμα τῆς ἀνθρωπότητας, στὸ κάτω-κάτω. Μόνο πῶς στὰ δικά μας χρόνια, τὰ σύννεφα μαζεύτηκαν πάρα πολλὰ καὶ οἱ κεραυνοὶ ξεσποῦσαν κάθε λίγο καὶ λιγάκι. Καὶ φοβέριζαν ἀδιάκοπα. Ἀδιάκοπα. Τέτοια ἡ μοίρα μας, ἡ μοίρα τῆς γενιᾶς μου. Σκληρὴ καὶ ἀβέβαιη.

Ἀναλογίζομαι τὰ καλύτερα διαβάσματά μου. Ἐξὸν ἀπὸ τὴν καθαυτὴ Ἱστορία, πού εἶναι κατὰ βάθος ἱστορία τῶν πολέμων, ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν, πού ταλαιπώρησαν, μαρτυρολόγησαν καὶ δόξασαν τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ λογοτεχνία στὶς σημαντικότερες ὥρες τῆς πολέμου ἱστορεῖ, πολέμους χαίρεται, σὲ κλίμα πολέμων κυλιέται καὶ θρέφεται καὶ θεριεύει καὶ γιγαντώνεται. Ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα στὸ Πόλεμος καὶ Εἰρήνη, περνώντας ἀπὸ τὸν Κύκλο τοῦ Βασιλιᾶ Ἀρθούρου στὴ Δύση καὶ τὸν Ἀκριτικὸ Κύκλο στὴν Ἀνατολὴ (τὴν « καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴ »), ὅλα τὰ κύρια, τὰ βασικά ἔργα, πεζὰ καὶ ἔμμετρα, ἔπη καὶ μυθιστορήματα, μὲ πολέμους θῆλασαν τὰ ὄνειρά μας, μὲ αἷμα δηλαδὴ, ναί, μὲ αἷμα μᾶς ἐμέθυσαν, — αἷμα, φυσικά, ἡρώων, ἀντρεωμένων, μεγιστάνων τοῦ θάρρους καὶ τῆς θηριωδίας. Πόλεμοι, πόλεμοι, πόλεμοι ! Σωστὸς ὁ λόγος : πόλεμος πατὴρ πάντων.

Ἀναλογίζομαι τὰ καλύτερα χρόνια μου. Κι' ἐκεῖνα χρόνια πολέμου. Τὰ καλύτερα καὶ τὰ χειρότερα μαζί. Χρόνια ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐξάρσεων, πλημμυρισμένα ἀπὸ ἓνα ἀκατανίκητο συναίσθημα νιότης καὶ ὁρμῆς καὶ χαρᾶς ἐπινίκιας. Ἀκόμα καὶ στὶς κακὲς ὥρες τῆς ἥττας, τῆς καταστροφῆς, τῆς δουλείας, ἡ δύναμη τῆς ἀντίδρασης, τῆς ἀντίστασης, τοῦ δίκαιου μίσους. Κι' αὐτὰ πλημμυρισμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀκατάβλητο συναίσθημα νιότης καὶ ὁρμῆς καὶ τρελῆς ἐλπίδας. Ὅχι ἓνα καὶ δύο καὶ πέντε χρόνια. Ἀλλὰ μιὰ ζωὴ ὁλόκληρη. Τῆς γενιᾶς μου τὸ γραφτό. Ἀπὸ πόλεμο σὲ πόλεμο. Ἀπὸ ἐπανάσταση σὲ ἐπανάσταση. Ἀπὸ τὸ 1909

στο Γουδί, ως το Γράμμο τοῦ 1949. Ἀπὸ τὴν Ἑλασσόνα τοῦ 1912 στὴν Κορυτσά καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρο τοῦ 1940.

Γεράσαμε. Μιὰ ὁλόκερη γενεὰ γέρασε στὸ ἀναμεταξύ. Ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ καὶ τὰ φωτεινὰ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, στὶς ἀπίθανες ἐξάρσεις νικηφόρων ἀγώνων ἐνάντια σὲ δύο αὐτοκρατορικοὺς κολοσσούς. Ἀπὸ τὶς λαμπρὲς ἐξεγέρσεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ἐνάντια σὲ ἐσωτερικὲς ἀθλιότητες, στὸ πανελλήνιο ξεσήκωμα ἐνάντια σὲ πανίσχυρους ξένους ἐπιδρομεῖς. Ἀσυλλόγιστα, ἀλογάριαστα, πάνω ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας. Γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμη ἐτούτης τῆς ράτσας : νὰ γίνεται καλύτερη στὶς δύσκολες ὥρες, νὰ ξεπερνᾷ τὸν ἑαυτό της μπροστὰ στὸν κίνδυνο.

Ζήσαμε τὸ 1912 καὶ τὸ 1913, ἀπὸ νίκη σὲ νίκη. Ζήσαμε τὸ 1917 ὡς τὸ 1920, ὡς τὴν πραγμάτωση τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας, σχεδὸν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τὴν ἀγγίξαμε, τὴν εἶδαμε μὲ τὰ μάτια μας, κατὰ τὸ παλιὸ τραγούδι τοῦ Βιζυηνοῦ. Ζήσαμε τὸ 1922, τὴν κάθετη πτώση, τὴν καταστροφή, τὴ Μεγάλη Καταστροφή. Καὶ κατορθώσαμε νὰ τὴ μετατρέψουμε σὲ νίκη. Γιατὶ ὁ νέος ἐλληνισμός, ὁ κατατρεγμένος, ὁ καταστρεμμένος, ποὺ ἦρθε καὶ ἔπεσε στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Μητέρας, ἔδωσε σὲ λίγο καινούργια ζωὴ, νέα δύναμη στὸν ἐθνικὸ ὄργανισμό. Ζήσαμε τέλος τὸ 1940. Τοῦτο τὸ 1940 ποὺ εἶναι ἡ καλύτερη ὥρα τοῦ σύγχρονου ἐλληνισμοῦ ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1821 καὶ τὸ 1912. Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ 1912 καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ 1940. Ἄν μπορούσαμε νὰ σταθοῦμε σ' αὐτοὺς μονάχα ! Ναί, ὁ ἐλληνισμός μου ἐμένα δὲν εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἐλληνισμός, δὲν εἶναι ὁ μεσαιωνικὸς ἐλληνισμός, ὁ βυζαντινός, εἶναι ὁ ἐλληνισμός τῆς Μεγάλης Σκλαβιάς καὶ ὁ ἐλληνισμός τοῦ 1821, εἶναι ὁ ἐλληνισμός τοῦ 1910 μὲ 1920 καὶ τοῦ 1940, ὁ ἐλληνισμός ποὺ πῆρε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἀγωνίζεται, εἶναι ὁ πονεμένος, ὁ πικραμένος ἐλληνισμός, ὁ γενναῖος. Λίγες γενεές ζήσανε τόσα πολλὰ σὲ τόσο λίγα χρόνια μὲ τόση ἔνταση ψυχικὴ καὶ σωματικὴ.

Νὰ βγάλουμε συμπέρασμα ; Γενικὸ ὄχι, ἀσφαλῶς, ἐξὸν ἂν ποῦμε ὅτι τὸ πάθημα δὲ γίνηκε ποτὲ μάθημα. Ἀτομικὸ ὅμως, δικό μου προσωπικὸ συμπέρασμα ; Ναί, καὶ μάλιστα ποὺ δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ δικό μου, γιατί πῆρε καθολικότερη σημασία (καθὼς ἔπαιρνε κάθε φορὰ σὲ ἀνάλογες ὥρες) : μέσα ἀπὸ τὴν ἀγωνία, τὴν προσπάθεια, τὶς καταστροφές, τὴν ἀβεβαιότητα, βρήκα τὸν ἑαυτό μου, βρήκα τὸν ἐλληνισμό μου.

Ἡ προεργασία εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ πολὺ νωρίς, ὑπολανθάνοντας. Παιδὶ ποὺ μεγάλωσε μὲ τὸ ὄνειρο τῆς ἐθνικῆς ὁλοκληρώσεως. Ἐφηβος ποὺ πῆγε στὴν ἐθνικὴ Σμύρνη καὶ στὴν ἐλληνικὴ Κωνσταντινούπολη. Ζύμωμα τῆς ψυχῆς μὲ μεγαλοφτέρουγες ἐλπίδες ποὺ μία-μία παίρνανε σάρκα... Σάρκα δίχως ὁστά ἴσως. Γιατὶ τὶς εἶδαμε νὰ διαλύονται μπροστὰ μας, νὰ σβήνουν.

Τότε δημιουργήθηκε στὸ ὑποσυνείδητο ἡ πρώτη μας ἀντίδραση, — ἀπὸ ἓνα εἶδος αὐτοσυντήρησης, αὐτοάμυνας. Γυρέψαμε νὰ πιαστοῦμε κάπου, γιὰ νὰ στηριχτοῦμε.

Ὡστόσο, δὲν κατεβήκαμε στὶς ρίζες. Ἦτανε τὸ κλίμα τέτοιο, τῆς Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ τοῦ Κόσμου ὅλου, — μετὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, καὶ ποὺ βαστοῦσε ἀκόμα πολλὰ χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης, — κλίμα κοσμοπολιτικό, εὐκολο, ἀδιάφορο, γιατί ὅλοι πίστευαν ὅτι τέλειωσαν πιά γιὰ πάντα οἱ πόλεμοι, καὶ χωνεύονταν ἡρεμα καὶ γαλήνᾳ τὰ πρῶτα θαυμαστὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, ποὺ ὁ πόλεμος τὰ εἶχε προωθήσει ἀσύγκριτα : τὸ αὐτοκίνητο, τὸ ἀεροπλάνο, τὸ ραδιόφωνο, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ποὺ διευκόλυναν μονομιᾶς σὲ ἀπίστευτο βαθμὸ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐθνῶν, τῶν ἡπείρων καὶ ἄλλαζαν ὁλόξαφνα τὶς σχέσεις μεταξύ τους.

Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ὕστερ' ἀπὸ τὴ φρικώδη καταστροφή τῆς Μικρασίας, ἦταν τώρα ἡ θαυμαστὴ ἀντίδραση τοῦ τόπου καὶ ἡ γοργὴ ἐπούλωση καὶ ἡ καταπληκτικὴ ἀντιστροφή τοῦ κακοῦ σὲ καλὸ, μὲ τὴν ἐπίπονη στὴν ἀρχὴ ἀλλὰ τελικὰ λαμπρὴ συγχώνευση τῶν προσφύγων μὲ τοὺς γηγενεῖς καὶ τὴ θαυμαστὴ ἀξιοποίηση τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλον.

Ὡσπου μαζεύτηκαν πάλι τὰ σύννεφα, γρήγορα, βαριά, ἀνησυχαστικά. Ἡ παγκόσμια οἰκονομικὴ κρίση, — 1929-1931, — ἡ παγκόσμια πολιτικὴ κρίση, ὁ φασισμός, ὁ ναζισμός, ὁ ἰσπανικὸς ἐμφύλιος, ὅλοι οἱ δεξιὸι ὁλοκληρωτισμοί, ἀντίδραση στὸν ἀριστερὸ ὁλοκληρωτισμὸ ποὺ εἶχε κάμει πιά ρίζες ἀτρόνταχτες μετὰ τοὺς σπασμούς τῶν πρώτων ἐτῶν καὶ ἀπειλοῦσε.

Σύννεφα, μαῦρα σύννεφα ποὺ κυλοῦσαν ἀπ' ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἀπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας, ἀπὸ τὰ δεξιὰ καὶ ἀπὸ τ' ἀριστερὰ καὶ ἀπὸ τὰ βόρεια στὰ νότια, ἔτσι ποὺ νὰ νιώθεις ἀπὸ πάνω σου τὸ στερέωμα νὰ παίρνει μιὰ πελώρια στροφή γύρω στὸν ἄξονά του καὶ νὰ γυρίζει, νὰ γυρίζει, ἱλιγγος φοβερός, νὰ γυρίζει ἀργὰ ἀλλὰ ἀσταμάτητα, ἱλιγγος βαρὺς, γεμάτος φοβέρα.

Γαντζωθήκαμε ξανά στὴ γῆ, στὴ γῆ μας. Ἀντὶ νὰ τοξεύουμε τὰ σύννεφα, — καθὼς ἐκεῖνοι οἱ παλιοὶ Σκανδιναβοὶ σὲ μιὰ περίεργη γκραβούρα τοῦ 15ου αἰώνα, ποὺ τοξεύουν τὴ βροντὴ γυρισμένοι κατὰ τὰ σύννεφα ποὺ φουσκώνουν ἀπὸ πάνω τους ἀπειλητικά, σὰν κοιλιές ποὺ θὰ σκάσουν, — ἐμεῖς τοξέψαμε κατὰ κάτω, ψάχνοντας ρίζες νὰ πιαστοῦμε, νὰ κρατηθοῦμε.

Σκύψαμε κατὰ τὶς ρίζες μας καὶ μᾶζι γυρίσαμε τὸ βλέμμα πρὸς τὰ πίσω, στὰ περασμένα, νὰ βροῦμε ν' ἀκουμπήσουμε τὴ ράχη μας, νὰ στηριχτοῦμε.

Λίγο-λίγο, λίγο-λίγο, σκύβαμε καὶ σκάβαμε καὶ ξεσκεπάσαμε ὅσα ἦταν μέσα μας, — γιατί οἱ ρίζες ἦταν μέσα μας καὶ δὲν τὶς βλέπαμε ὡς τότε, — καὶ ἀνατρέχοντας στὸ παρελθὸν ἀνακαλύπταμε ἓνα-ἓνα, ἓνα-ἓνα, τὰ σκαλοπάτια ποὺ μᾶς κατέβαζαν ἀπὸ τὴν ἑνὰ μεριὰ στὰ θεμέλια, στὶς βάσεις, καὶ μᾶς ἀνέβαζαν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ στὸ φῶς τῆς αὐτογνωσίας.

Στάθηκε ἡ αὐτογνωσία αἰτία νὰ γεννηθεῖ μέσα μας ἡ πεποίθηση καὶ ἡ πίστη στὴ δύναμή μας, στὴ δύναμη τῆς Φυλῆς μας.

Εἶπα « τῆς Φυλῆς » καὶ μέσα μου ἀναταράχθηκε ἡ λέξη Γένος, τὸ Γένος, τὸ ταλαίπωρον Γένος, τὸ ἄθλιον Γένος. Τὰ ἔχω γράψει αὐτά, ἀπάνω-κάτω ὅπως

τὰ λέω καὶ ἐδῶ, στὰ Προλογικὰ Σημειώματα τῶν *Μαυρόλυκων* καὶ τοῦ *Ὁρθρου* καὶ σ' ἓνα αὐτοβιογραφικὸ δοκίμιο μὲ τὸν τίτλο *Πνευματικὴ Ὀδοιπορία*. Νιώθω, ὡστόσο, τὴν ἀνάγκη νὰ τὰ ξαναπῶ συγκεντρωμένα, ξεκάθαρα, συνοπτικά, ὡς ἀπόσταγμα παλίου κρασιοῦ ποὺ μὲ μέθυσε κάποτε. Δυσάρεστα ἢ ὄχι, θὰ τὰ πῶ καὶ τὰ κακὰ. Γιατὶ εἶναι καλὸ νὰ λέει κανεὶς τὴν ἀλήθεια, προπάντων ὅταν μιλάει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του.

Τί ἦταν τὸ κρασί ἐκεῖνο ; Σὰν ἀρτηρίες ποὺ φέρνουν αἷμα καθαρὸ, ὀξυγονωμένο, τὰ δημοτικὰ τραγούδια, οἱ λαϊκὲς παραδόσεις, ἡ γλώσσα ἡ ζωντανή, μοῦ δίνανε θάρρος καὶ προχωροῦσα. Ὡστόσο, ὄχι ὅσο ἔπρεπε, ὄχι ὅπως ἔπρεπε.

Ἐπρεπε νὰ ξαναρθεῖ ὁ πόλεμος, ὁ πόλεμος μὲ τοὺς Ἰταλοὺς τοῦ φασισμού, ὁ πόλεμος ἀπάνω στὰ βουνὰ τῆς Ἠπείρου, — τῆς προγονικῆς πατρικῆς μου κοιτίδας, — γιὰ νὰ ζυπνήσουν μονομιᾶς ἀντίλαλοι ἀπὸ φωνὲς ποὺ δὲν εἶχα ξανακούσει ἢ ποὺ τίς θαρροῦσα σβησμένες γιὰ πάντα.

Ἡ ἀπεγνωσμένη ἐθνικὴ προσπάθεια, — ὅλοι θυμήθηκαν τὴ χιλιοεπωμένη παραβολὴ τοῦ Δαβὶδ μὲ τὸν Γολιάθ, — καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ μοιραῖο γονάτισμα ἡ πεισματωμένη ἐθνικὴ ἀντίδραση στὴν Κατοχή, — τὴ σκλαβιά, — ἡ γεμάτη ἐλπίδα καὶ πεποίθηση, ἦταν σὰ νὰ ἔριξαν πέτρα σὲ κοιμισμένη λίμνη καὶ νὰ ζυπνήσαν ἀνύποπτα νερά, ποὺ ταράχτηκαν ὡς τὰ κατὰ-βαθα καὶ σήκωσαν κύμα καὶ ὀρθώθηκαν καὶ ἄφρισαν, περήφανα.

Μὰ τὰ νερά, ποὺ γίνονται καὶ καθρέφτης, μὰ τὰ νερά, ποὺ εἶναι καὶ διάφανα, μᾶς ἀποκαλύψανε ἐκεῖνο ποὺ ψάχναμε τόσον καιρὸ, τὸ ἀληθινὸ πρόσωπό μας, τὶς γνήσιες κινήσεις μας, τὸ πρόσωπο μὲ τὶς ὥραιες γραμμές, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς πανάρχαιες ρυτίδες, τὶς κινήσεις τὶς ἁρμονικὲς, ἀλλὰ καὶ τὶς σπασμωδικὲς καὶ τὶς τόσο συχνὰ ἀσυλλόγιστες.

Καὶ τώρα τί νὰ πῶ ; Στὴ ζυγαριὰ βάρυνε ἡ Ἀρετὴ, βάρυνε ἡ Κακία (μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀρχαίου μύθου τοῦ Ἡρακλῆ στοὺς γνωστὸ σταυροδρόμι) ;

Εἶχα ταυτιστεῖ, στὴ σταυρικὴ, τὴν ὕστατη ἐκείνη ὥρα, μὲ τὸν ἑλληνισμό, μὲ τοὺς Ἕλληνες ὅλους, καλοὺς καὶ κακοὺς. Θαρρῶ, ὅλοι εἶχαμε ταυτιστεῖ, εἶχανε ταυτιστεῖ, ἐκείνη τὴν ἄγρια θρυλικὴ ὥρα, μὲ τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴ γῆ μας, μὲ τὶς παραδόσεις μας, μὲ τὸν καλύτερο ἑαυτό μας, ἐκείνον ποὺ βγαίνει στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὰ ἀπύθμενα βάθη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου στὶς κρίσιμες, τὶς πιὸ δύσκολες ὥρες τῆς ζωῆς του.

Καὶ εἶδα καὶ καμάρωσα, — δίχως νὰ ντραπῶ γιὰ τὶς ἀδυναμίες, γιὰ τὰ γονατίσματα, γιὰ τὶς κάμψεις καὶ τὶς πτώσεις, — καμάρωσα τ' ἀδελφία μου τοὺς Ἕλληνες, γιατί εἶδα, γιατί ἔνιωσα ὅτι δίπλα στοὺς ἡρωισμούς, τὶς ἐξάρσεις, τὶς χίλιες ὁμορφάδες, ἡθικὲς καὶ ψυχικὲς, ἔρχονταν καὶ στέκονταν καὶ οἱ λιγοψυχίες καὶ οἱ μικρότητες ἀκόμα (ὄχι, βέβαια, καὶ οἱ ἀτιμίες, ὡστόσο, ὅσες καὶ ὅποιες), καὶ ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε κατορθώσει νὰ ἐπιζῇ τρεῖς ἢ καὶ τέσσερις, καθὼς λέει τώρα ἡ ἐπιστῆμη, χιλιετηρίδες, τόσο χάρη στὶς ἀρετὲς του ὅσο καὶ χάρη στὰ ἐλαττώματά του, — ἂν ὄχι παραπάνω στὰ ἐλαττώματα παρὰ στὶς ἀρετές.

Ὅμως θὰ πεῖς, ποιὲς εἶναι οἱ ἀρετὲς αὐτὲς καὶ ποιά τὰ ἐλαττώματα ; Θυμᾶμαι μακρὰ συζήτηση πάνω στὸ θέμα τοῦτο μὲ τὸν Καθηγητὴ Ἀμαντο, σοφὸ μελετητὴ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Μὲ ἄκουγε — ὁμολογῶ — μὲ προσοχή, δὲν ἔλεγε τίποτα, ἔνιωθα ὡστόσο ὅτι ἀντιστεκόταν, δὲν συμφωνοῦσε. Στὸ τέλος κούνησε τὸ κεφάλι. « Ἐνδιαφέρουσα ἄποψις, ἀποφάνθηκε. Νὰ τὴν μελετήσετε, νὰ τὴν ἐμβαθύνετε. Πολὺ θὰ μὲ ἐνδιέφερε νὰ διαβάσω τὰ συμπεράσματά σας. »

Ὁ σοφὸς Καθηγητὴς ἔκλεισε τὰ μάτια, — γιὰ πάντα. Ἐγὼ γέρασα, — γερωῶ. Τὸ συμπέρασμα ἴσως τὸ βγάλανε ὅλοι ὅσοι ζήσανε τὰ βαριὰ χρόνια μας. Ὁ Ἕλληνας ; Ἐξυπνος, — μέχρι πονηρός. Γρήγορος, — μέχρι ἐπιπόλαιος. Ἰκανός, — γιὰ ὅλα. Καλός, — μέχρι ἀγαθός. Ἀνήσυχος, — μέχρι ἄστατος. Ἐργατικὸς καὶ πεισματάρης, — ποὺ κουράζεται μονομιᾶς. Θαρραλός, — μέχρι τρέλας, ἀρκεῖ νὰ μὴ σπάσει τὸ ἐλατήριο, τὸ νεῦρο. Νευρικός, εὐαίσθητος, μὲ φαντασία, — ποὺ τὸν κάνει νὰ ἐντυπωσιάζεται εὐκολα, ἀστόχαστα. Δημιουργικός, — μέχρι δαιμόνιος (τὸ δαιμόνιο τῆς φυλῆς, ποὺ λένε). Καὶ κοντὰ σ' αὐτὰ ὅλα, ἀτομικιστής, νοσηρὰ ἀτομικιστής, — ποὺ ἀγαπάει ἴσα-ἴσα γι' αὐτὸ παραπάνω ἀπ' ὅλα τὴν ἐλευθερία του, τὴν ἐλευθερία. Κατὰ βάθος « ἄπιστος », τυπολάτρης, παγανιστής, πανθειστής, — ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ πιστέψει δηλαδὴ στὴν ἀπὸ ἀποκάλυψη ἀλήθεια, ἀλλὰ ποὺ παραδέχεται τὴ σ χ ε τ ι κ ῇ ἀλήθεια τοῦ ὁρθοῦ λόγου, σήμερα ὅπως καὶ στοὺς ἀρχαίους προχριστιανικοὺς χρόνους, — θαρρεῖ καὶ ἡ θάλασσα ποὺ τὸν περιστοιχίζει μπῆκε στὴν ψυχὴ του καὶ τὴν ἔκαμε τόσο εὐκίνητη, τόσο εὐσυγκίνητη, τόσο πλαστικὴ (καὶ εὐπλαστη), τόσο θηλυκὴ — ἄς τὸ ποῦμε καθαρά — ἀπὸ κάθε ἀποψη, γόνιμη καὶ ἀπατηλὴ καὶ σκοτεινὴ πολλὰς φορὲς, καὶ ὅταν πρέπει ἀδάμαστη — σὰν τὴ θάλασσα.

Πολλὰ τὰ θηλυκὰ στοιχεῖα, ναί. Ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ βουνό, τὸ ἀρσενικὸ βουνό, ποὺ ἔδωσε στὴν ψυχὴ τοῦ Ἕλληνα τὸ ἀρσενικὸ στοιχεῖο, — ἀρσενικό, ἀλλὰ ὄχι κατακτητικὸ, ὅπως σὲ ἄλλους λαοὺς, ὄχι ἀκόρεστο. Καὶ ἐδῶ ἀναμετρῶ τοὺς λαοὺς ποὺ στάθηκαν ἀνέκαθεν κατακτητικοί, — τοὺς Τεῦτονες, τοὺς Τούρκους, τοὺς Ἰάπωνες, — καὶ λέω, ὅτι στοὺς λαοὺς αὐτοὺς κάτι ἔλειψε πάντα καὶ τὸ γυρεύουν, τὸ ποθοῦν. Εἶναι οἱ ἀξεθύμαστοι λαοί, ποὺ διψοῦν ἀκόμα.

Τέτοιοι δὲν εἶναι ὁ Ἕλληνας. Ὁ Ἕλληνας εἶναι ὁ παλιὸς ἄρχοντας τῆς Μεσογείου. Καὶ γι' αὐτὸ ἔχει ἀνθρωπιά, ἔχει λεβεντιά, κι' ἔχει φιλότιμο. Στὴν ἀνθρωπιά του ἔχει ἀντίληψη καὶ καλοσύνη. Ὡστόσο, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἕλληνας δὲν ἔχει πειθαρχία, δὲν ἔχει σύστημα, ἀντιδρᾷ σὲ κάθε τάξη, σὲ κάθε μέθοδο καὶ ὀργάνωση, δὲν ἔχει σταθερότητα. Τὸ ἐπικίνδυνον εἶναι γι' αὐτόν, ὅτι ἡ ἀπέραντη εὐχέρεια προσαρμογῆς, ἡ εὐκαμψία καὶ ἡ ἐλαστικότητά του, τὸν πηγαίνουν εὐκολα καὶ στὸ καλὸ καὶ στὸ κακό. Ξέρει νὰ εἶναι ἄρχοντας, ξέρει, ὡστόσο, νὰ ἐκμεταλλεῖται καὶ τὴ σκλαβιά του ἀκόμα, φιλώντας τὸ χέρι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ δαγκάσει, μερικὲς φορὲς μέχρι ταπεινοφροσύνης. Ξέρει νὰ ἐκμεταλλεῖται καὶ τὴν παραμικρὴ περίπτωσή, τὴν πιὸ μηδαμινὴ εὐκαιρία. Γιὰ τοῦτο ἔχει μιὰ

ιδιοφυία στο εμπόριο, στη συναλλαγή, στη μεσιτεία. Σκύβει και ξεγλιστράει στις κακοτοπιές, στις αντιξοότητες, τις ξεπερνά, τους ξεφεύγει — όταν μπορεί — αντί να αντιστέκεται και να «σπάζει τὰ μούτρα του». Τολμηρός, — μέχρι παίκτης. 'Απόκοτος στις συλλήψεις του, — τὰ παίζει όλα για νὰ πετύχει. Δίχως υποταγή σὲ κανόνες κοινῆς λογικῆς, μὲ ὁδηγὸ τὴ δική του παρόρμηση, — αὐτὰ ὅλα πού μὲ μιὰ λέξη τὰ λέμε ἑλληνικό δαιμόνιο μὲ τὰ τόσα παραδείγματα.

Στὴν ἀπιστία του χρωστᾷ τὴν κάποια ἐλαστικότητα συνειδήσεως, πού, γιὰ νὰ πούμε τὴν ἀλήθεια, παρουσίασε τόσα θλιβερά φαινόμενα ἐκούσιας ἀλλαξοπιστίας (δὲν λέω γιὰ ἀλλαξοπιστία ὁρθησκευτικῆς μορφῆς, ἀλλὰ γιὰ ἐθνικὴ ἀλλαξοπιστία), προδοσίας καὶ συνεργασίας μὲ τὸν ἐχθρό, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὡς τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν τουρκοκρατία καὶ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ. Κι' αὐτά, δίπλα στίς ἐξοχές, στίς κατάφωτες ἀπὸ δόξα, τίς ἐκτυφλωτικὲς ἀπὸ φλόγα μεγαλείου, θυσίες ἡρωικῶν παιδιῶν, πού δὲν εἶδαν τίποτ' ἄλλο μπροστὰ τους παρὰ τὸ ἐθνικὸ καθήκον, τὴν ἐνσυνειδήτη ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ὕψιστη τιμὴ νὰ πέφτεις γιὰ μιὰ ἰδέα.

Σὲ τοῦτα τὰ τελευταῖα χρόνια εἶδαμε παραστρατήματα πολλά. Εἶναι πού ἔλειψαν τὰ ἠθικὰ σύνορα. Καὶ εἶναι τοῦτο φαινόμενο γενικὸ, παγκόσμιο. 'Όπως στοὺς λαοὺς πού τοὺς λείπουν τὰ φυσικὰ σύνορα (βουνά, θάλασσες, ποτάμια, λίμνες) καὶ δὲ νιώθουν ἀσφάλεια καὶ ἀπὸ ἀντίδραση γίνονται ἀρπακτικοί, ἐπιθετικοί, ἔτσι καὶ στοὺς σημερινούς ἀνθρώπους (τίς νεώτερες προπάντων γενεές) ἔλειψαν τὰ ἠθικὰ σύνορα καὶ νιώσανε ἠθικὴ ἀνασφάλεια καὶ ἀπὸ ἀντίδραση γίνηκαν ἀρνητὲς καὶ ἀντικοινωνικοὶ καὶ ἐπιθετικοὶ καὶ συχνὰ ἐξῆλλοι (ἀσυγκράτητοι).

'Ο 'Ελληνας, μὲ τίς ἀρετὲς του καὶ τίς κακίες του. 'Όστόσο, στὴν ἐσχατὴ ἀνάγκη, στὸν ἐσχατο κίνδυνο, ἀτομικὸ ἢ συλλογικὸ, ἐθνικὸ, ὀρθώνεται παλικαρίσια καὶ μεθάει πολεμώντας, — καὶ τίς περισσότερες φορὲς νικάει.

'Εξὸν σὲ μιὰ περίπτωσι: ἂν τὸν ἔχει κουφάνει προηγουμένως τὸ σαράκι τοῦ διχασμοῦ, — τόσο στὴν ἀρχαιότητα, ὅσο καὶ στὸ Βυζάντιο, ὅσο καὶ σήμερα, — ἢ φαγωμάρα, ὁ φθόνος.

'Ο φθόνος ! 'Η μεγάλη κατάρρα τῆς φυλῆς. « Νὰ μὴ δεῖ ὁ ἄλλος Θεοῦ πρόσωπο », νὰ μὴν πετύχει. Ξυπνάει ἓνας δαίμονας μέσα στὸν 'Ελληνα, καὶ ἀντὶ νὰ προσπαθῇ νὰ φτάσει καὶ νὰ ξεπεράσει, πασικίζει νὰ βουλιάξει τὸν ἄλλο, νὰ τὸν κατεβάσει, νὰ τὸν μειώσει. Καὶ βλέπουμε συχνὰ βουβὴ συνεργασία καὶ συμπάρασταση ὅλων τῶν ἄλλων μαζί, γιὰ νὰ « φᾶνε » τὸν φτασμένο, ἐκεῖνον πού σηκώθηκε λίγο παραπάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Συχνὰ λυπᾶται ὕστερα γι' αὐτὸ πού ἔκαμε, — δὲν τὸ ὁμολογεῖ ποτέ, — ἀλλὰ δὲν μπορεῖ, ὁ δαίμονας εἶναι πιὸ δυνατός, θὰ τὸν βάλει νὰ κάμει τὰ ἴδια πάλι, σὲ ἀνάλογη περίστασι.

Αὐτὰ εἶναι, θαρρῶ, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ 'Ελληνα, οἱ ἀρετὲς καὶ τὰ ἐλαττώματα. Πῶς νὰ πῶ τώρα ξανά, ὅτι χάρι καὶ στὰ δυὸ κατόρθωσε νὰ

ἐπιζήσει ἐνάντια σὲ τόσοσους καὶ τόσο φοβεροὺς ἐχθρούς, σὲ τόσες ἀναποδιὲς τῆς τύχης (καὶ τοῦ μυαλοῦ του), σὲ τόσο ἀπαίσιες καὶ τόσο μακρόχρονες δουλειές ; Πάλεψε, σκίστηκε, ἀναγκάστηκε νὰ ρίξει βάρος γιὰ νὰ ἐπιπλεύσει, — καὶ τὸ βάρος ἦταν ἀπὸ ὅ,τι καλύτερο, πολυτιμότερο εἶχε, ἦταν προπάντων σὲ ἀρετὲς πού ἀναγκάστηκε νὰ ἀλαφρώσει.

'Εζησε ὅμως, ἐπέζησε. Μὲ τὰ τραύματά του. Μὲ τίς οὐλές. Καὶ μὲ τίς δάφνες. Καὶ μὲ τὴ φτώχεια, πού τοῦ στάθηκε σύντροφος παντοτινὸς (ἐπηρεάζοντάς τον, ἄσκημα προπάντων ἢ ζηλοφθονία του ἀπὸ καὶ πῆρε ρίζα). 'Ελληνες, ναί, δὲν εἴμαστε κομμάτια τοῦ βράχου ὅπου γαντζωθήκαμε, εἴμαστε κλαδιὰ ἐνὸς δέντρου πού ριζώθηκε σ' αὐτὸ τὸ βράχο, καὶ μᾶς δέρνει τὸ ἀνεμοβρόχι καὶ τὸ κύμα, καὶ λυγᾶμε, δὲν σπάζουμε, ἀξερίζωτοί...

»«

Τέτοιοι τὸν εἶδα τὸν 'Ελληνα. 'Ανατρέχοντας ἀργὰ τοὺς αἰῶνες, τὸν παρακολούθησα στὴν ἱστορικὴ του πορεία καὶ θαύμασα τὴν ἀντοχή του, τὴν ἀκτινοβολία του, τὴν ἀνάσα του. Βλέποντάς τον ριζωμένο στὸ βράχο του, εἶπα πῶς, μὰ τὴν ἀλήθεια, εἶναι ὥστόσο κομμάτι ἀπὸ τοῦτο τὸ βράχο, λαξεμένος πάνω σὲ τοῦτα τὰ βράχια, σὲ τούτη τὴ μαύρη πέτρα μὲ τὸ φτωχὸ χορτάρι, καθὼς λέει ὁ Σολωμός, πέτρα κι' αὐτὸς μὲ ἄγριες προεξοχές καὶ μαύρους ἴσκιους, μὲ τόσες ἀρετὲς πού ἀκροβατοῦν πάνω στὸ ὄριο τῶν ἐλαττωμάτων, — κι' ἔτσι γίνονται ὀξύτερες, — ἀρετὲς πού μεταβάλλονται εὐκολὰ σὲ ἐλαττώματα, — καὶ τ' ἀντίστροφο, — ἀρετὲς χτυπημένες σὲ πολῦτιμο, ἀκριβὸ μέταλλο, — σὰν κάτι ἀρχαῖα νομίσματα μὲ τὴν ἀντίστροφη ὀψη ἀνάγλυφον πάντα καὶ αἰσθητὴ στὴν ἀφή. Βλέποντάς τον νὰ πολεμᾷ νὰ κρατηθεῖ στὸ βράχο του πάνω ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες χρόνια, μὲ τὰ νύχια, μὲ τὰ δόντια, μὲ τοὺς ἄγκωνες, μὲ τὰ γόνατα, — καὶ νὰ τὸν καταρθῶναι, — εἶπα : ἄφες αὐτῷ τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ. Γιατὶ εἶναι λαὸς γενναῖος, λαὸς ἐλεύθερος, λαὸς ἄξιος.

Κι' ἀναθυμᾶμαι πάντοτε τρία περιστατικὰ πού εἰκονίζονται θαυμαστά τὴν εὐφυγία του καὶ τὴ δύναμή του. 'Εκείνη τὴ γυναῖκα τῆς Πάργας, πού ὅταν εἶδε ἀπάνω στὴ μάχη τὰ δυὸ παλικάρια τῆς σκοτωμένα, ἀνέβηκε σ' ἓνα ταμπούρι ψηλὰ καὶ σήκωσε τὰ φουστὰνια τῆς καὶ φώναξε στοὺς Τουρκαλάδες πού τὴν κοιτούσαν ἀπὸ κάτω ξαφνιασμένοι : « Τί τὰ σκοτώσατε, βρέ σκύλοι, τὰ παιδιὰ μου ! Τούτη ἢ κοιλιὰ, βρέ, τούτη ἢ κοιλιὰ θὰ κάμει κι' ἄλλα παιδιὰ... νὰ σᾶς πνίξουνε ! » Καὶ τὸ περιστατικὸ τῆς γριούλας τῆς Μεσολογγίτισσας, πού φύλαγε σὲ μιὰ ξύλινη κασέλα κάτι πολῦτιμο καὶ ὅλο ἔλεγε στὰ παιδιὰ τῆς καὶ στὰ ἐγγόνια τῆς νὰ τὴν προσέχουν τὴν κασέλα καὶ νὰ τὴν ἀνοίξουν μονάχα ἀφοῦ πεθάνει. Κι' ἀφοῦ πέθανε ἡ γιὰγιά, τὰ παιδιὰ καὶ τὰ ἐγγόνια ἀνοίξαν μὲ περιέργεια τὴν κασέλα καὶ τί νὰ δοῦν ! 'Ήταν φυλαγμένα μέσα, διπλωμένα μὲ προσοχή, μὲ ἀγάπη, τὰ ρούχα πού φοροῦσε ἡ γιὰγιά τὴ νύχτα τῆς 'Εξόδου, στὸ Μεσολόγγι ! Καὶ ἀκόμα τοῦτο τὸ τρίτο : 'Όταν πολιορκοῦσαν οἱ 'Ελληνες τοὺς Τούρκους στὴν 'Ακρόπολη, μάθανε

ὅτι ἔλειψε τὸ μολύβι ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους καὶ ὅτι ἀποφάσισαν οἱ ἄπιστοι νὰ πάρουν τὸ μολύβι ποὺ ἔδενε τοὺς ἄρμους στὰ ἀρχαῖα μάρμαρα. Οἱ Ἕλληνες, λοιπόν, παίρνουν καὶ τοὺς στέλνουν μολύβι, γιὰ νὰ τὸ κάμουν οἱ Τοῦρκοι βόλια, νὰ τοὺς σκοτώσουνε μ' αὐτά, φτάνει νὰ μὴν πάθουνε τίποτα τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα.

Εἶχα πάρει πιά συνείδηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μου. Συνείδηση σφυρηλατημένη στὶς φλόγες τῶν πολέμων, πάνω στὸ ἀμόνι τῆς πάλης καὶ τῆς ἀγωνίας. Συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου. Συνείδηση τῆς φυλῆς μου.

Κάπου στὴν Εὐρώπη. Ψιλὴ βροχὴ παγερὴ κάτι ψιθυρίζει γύρω μου. Συλλογίζομαι τὸν ἥλιο τῆς Ἑλλάδας, νοσταλγῶ τὰ μαλακὰ βουνὰ ποὺ γράφουν ἀρμονικὰς εὐθεῖες στὸ γαλάζιο οὐρανὸ (τὰ δικά μας βουνὰ δὲν ἔχουν ποτὲ τὶς αἰχμηρότητες τῶν ἀλπικῶν κορυφῶν, οὔτε τὸ ἀσήκωτο βάρος ἄλλων βουνοσειρῶν), νιώθω μιὰν ἰσορροπία παντοῦ, ἓνα μέτρο παντοῦ. Πῶς εἶναι δυνατόν, λέω, αὐτὸς ὁ τόπος νὰ εἶναι τόπος τῶν ἄκρων; (Κι' ἂς λέει ὁ Gide : « *Les extrêmes me touchent* ».) Πῶς εἶναι δυνατόν, μὲ τέτοιον τόπο

γύρω του, ὁ Ἕλληνας νὰ πέφτει ἔτσι ἀπότομα, σπασμωδικά, ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο στὸ ἄλλο; Ποῦ εἶναι τὸ μέτρον, λοιπόν, τὸ περίφημο ἑλληνικὸ μέτρον; Ποῦ τὸ βρῆκε ὁ Ἕλληνας τὸ μέτρον; Γιατὶ, ὡστόσο, ὑπάρχει τὸ μέτρον, καὶ ἀνταποκρίνεται σὲ κάτι, πηγάζει ἀπὸ κάπου.

Τὸ μέτρον βρίσκεται στὸ χρόνο καὶ στὴν ἔκταση. Στὸν τόπο μας, στὴ ράτσα μας, ἡ ἀκρότητα δὲ βαστάει, δὲν πολυκαιρίζει. Γρήγορα πάλι, ὥσάν σὲ ἐκκρεμές, ξαναβρίσκουμε τὴν ἰσορροπία, ξαναγυρίζουμε στὸ μέσον, στὸ μέτρον. Καὶ εἶναι πλοῦτος κι' αὐτό.

Πῆρα συνείδηση τῆς φυλῆς μου. Σκύβοντας καὶ σκάβοντας παντοῦ γύρω μου καὶ μέσα μου, πολλά, πολλά χρόνια. Ὅμως, στὸν πόλεμο τοῦ 1940, πάνω στὴ δόξα ποὺ κατέληξε στὸ φωτοστέφανο τοῦ μαρτυρίου τῆς σκληριᾶς, ἐνίωσα πρώτη φορὰ τόσο πρόριζα, τόσο σύψυχα, ὅτι ἔγινε ἓνα μὲ τὴ γῆ μου, μὲ τὸν τόπο μου.

Παραλλάζοντας τώρα μιὰ φράση τοῦ Malraux, θὰ ἤθελα νὰ πῶ ὅτι λαχτάρα μοῦ ἔγινε πεισματική, νὰ ἄφηνε ἡ ζωὴ μου, τὸ πέρασμά μου, μιὰ οὐλὴ, μιὰ μικρὴ οὐλὴ πάνω στὸ χάρτη τῆς πατρίδας μου.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ - ΔΙΟΜΗΔΗΣ

*Chiudi nella tua anima la Grecia
sentirai fremere per entro ogni genere di grandezza.
E sarai felice.*

*Κλείσε στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα,
θὰ αἰστανθεῖς νὰ σκιρτάει μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλεῖο.
Καὶ θάσαι εὐτυχισμένος.*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΠΙΔΟΣΗ ΤΩΝ ΕΠΑΘΛΩΝ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ

ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΟΥ κ. Ξ. ΖΟΛΩΤΑ

Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ κ. Ξ. ΖΟΛΩΤΑΣ ΜΙΛΑΕΙ ΣΤΟΥΣ ΠΑΡΙΣΤΑΜΕΝΟΥΣ

Φωτογραφίες του Θ. Πετσάλη-Διομήδη στον *Κύκλο*. Και στις δύο διακρίνεται πρώτος από τα αριστερά.

Ο ΚΥΚΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ Ζ'

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1967

ΤΕΥΧΟΣ 70

Τ Α Ξ Ι Δ Ι Α

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΠΟΛΛΕΣ ΦΟΡΕΣ ξυπνώ τη νύχτα στο απόλυτο σκοτάδι, — πριν συνηθίσουν τὰ μάτια στο μισοσκοτάδο τῆς κάμαρας, — στὴν ἀπόλυτη σιγαλιά, — τῇ μεγάλῃ σιγῇ τῆς νύχτας ποὺ σὲ ἀναγκάζει νὰ ὀρθῶνεις τὸ αὐτὶ γιὰ νὰ συλλάβεις κανέναν ἤχο, — κι' ἀκούω ἀπὸ τ' ἀπόμακρα, τὰ πολὺ μακρινά, τὸ σφύριγμα ἑνὸς τραίνου. Ἀνήσυχο ὄχι, παραπονεμένο ἴσως, — μοῦ φαίνεται ἔτσι, — μελαγχολικὸ ὅμως, πολὺ μελαγχολικὸ, γιατί δὲν ἔρχεται ἀπὸ τ' ἀπόμακρα σὲ ἀπόσταση χιλιομέτρων, ἀλλὰ ἀπὸ μακριὰ σὲ χρόνο, μακριὰ σὲ παρελθόν, καὶ ξυπνάει μνημὲς παλιές, λαχτάρες παντοτινές, χαρὲς καὶ λύπες ποὺ στάθηκαν (καθὼς τὸ εἶπα καὶ ἄλλοι καὶ τὸ ξαναλέω γιατί μ' ἀρέσει) « τὸ μεδούλι καὶ τὸ σπέρμα τῆς ζωῆς μας ».

Αὐτὴ τῇ συγκίνηση, τὴν ἴδια σὲ ἄλλο πλάνο, τὴ νιώθω ὅταν βρεθῶ σὲ λιμάνι κι' ἄξαφνα ἀντηχήσῃ τὸ σφύριγμα ἑνὸς βαποριοῦ, τὸ μπᾶσο ἑνὸς βαποριοῦ ποὺ σαλπάρει ἢ ποὺ μπαίνει στὸ πόρτο ἀργὰ καὶ μεγαλόπρεπα, συγκίνηση ζυμωμένη μὲ ἀναμνήσεις καὶ ἐλπίδες, — παλιές ἐλπίδες, ὄχι πιά σημερινές, — ὥς τις ποῦμε « ἐλπίδες - ἀναμνήσεις » (καλύτερα μάλιστα : « ἀναμνήσεις ἐλπίδων ») ποὺ εἰσδύουν καὶ λιώνουν μελαγχολικὰ μέσα μας μαζὶ μὲ τὴν ἀνάλαφρη καταχνιά ποὺ ἀχνοσκεπάζει συνήθως τὰ λιμάνια.

Περνάει τότε μπρὸς στὰ μάτια μου βιαστικῇ, τόσο βιαστικῇ ποὺ μόλις προλαβαίνω νὰ τὴν καλοῦδῶ,

— καθὼς σὲ φῖλμ ποὺ τὸ γυρίζουν πολὺ γρήγορα, — ἐκείνη ἢ « ἄλλη » πραγματικότητα, ἐκείνη ποὺ πιάνουν οἱ αἰσθήσεις μας μόνο στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας, στὸ φῶς τοῦ ὄνειρου, ὅταν σωπαίνει ἡ « αἰσθητὴ » πραγματικότητα τῆς ἡμέρας (τοῦ ξύπνου). Εἶναι οἱ στιγμὲς ὅπου ὁ κόσμος τῶν πόθων, τῶν ἀναμνήσεων, τῶν καημῶν, ἀποδεσμεύεται, — καὶ ζητάει, « φτεροκοπώντας σὲ ἀνεξιχνίαστους δρόμους », νὰ ξανάρθει κοντὰ μας.

Μὰ παραπάνω ἀπ' ὅλα, ξέχωρα ἀπ' ὅλα, ὁ πόθος τοῦ ταξιδιοῦ, τὸ πάθος τοῦ ταξιδιοῦ, καὶ οἱ ἀνάκατες, οἱ ἄσβηστες ἀναμνήσεις παλιῶν ταξιδιῶν, πνίγουν τότε στὴ νοσταλγία τὴν ψυχὴ μου, ἢ ἄλλες φορὲς κάνουν μέσα μου νὰ ἀνοίγῃ πάλι τὰ πανιά ἢ προγονικὴ δίψα τῆς φυγῆς, ποὺ δὲν ἔνωσε ποτὲ τὸν κόρο.

Οὐδὲ καὶ θέλω νὰ πῶ ἐδῶ γιὰ τὰ ταξίδια τὰ φανταστικά, — ποὺ συχνὰ δὲν εἶναι τὰ φτωχότερα σὲ συγκινήσεις, σὲ περιπέτειες, σὲ ἐντυπώσεις, — τὰ ὠραῖα ἐκεῖνα ταξίδια ποὺ κάναμε διαβάζοντας ἢ καὶ φυλλομετρώντας βιβλία μὲ εἰκόνες (ἢ καὶ δίχως), μὴδὲ γιὰ τίς περιπλανήσεις μας ἐκεῖνες ὅπου χανόμαστε ξαπλωμένοι μὲ σφαλιστὰ τὰ μάτια στὴν πολυθρόνα τοῦ γραφείου μας, — ταξίδια σὲ τόπους καὶ σὲ χρόνους, — μόνο θὰ πῶ, καθαρὰ καὶ ξάστερα, γιὰ τὰ ταξίδια ταξίδια, τὰ πραγματικὰ ταξίδια, γιὰ τὴ φυγὴ σὲ ξένους τόπους, γιὰ τὴν ἐπαφὴ καὶ τὴ διείσδυση σὲ ξένα μέρη, ἀνάμεσα σὲ ἄγνωστους ἀνθρώπους, σὲ ἄγνωστους τόπους,

No 70

Απρίλιος 1967

άπιστευτα πιό πολιτισμένους ή άπίθανα πιό πρωτόγονους, — τά πάντα βρίσκεις παντού, άρκεί νά έχεις μάτια και αὐτιά, — μέ τὸ πλοῖο, μέ τὸ τραῖνο, μέ τὸ αὐτοκίνητο, μέ τὸ αεροπλάνο (αὔριο μέ τὸ διαστημόπλοιο), μέ τὰ πόδια, νάί, μέ τὰ πόδια, ἴσως προπάντων μέ τὰ πόδια, μ' ἓνα μπαστούνι στό χέρι, τὸ πατροπαράδοτο, σέ κάμπους και σέ βουνά, σέ στεριές και θάλασσες, σέ πολιτείες άπέραντες, πολυπλόκαμες (*tentaculaires*, καθὼς ἔλεγε ὁ Βεράρεν) και άπρόσωπες, και σέ μικρά χωριά μέ μετρημένα σπίτια, μετρημένες ψυχές, στοὺς άτέρμονους δρόμους τοῦ κόσμου, άρτηρίες και φλέβες τῆς γῆς πού πᾶνε και φέρνουν τὸ αἷμα τῆς οἰκουμένης.

Αὐτὸ θέλω νά πῶ, τὸ ταξίδι τὸ ἀληθινό, μέ τοὺς κόπους του, μέ τὰ ξαφνιάσματα, μέ τίς ταλαιπωρίες του, μέ τίς άπρόσμενες συναντήσεις, μέ τοὺς αδιάκοπους χωρισμούς, μέ τὴ σκόνῃ του, μέ τίς βροχές του, τὰ ἄψυχα δωμάτια τῶν ξενοδοχείων (πού εἶσαι, ἀδελφὲ Οὐράνη!), τίς βραδινές ἀφίξεις, τὰ ξεκινήματα τὴν ὥρα πού μόλις ἀχνοχαράζει, τίς κακὲς ὁμίχλες τοῦ βορρᾶ, τίς ἐκτυφλωτικὲς ἀντηλιές τοῦ νότου, τοὺς άνέμους, τὰ κύματα, τὴν ἐρημιὰ τῆς ξενιτιάς... μὰ τί νά πρωτοπῶ, τί νά πρωτοτραγουδήσω;... τὸν ἐκνευρισμὸ και τὴν ὑπερδιέγερση, ἢ τὴν ἐξάντληση, τὴ χαρὰ και τὴ λύπη;

Ὅλα, ὅλα θὰ ἤθελα νά τὰ ξαναθυμηθῶ και νά τὰ ξαναζήσω, ὅλα μαζί, ανάκατα, καθὼς μᾶς τὰ προσφέρει ἡ ζωὴ τοῦ ταξιδιοῦ, τίς φευγαλέες γνωριμίες (πού εἶσαι, καημένη Κλέων!) και τίς άργές ἀνακαλύψεις τῆς μορφῆς μιᾶς μεσαιωνικῆς πολιτείας, τὸ ὀλόφωτο τραῖνο πού περνάει σάν κεραυνὸς δίπλα μας, και κάποια πέτρα πανάρχαιη πού τὴ ροδίζει, τὴ χλιαίνει μέ τὴν ἀνάσα του ὁ ἥλιος, ἢ τὸ αεροπλάνο πού πέτεται ἀδιάφορο και ἀδιάφθορο πάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα, πολὺ πάνω ἀπὸ τὴν ἐπίγεια ζωὴ, τὸ πλοῖο πού ταξιδεύει μέ χοντρή θάλασσα ἢ τὸ γλάρο πού γλιστράει ἀπάνω ἀπ' τὸ γιालὸ σάν ἀπάνω σέ καθρέφτη, ἔτσι πού τὸν βλέπεις διπλό, μιὰ στό γλαυκὸ, μιὰ στό γαλάζιο, ὥσπου βουτάει νάτσιμπήσει κάτι στό νερὸ και μονομιᾶς σμίγουν και γίνονται ἓνας, ὁ γλάρος τοῦ οὐρανοῦ και τὸ εἰδωλὸ του στὴ θάλασσα...

»«

Στέκομαι και ξαναδιαβάζω τίς παραπάνω γραμμὲς και βλέπω ὅτι πᾶω νά μοιάσω τοῦ παλιοῦ Θεόκριτου, πού μέ τὰ *Eidyllia* του κυνηγάει «σά νοσταλγὸς ἀστός» τὸ ὄνειρο μιᾶς ἀγροτικῆς εὐτυχίας. "Ἔτσι κι' ἐγὼ τώρα, νοσταλγὸς ἀστός, κυνηγᾶω τὸ ὄνειρο μιᾶς εὐτυχισμένης φυγῆς μέ τὸ ἴδιο πάθος πού κυνηγῆσα πάντα τὸ ἀκράϊο σημεῖο τῆς κάθε χαρᾶς, στὴ μελέτη, στὴν ἡδονή, στὴ φύση, σέ ὅτιδήποτε, στὰ πάντα, μέ τοὺς άπέραντους κυματισμούς των. Γύρεψα και στό ταξίδι σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ νά βρῶ τίς ἀνταποκρίσεις πού ἐνώνουν, τίς ἀρμονικὲς τῶν ἐντυπώσεων, σὰ νά ἦταν ἤχοι, νότες μουσικῆς.

Και συλλογιέμαι ὅτι ποτὲ δὲν ἐνίωσα πιό ἔντονα, πιό ξεκάθαρα, ὅσο στὰ διάφορα ταξίδια μου, βλέποντας

ἀπὸ ψηλὰ μιὰ σύγχρονη μεγαλούπολη ἢ ἀντικρίζοντας ἓναν άπέραντο οὐρανὸ ματωμένο κατὰ τὴ δύση, ἢ ἀνηφορίζοντας μιὰ βουνοπλαγιά κατάλευκη τὴν ὥρα πού ἡ μέρα αὐγάζει — κατὰ τὴν ὁμορφὴ ἐκκλησιαστικὴ ἔκφραση — ἔμπρὸς σ' ἓναν κάμπο χρυσαφένιο γεμάτον κόκκινα στίγματα (παπαροῦνες;), ἔμπρὸς στίς ἀμέτρητες — ἀμέτρητες και σέ πλῆθος και σέ ποικιλία και σέ ἀξία — ὁμορφιές τῆς γῆς, τοῦ κόσμου, πού σοῦ τίς δωροῦν ἀπλόχερα τὰ ταξίδια, — ποτὲ δὲν ἐνίωσα τόσο ἐπιτακτικὰ τὴν ἐπιθυμία νά ἦμουν ζωγράφος ἢ μουσικός, πότε ζωγράφος, πότε μουσικός, νά ἐπιανᾷ τὴ μιὰ ὥρα τὰ σχήματα και τὰ χρώματα, τοὺς ὄγκους και τίς ἀποχρώσεις, τὸ φῶς και τὸν ἴσκιο, και νά τοὺς ἔδεναι τὴν ἄλλη σ' ἓνα πεντάγραμμα πλέγμα ἀπὸ φθόγγους και συγχορδίες, ἀπὸ τὸ *fortissimo* στό *pianissimo* κι' ἀπὸ τὸ *pizzicato* στό *legato*.

Τὸ ταξίδι! Μὰ τί εἶναι ὅλα αὐτὰ πού παρέταζα παραπάνω — τόσο φλύαρο! τόσο κοινότοπο! — μπροστὰ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ὅταν σπάει, ὅταν βγαίνει ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῆς καθημερινῆς του ζωῆς! Τὸ ταξίδι! Τὸ ταξίδι! Ποιὸς μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ τὴν ἀναρχικὴ ἀτομικότητα τοῦ ταξιδευτῆ και τὴ μακαριότητα πού χαρίζει αὐτὸ τὸ «εὔρος», τὸ πλάτεμα, αὐτὴ ἡ ἐπ' ἀπειρον (θαρεῖ) διαστολὴ τοῦ ἑαυτοῦ του;... Ἀναρχικὴ, ἀλλὰ αὐτὸ πάει νά πεῖ: ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ καθημερινὰ δεσμὰ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους εἴτε μιᾶς οἰκογένειας, εἴτε μιᾶς κοινωνίας, εἴτε μιᾶς πολιτείας, εἴτε μιᾶς πατρίδας. Μὰ τὴν ἀλήθεια, ἡ ἐννοία: πολίτης τῆς Οἰκουμένης ἔχει τόσο πλατιά σύνορα!

Τὸ ταξίδι! Μὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἀγάπη γιὰ τὴ ζωὴ, αὐτὴ ἡ ὁρμή, ἡ μαγία νά ἀγκαλιάσεις ὅλη τὴ ζωὴ, ὀλόκληρη τὴ ζωὴ, ὅπου βρίσκεται, ὅπου ὑπάρχει, ὅπως και ἂν ἐκδηλώνεται, σέ κάθε γωνιὰ τῆς γῆς, σέ κάθε γένος ἀνθρώπων, σέ κάθε ὥρα, σέ κάθε στιγμή, σέ κάθε ὕψος και σέ κάθε πλάτος (και σέ κάθε βάθος)!

Τὸ ταξίδι! Μὰ εἶναι ἡ χαρὰ ν' ἀνακαλύπτεις τὸν πλοῦτο τῆς ζωῆς και τοῦ ἑαυτοῦ σου, τὴν πολυμορφία (πῆγα νά πῶ: πολυμορφία) τοῦ κόσμου, και μαζί ἡ χαρὰ νά διαπιστώνεις τὴν ἐνότητα τῆς ζωῆς, τὴν ὁμοιομορφία τοῦ κόσμου, τὴν ἀδελφότητα — τὴν ἀδελφὸ οὐσία — πού δένει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους σέ τοῦτο τὸν κόσμο...

Κι' ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι εἴμαστε Ἕλληνες, ἀπόγονοι τοῦ Ὀδυσσεά. Καὶ νιώθουμε κι' ἐμεῖς τὴν περιέργεια τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν ξένο τόπο, γιὰ τοὺς ξένους ἀνθρώπους, γιὰ ὅ,τι ξένο. Ἡ Ὀδύσεια, τὸ πιὸ θαυμαστὸ ταξίδι. Ἡ μέγιστη περιπέτεια. Ἡ ἀγνωστὴ γῆ. Οἱ ἀλλότροποι ἄνθρωποι. Τὸ ἔπος τὸ πιὸ βαθιὰ δικὸ μας.

Τὸ ταξίδι! Τρόπος νά φύγεις ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου. Τρόπος νά λυτρωθεῖς ἀπὸ σένα τὸν ἴδιο. Καὶ μαζί, τρόπος νά κατακτήσεις τὴ φύση, τοὺς ἀνθρώπους, τὴ θάλασσα. Τί ὠραιότερο σύμβολο στὸν κόσμον παρά νά ἀντικρίζεις — και ἂν μπορεῖς, νά σμίγεις — τὸ ἄνθος τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ σέ καινούργιες ἀκρογιαλιές, μέσ' στὴ λάμψη τοῦ ἡλίου, μέσ' στό εὐθραυστο κάλλος

τῆς ἐφηβίας καὶ τῆς ἀνοιξῆς ! Τί ὠραιότερο στὸν κόσμο, παρὰ νὰ νιώθεις ἐλεύθερος, ἐλεύθερος, ἐλεύθερος, ἄγνωστος μέσα σὲ ἄγνωστους, ἀδέσμευτος ἀπὸ τὸ κάθε τί, νέος γιὰ τὸ κάθε τί, σὰν τὸ πουλὶ πρὶν χτίσει τὴ φωλιά του, σὰν τὸ ἀγρίμι ποὺ τρέχει μεθυσμένο ἀπὸ ρώμη μέσ' στὸ ρουμάνι, ἐκεῖνο ἀσύνειδο, ἐσὺ μὲ τὴν πρόσθετη χαρὰ ποὺ πολλαπλασιάζει τὴν ἔνταση, ὅτι ἔχεις συνείδηση πὼς τρέχεις ἐλεύθερα, τελειῶς ἐλεύθερα πάνω στὴ γῆ ! Τόσο ἐλεύθερα, ποὺ νὰ μπορεῖς νὰ ἀναπνεύθεις ὅσο πλατιά ἀνοίγει τὸ στήθος σου, νὰ ἀναπνεύσεις ὅσο βαθιὰ χωροῦν τὰ πλεμόνια σου, νὰ δοθεῖς ὅσο τὸ ἀντέχει ἡ καρδιά σου. Τὸ ταξίδι ! Τὸ ταξίδι !

Ἔτσι γευτήκαμε κι' ἐμεῖς τὸ Λωτὸ τῆς Λησμονιάς. Στὰ ξένα. Στὰ ταξίδια. Ξεχάσαμε τὰ πάντα. Τὰ τωρινὰ μας. Τὰ περασμένα μας. Τὰ σχέδιά μας. Καὶ δὲ νιώθαμε παρὰ τὴ χαρὰ τοῦ ταξιδιοῦ, τὴν ἀπόλαυση νὰ προσμένουμε ὅτι αὐριο θὰ δοῦμε κάτι καινούργιο πάλι, δίχως ἐπιστροφή, προχωρώντας, διψώντας, πίνοντας...

Τί ὠραιότερο στὸν κόσμο, Θεέ μου, ἀπὸ τὸ νὰ πρωτογνωρίζεις ἕναν τόπο, μιὰ πολιτεία, νὰ πρωτομπαίνεις στὴ ζωὴ της, στὰ μυστικά της, — σὰν ἐμπαθὴς ἐραστής, — νὰ ρουφᾷς τὴν ἀνάσα της, νὰ εἰσχωρεῖς μέσα της καὶ νὰ σβήνεις μέσ' στὸν πυρετὸ της, μέσ' τὸ λαχάνιασμα της, θαρρεῖς καὶ εἶναι γυναίκα ποὺ τὴν ξεχερσώνεις σὰν παρθένο δάσος...

Ἔτσι γευτήκαμε τὸ Λωτὸ τῆς Λησμονιάς. Καὶ παρὰ λίγο ν' ἀπολησμονήσουμε σίτι, πατρίδα. Δὲν ἤθελε πολὺ νὰ σβήσει ἀπὸ τὰ μάτια μας ὁ καπνός, ὁ καπνός ὁ « ἀνθρώσκων » ἀπὸ τὴν πάτρια γῆ. Δὲν ἤθελε πολὺ γιὰ νὰ ξεγράψουμε τὰ γραμμένα, νὰ σκίσουμε τίς σελίδες, ν' ἀναποδογυρίσουμε τοὺς τρίποδες τῶν ἐφεστίων. Νιώθαμε γιὰ κάμποσο καιρὸ τὸν ἑαυτὸ μας ἀλαφρωμένο ἀπὸ τὸ κάθε τί, σὰν τὸ παιδὶ ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ ἀφοῦ μεταλάβει. Ἀλαφρωμένοι, καθαροὶ σχεδόν, ναί, καθαροὶ ἀπὸ ὅ,τι καθημερινό, τετριμμένο, ἀνιαρὸ καὶ ἀσήμαντο μολύνει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅμως, νὰ ποὺ οἱ ρίζες βρέθηκαν γερές, πηγαίνανε βαθιά, ἀντισταθήκανε κάποτε. Ἀπὸ τὰ μύχια τῆς ὑπαρξῆς μας, ἀπὸ τὸν μυελὸ τῶν ὀστέων μας, ἀπὸ τὰ σπλάχνα μας, πέταγαν κάθε φορὰ φύτρα καινούργια. Ξυπνοῦσε μέσα μας, σὰ μιὰ ὀργανικὴ συνείδηση ποὺ εἶχε πέσει σὲ λήθαργο, σὲ ἕνα εἶδος χειμέρια νάρκη, συνείδηση τῆς γῆς μας, συνείδηση τοῦ σπιτιοῦ μας, τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καὶ ὅλο καὶ γυρίζαμε πίσω. Κάποια μέρα γυρίζαμε πίσω. Θυμᾶμαι...

Ἀλλὰ κάλλιο νὰ θυμηθῶ ἀκόμα λίγο τίς ὥρες ποὺ ἐφευγα, τίς ὥρες ποὺ ξεκινούσα...

»«

Ἄ, ὅταν ξεκινᾷς πρῶτ' γιὰ ταξίδι μὲ πλοῖο καὶ ἀνεβαίνεις στὸ πιὸ ἀπάνω κατάστρωμα ! Μιὰ ψιλὴ ροδόχρυση καταχνιὰ πασπαλίζει τὴ θάλασσα γύρω σου, πῆζει πιὸ πέρα κατὰ τὸν ὀρίζοντα, ὄνειρο ἀπίστευτο πραγματωμένο, ποὺ τὸ νιώθεις νὰ σὲ ἀγγίζει μὲ τὴ

δροσιά του στὰ μάγουλα, στὸ μέτωπο. Θυμᾶμαι, ξεκινούσαμε παιδιὰ — πρόγευση ἀκόμα τοῦ ταξιδιοῦ — γιὰ μικρὲς ἐκδρομὲς (μᾶς φαίνονταν μεγάλες) ποδαρόδρομο ἢ γαϊδουροκαβαλαρία, στὴν Πεντέλη, στὴν Πάρνηθα, στὸν Ἰμμητό, ὅταν θαρρούσαμε ὅτι κατακτοῦμε τὸν κόσμο ἀνακαλύπτοντας μία-μία τίς ὁμορφιὲς τῆς φύσης, τὸ ἀγριολούλουδο τοῦ κάμπου, — ἀγριοβιολέτες, ἀγριομέντες, κρόκους καὶ ἀνεμῶνες, — τὴ λυγαριὰ στὶς ρεματιές, τὴ μὴλίτσα ποῦναι στὸ γκορεμὸ τὰ μῆλα φορτωμένα, καὶ τὴ γλυκιὰ μελαγχολία τῆς ἐξοχῆς τὸ δαίλι ὅταν χτυπάει μιὰ ἀπόμακρη καμπάνα, τὸ σκίνο καὶ τὴ μυρτιά στὸ ριζοβούνι, τὸ πεῦκο τῆς Ἀττικῆς (μοναδικὸ πάντα), τὸν ἄνεμο τῆς βουνοκορφῆς, τόσο σφοδρὸ, τόσο κρυστάλλινο...

Ξεκινούσαμε, τὸν καιρὸ ποὺ ἡ ἐκδρομὴ ἦταν ταξίδι, — δυὸ βήματα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἦταν τὸ δάσος καὶ ἡ ἐρημιὰ, — καὶ μὲ τὸ ἀμάξι (μὲ τ' ἄλογα φυσικὰ) κατηφορίζαμε στὸ Φάληρο, κάπου τρία τέταρτα τῆς ὥρας, ἡ ἀνηφορίζαμε στὴν Κηφισιά, σωστά μιάμισι ὥρα δρόμος. Μὲ μιὰ σπιθαμὴ σκόνῃ πάντα, μὲ λακκοῦβες, μὲ χαντάκια, μὲ πέτρες. Τέτοια ἡ πρώτη μας ἐπαφὴ μὲ τὴ γῆ μας, μὲ τὸν τόπο μας. Τέτοια ἡ πρώτη γεύση τῆς φυγῆς, τοῦ ταξιδιοῦ.

Ὑστερα, πιὸ ὕστερα, ἦρθαν τὰ πρῶτα ἀληθινὰ ταξίδια, στὰ νησιά τοῦ Σαρωνικοῦ, στὸ Μοριά, στὴ Στερεά. Περιπέτεια ἀπίθανη. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Κόρινθο, στὸ Ἄργος, στὸ Ναύπλιο μιὰ ὁλόκληρη μέρα μὲ τὸ αὐτοκίνητο, τέτοιο χάλι ὁ δρόμος. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Θεσσαλονικὴ ταξίδι μὲ τ' αὐτοκίνητο δύο μερόνυχτα. Καὶ νὰ φτάνεις ἐπιτέλους καὶ νὰ εἶσαι ἀλευρωμένος ἀπὸ τὸν κουρνιαχτό, ταλαιπωρημένος ἀπὸ τὰ τραντάγματα καὶ τὴν κακουχία. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Χαλκίδα μ' ἕνα τραῖνο — « κωλοσοῦρτη » — ποὺ λαχάνιαζε σούρνοντας κάμποσα βαγόνια, ὅπου ὁ εἰσπράχτορας περνοῦσε ἀπὸ χωρίσμα (κομπαρτιμέντο) σὲ χωρίσμα κρεμασμένος ἀπ' ἔξω, πατώντας σ' ἕνα μακρόστενο σκαλοπάτι σ' ὅλο τὸ μᾶκρος τῶν βαγονιῶν. Καπνοί, κάρβουνα, σφυρίγματα ἀκατάπαυτα. Σχεδὸν ἕνα γλέντι (νὰ τὸ σκέφτεσαι).

Εἰδωλλιακὴ ἐποχὴ, — ἔτσι λένε μερικοὶ σήμερα, — πρωτόγονη καὶ παιδαριώδης, ἀγαπητὴ ὥστόσο στοὺς νοσταλγοὺς τοῦ παρελθόντος των καὶ σ' ἐμᾶς τοὺς νοσταλγοὺς τῆς νιότης.

Εἴχαμε τότε, ὀρμητικοὶ καὶ παθιασμένοι προσκυνητὲς τῶν Δελφῶν, τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Μιστρά, τῆς Ὀλυμπίας, τῆς Μονεμβασιᾶς, εἴχαμε τὴν αἴσθησι ὅτι ξεαφρώναμε, ὅτι πετούσαμε ἀπὸ πάνω μας κάτι ποὺ μᾶς στενοχωροῦσε καὶ μᾶς περιόριζε, ὅτι ξεκολούσαμε ἐπιτέλους ἀπὸ κάτι ποὺ μᾶς πίεζε καὶ μᾶς ἔδενε, καὶ τριγυρίζαμε πιὰ τραγουδώντας, ἀλαλάζοντας, ἀνανεωμένοι σὰν τὸ φίδι ποὺ ἀλλάξε πονακάμισο.

»«

Μολαταῦτα ἀπόμεινε γιὰ μᾶς τὸ σπουδαιότερο. Μπροστὰ μας εἴχαμε ἀκόμα τὸ ἀπροσπέλαστο, τὸ ἀπραγματοποίητο ὄνειρο τοῦ μακρινοῦ ταξιδιοῦ, τοῦ ταξιδιοῦ στὰ ξένα, σ' ἐκείνους τοὺς τόπους ποὺ τοὺς

είχαμε χαϊδέψει λαίμαργα με τη φαντασία μας, κεντρισμένη καθώς ήταν και πυρετική από τὰ πολλά βιβλία που καταβροχθίζαμε ἀδηφάγα.

Κάθε φορά που μιλάω τώρα για ταξίδια, την κάθε φορά που περιγράφω κάτι από βαπόρι, από τραίνο, από ξένο τόπο, τόσο τὸ ζῶ, τόσο ποθῶ νὰ « πάρει διάρκεια » ἡ ἀναπόληση, ἡ ἐπαναβίωση αὐτῆς, πού θὰ ἤθελα, ἂν ἦταν βολετό, νὰ συμπέσει ὁ χρόνος τῆς ἀφήγησής μου (τῆς συγγραφῆς) με τὸν πραγματικὸ χρόνο, στιγμὴ τῆ στιγμῆ, με τὸν πραγματικὸ χῶρο, πόντο με πόντο. Μάταιο κι' αὐτό, σὰν τόσα ἄλλα ! (σὰν ὅλα τὰ ἄλλα ;)

Ὅπως δὴποτε, εἶχε ἔρθει πιά ἡ ὥρα τοῦ ξενιτεμοῦ. Ἡ ταραχὴ τῆς προετοιμασίας, ὁ πυρετὸς τῶν πρώτων ὥρων, ἡ χαρούμενη ἀνυπομονησία τοῦ πολυδιψασμένου πού ἀρπαξε τὸ ποτήρι στὰ χέρια, καὶ στὰ δύο του χέρια, καὶ τὸ φέρνει στὰ χεῖλη.

Ἦταν, καθὼς εἶπα, οἱ καιροὶ πού ἡ ἐκδρομὴ ἦταν ταξίδι καὶ τὸ ταξίδι περιπέτεια. Τὸ βαπόρι πρῶτα, τὸ βαπόρι πού ἀνοίγεται στὴ θάλασσα τὴν πλατιά καὶ μεγάλη. Ἡ ἡρεμὴ, γαλήνια θάλασσα, ἀράγιστος καθρέφτης, ἄχρωμη καὶ σάμπως ἄψυχη, κάτω ἀπ' τὸν ἥλιο. Καὶ λίγο-λίγο τὸ κύμα ξυπνάει, χαρούμενο, κοντό, ἀφρισμένο στὴν κορφή, ἡ μιὰ γραμμὴ πίσω ἀπ' τὴν ἄλλη, ὅλο ζωντάνια πιά. Μὰ τούτῃ ἡ ζωντάνια ἡ πολλὴ κατάντησε λίγο-λίγο ἀνησυχία (καθὼς τὸ βλέπουμε καὶ στὰ παιδιά μας ὅταν μεγαλώνουν). Ὅσο περνάει ἡ ὥρα θεωρεῖται τὸ κύμα, γίνεται ἄγριο. Βαθιοὶ γκρεμοὶ χαράχτηκαν μέσ' στὸ νερὸ πού βράζει, λόφοι ὀγκώδεις ὀρθώθηκαν καὶ προχωροῦν με βουή, με πάταγο. Βαθυπράσινη καὶ βαθυκύανη γίνηκε ἡ θάλασσα, καὶ φοβερίζει.

Μιὰ τέτοια θάλασσα θυμᾶμαι κοντὰ στὴν Κορσική, ξέφρενα ξεσηκωμένη ἀπὸ τὸ μαῖστράλι. Κι' ὅμως, δὲν ἦταν ἀκόμα τὸ πελώριο κυμάτισμα τοῦ Ὁκεανοῦ, ἐκεῖνη ἡ « βουνίσια » ἀνάσα τῶν Ὁκεανῶν, πού φουσκώνει, φουσκώνει, ἀπέραντη, τεράστια, καὶ δὲν ξεσπάει, ποτὲ δὲν ξεσπάει, μόνο προχωρεῖ καὶ πάει, βαριά καὶ γρήγορα, τρομαχτική. Ὡσπου ξεχωρίζει κάπου ἡ στεριά, ὥσπου χαμογελάει κάτω ἀπὸ ἄσπρα μικρὰ σύννεφα κάποιο λιμάνι. Λιμάνι ὄχι γιὰ νὰ σταθεῖς, ὄχι ἀραξοβόλι, σταθμὸς γιὰ καινούργιο ξεκίνημα.

Εἶναι οἱ σταθμοὶ ὅπου προσημένουν ἀραγμένες στὴ σειρὰ οἱ Διεθνεῖς Ἀμαξοστοιχίες. Οἱ ρόδες χτυποῦν τώρα τὸ ρυθμὸ ἀπίστευτα γοργὰ πάνω στὶς σιδερένιες ράγες. Ποῦ νᾶναι ἡ ριζιμιὰ ἡ πέτρα πού ἀφήσαμε φεύγοντας πέρα στὸν τόπο μας ; Χιλιάδες μίλια πίσω. Πίσω ἀπὸ βουνὰ καὶ θάλασσες.

Τώρα, πέρα ἀπὸ τοὺς κάμπους, πέρα ἀπὸ τὰ ποτάμια πού τὰ ζῶνουν θεόρατα γεφύρια (δίπατα καὶ τρίπατα καμιά φορά), δεξιὰ κι' ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν τετράπατο αὐτοκινητόδρομο πού ἐκμηδενίζει τὰ χιλιόμετρα (σύγχρονο δημοτικὸ τραγούδι μποροῦσε νὰ γίνει καὶ τοῦτο), τὰ σπίτια ἀρχίσανε νὰ πληθαίνουν, λεωφόροι ἀνοίγουν, νιώθεις ὅτι εἰσχωρεῖς σὲ μιὰ πολιτεία χωρίζοντάς τη στὰ δύο (πίσω σου ξανακλείνει) ὡς ἀνάμεσα σὲ χεῖλη πού πότε ἀνοίγουν πρόθυμα, πότε ἀντιστέκονται καὶ τὰ βιάζεις.

Πάτησες τὸ πόδι σου γερά ; Πήδα τώρα στὴ γῆ, στὸ πεζοδρόμιο τοῦ σταθμοῦ, στὶς πλάκες τοῦ δρόμου. Καὶ ξεκίνα.

»«

Δρόμο παίρνεις καὶ δρόμο ἀφήνεις. Διψᾷς νὰ δεῖς, νὰ μάθεις, ν' ἀκούσεις, νὰ πιεῖς, νὰ χαρεῖς, νὰ μὴ χορτάσεις. Ὅσο βαστάει ἡ ψυχὴ σου, ὅ,τι βαστάει τὸ κορμί σου.

Τί εἶναι αὐτὸ τὸ πλοῦτος, ἐτοῦτο τὸ ὄργιο ἀπὸ ὁμορφίε, ὁμορφίε καμωμένες ἀπὸ ἀνθρώπου νοῦ, ἀνθρώπου χέρι, ἀπὸ εἰκόνες, ἀπὸ ἱστορία, ἀπὸ φαντασία καὶ φιλοδοξία, τὰ ὅσα μπορεῖ νὰ σοῦ προσφέρει μιὰ σύγχρονη μεγαλούπολη, μιὰ σημερινὴ κοσμοῦπολη ! Ἐνα θαυμαστὸ μείγμα ἀπὸ ἔχνη παρελθόντος — ἀπώτερου ἢ πιὸ πρόσφατου — καὶ ἀπὸ κατορθώματα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ! Μουσεῖα, πινακοθήκες, δημόσια κτίρια, δημόσιοι κήποι, θέατρα, προθήκες μαγαζιῶν, ἀέναη κίνηση λεωφόρων-ποταμῶν, καταρράχτες φωτός, ναοί, μνημεῖα, στὸ κάθε βῆμα μνημεῖς καὶ ὑποσχέσεις, καὶ ὅλα ἐκεῖνα πού ἀρπάζει με τὸ μάτι (καὶ με ὅλες του τίς αἰσθήσεις ὕστερα) καὶ τὰ κάνει δικά του καὶ τὰ χαίρεται ὁ « καλὸς » ταξιδιώτης, θέλω νὰ πῶ ἐκεῖνος ὁ ταξιδιώτης πού ξέρεי νὰ ταξιδεύει, δηλαδὴ νὰ ρουφάει ἀπὸ παντοῦ, ἀπὸ κάθε γωνιά, ἀπὸ κάθε ὥρα τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νύχτας, ὅ,τι μποροῦν νὰ προσφέρουν, ὅσα προσφέρουν, τὸ πιὸ σπάνιο καὶ τὸ κοινότερο (ἀκόμα καὶ τὸ κακὸ καὶ τὸ μέτριο — πού εἶναι χειρότερο ἀπ' τὸ κακὸ), καὶ νὰ τὰ κάνει δικά του λαίμαργα, ἀκόρεστα, με βουλιμία.

Γιατὶ στὸ ταξίδι, καθὼς εἶπε ὁ Suarès, σημασία ἔχει ὁ ταξιδιώτης.

Μὰ δίπλα στὸ μεγαθῆριο (τὴν κοσμοῦπολη), πού ὅλο ἀπλώνει τὰ πλοκάμια του ἕνα γύρο, κι' ἴσως ἀκόμα πρὶν σ' ἀγγίξει τὸ μεγαθῆριο καὶ σὲ ἀπορροφήσει, στέκει ταπεινὰ (ἢ καὶ περήφανα) μιὰ μικρὴ πολιτεία, ἡ μικρὴ πολιτεία πού εἶναι γεμάτη ἱστορία, σχεδὸν μόνο γεμάτη ἱστορία, γεμάτη τέχνη, με τοὺς στενοὺς ἡσυχούς δρόμους, με τὰ γραφικὰ ὑγρά κηπάρια, πόλεις τῆς Ἰταλίας, φοιτητικὲς πόλεις τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ἡ Φλάνδρα, ἡ Ὁλλανδία, τὰ σκανδιναβικά καὶ τὰ ἰβηρικά χωριά, κινώντας ἀπὸ τὰ μεσημέρια τῆς Σεβίλλιας καὶ τοῦ Τολέδο ὡς τὰ μύχια τῶν φιόρδ καὶ τὸν ἥλιο τοῦ μεσονυχτιοῦ.

Κι' ἂν πεῖς γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες, ἡ Βενετία, ἡ Βιέννη, τὸ Βουκουρέστι, μᾶς προσμένουν με ὅ,τι κράτησαν ἀπὸ τὰ δικά μας μεγαλεῖα καὶ τὰ δικά μας βāsα, — πάντα συνυφασμένα γιὰ τὴ Ρωμιολογία, — καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἡ Πόλη, ἡ Βασιλεύουσα, ἡ Αὐτοκρατορικὴ Πόλη, « πούναι χτισμένη πάνω σὲ δύο ἡπείρους ἀνάμεσα σὲ δύο θάλασσες ».

»«

Μὲ τὰ τοῦτα καὶ με τὰ κεῖνα προλάβουμε καὶ τὴ θαυμαστή, τὴν ἀλλοπρόσαλλη ἐποχὴ τῶν ἡλεκτρονικῶν ἐγκεφάλων καὶ τῶν διαστημικῶν τηλεπικοινωνιῶν, τὴν ἐποχὴ τῆς ἀγχώδους ἀρνήσεως καὶ τῆς ριζικῆς

ἀνακατατάξεως όλων τῶν μέχρι σήμερα παραδεγμένων ἀξιῶν. Ἔτσι μπορούμε τώρα νὰ ὑμνήσουμε καὶ τὸ ἐναέριο ταξίδι, νὰ ψάλουμε τὸ ἀεροπλάνο (τὸ εἶδαμε στὰ πρῶτα του βήματα) καὶ τὸ ἐλικοφόρο καὶ τὸ πυραυλοκίνητο, — καὶ τοὺς ἀπέραντους διεθνεῖς ἀερολιμένες μὲ τὸ ἀδιάκοπο νυχτοήμερο πηγαινέλα τῶν μεγάλων πουλιῶν, ποὺ συγκλονίζουν μὲ τὸ τρομερὸ κράξιμό τους γῆ καὶ οὐρανὸ καθὼς προθερμαίνονται ἢ καθὼς προσγειώνονται ἢ καθὼς προσπερνοῦν μεγαλειώδη καὶ παίρνουν ἀπότομα ὕψος γιὰ νὰ χαθοῦν μέσ' τὰ σύννεφα. Ἕνας κεραυνός, ποὺ τὸν ἐβαλε σὲ κίνηση, σὲ τροχιά, ὁ ἄνθρωπος. Δυόμισι ὥρες Παρίσι. Τρεῖς ὥρες Λονδίνο. Ὁχτὼ ὥρες Νέα Ὑόρκη. Δεκαοχτὼ ὥρες Τόκιο (μέσω Βορείου Πόλου). Ὡ, θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Ἄνθρωπε !

Ἐσπτόμισα τὸ λόγο καὶ θέλω κιόλας νὰ τὸν πάρω πίσω. Θαυμάζω, ναί, ἀλλὰ δὲ νιώθω εὐχαριστημένος, δὲν εἶμαι ἥσυχος, ἡ ψυχὴ μου εἶναι « τεταραγμένη ». Μπορεῖ, λέω, νὰ μὴν κατόρθωσε νὰ προσαρμολοστῇ, μπορεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους λόγους, πιδ ὑποκειμενικούς, ὅμως τὸ δυσάρεστο εἶναι ὅτι ὅλοι βρεθήκαμε σ' ἓνα μεταίχμιο, πάνω σ' ἓνα ἄλμα, ἀπάνω στὸ ἄλμα, καὶ δὲν πατοῦμε πιά σὲ σταθερὸ ἔδαφος, καὶ μετεωρίζομαστε ἐπικίνδυνα καὶ νογᾶμε τὸν ἱλιγγο τῆς ἀνασφάλειας.

Οἱ νέοι, ἢ ἀντιδροῦν ὀλοκληρωτικά, « ὀργισμένοι », ἢ προσαρμόζονται εὐκόλα, ἄμεσα, ἀφοῦ γεννήθηκαν σ' αὐτὸ τὸ κλίμα, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι τὸ δικό τους κλίμα, ἢ μοῖρα τους. Ὅπως δικιά μας μοῖρα ἦταν τὸ μεταίχμιο. Ὅπως μοῖρα τῶν γονιῶν μας ἦταν ἡ ἥρεμη (καὶ πλανερῇ) σιγουριά τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας.

»«

Καὶ τώρα ἦρθε πιά ἡ ὥρα νὰ προσγειωθοῦμε. Δέσαμε τίς ζώνες στὴ μέση μας καὶ χάνουμε ὕψος. Ὁ γεωγραφικὸς χάρτης ποὺ ξεδιπλωνόταν ἀδιάκοπα κάτω μας ἀρχισε νὰ γίνεται ἀνάγλυφος. Τὰ βουνὰ παίρνουν ὄγκο, γίνονται βουνὰ πραγματικά ἀπὸ κάτω μας, σὲ λίγο δίπλα μας. Ἡ θάλασσα βάλθηκε νὰ σαλεύει, νὰ ρυτιδώνεται. Τὰ λευκὰ σπιρτόκουτα γίνθηκαν σπίτια. Τὰ μυρμήγκια γίνθηκαν ἄνθρωποι. Μᾶς ὑποδέχονται. Νά ἡ γυναῖκα μας, τὰ παιδιά μας, οἱ δικοί μας. Προσγείωση ἀληθινὴ τώρα πιά. Πᾶνε τὰ ψέματα.

Ἄλλωστε, ἦταν καιρός. Νὰ πάρει τέλος καὶ τοῦτο τὸ ταξίδι. Μιὰ φέτα τῆς Γῆς, σὲ τρεῖς ὥρες φαγωμένη.

Ταξίδι-περίπατος. Ποῦ εἶναι ἡ ἐκδρομὴ-ταξίδι, τὸ ταξίδι-περίπετεια ;

Χάλασε καὶ ὁ καιρός. Σύννεφα ἀφράτα, πουπουλάτα, ποὺ δὲν κατορθώνουν νὰ κρύψουν ὀλότελα πίσω τους ἄλλα σύννεφα σταχτόμαυρα, συμπαγῆ, ἀνηφόρισαν πάνω ἀπὸ τὸν Ὑμηττό, σκέπασαν γοργὰ — πότε πρόκαναν ; — ὀλόκληρο τὸ στερέωμα, βάρυναν ἀπάνω στὶς κορφές, τίς κουκούλωσαν ὀλότελα, καὶ τώρα κατηφορίζουν. Θὰ βρέξει.

Κάθομαι, στρογγυλοκάθομαι στὴν πολυθρόνα μου, — « Γιατί νὰ κάθεται σὲ καθήκλια ὅταν ἔχεις πολθρόνα ; » ἔλεγε ἓνα καλὸς παλιὸς φίλος κερκυραῖος, — καὶ παρακολουθῶ τὰ σύννεφα ποὺ προχωροῦν. Ἀναλογίζομαι τὰ ταξίδια ποὺ δὲν ἔκαμα. Ἀναπολῶ τοὺς τόπους ποὺ δὲν εἶδα. Πλάθω ἀνθρώπους ποὺ δὲ γνώρισα. Ποῦ ἤθελα νὰ γνωρίσω.

Μὲ τὴ φαντασία, βέβαια, ὅλα μὲ τὴ φαντασία. Ταξίδια φανταστικά, ποὺ ἦρθε κι' αὐτῶν ἡ ὥρα τους τώρα. Καὶ στοχάζομαι ξαφνικά ὅτι τὸ ταξίδι βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴ μετακίνηση. Ὅπως ἡ ἀγάπη βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸν πόθο. Ὅπως ἡ οὐσία τῆς ζωῆς βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Γνωστὰ πράγματα, ξαναειπωμένα.

Καὶ ἀναρωτιέμαι τί κέρδισα (ἂν κέρδισα κάτι) μ' αὐτὴ τὴν ἀδιάκοπη μετακίνηση, ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο. Κι' ἓνας φόβος μὲ πιάνει, καὶ προπάντων μιὰ κάποια μελαγχολία : Πάλεμα ἦταν μὲ τὸ κενό ; Στριφογύρισμα στὸ τίποτα ;

Ἀλλὰ ἀμέσως ἀντιδρῶ. Καὶ λέω μέσα μου, τὸ φωνάζω γιὰ νὰ τ' ἀκούσω πιὸ καλὰ ἐγὼ ὁ ἴδιος : Πιὸ πολλὴ σημασία στὴ ζωὴ ἔχουν οἱ χαμένες μάχες. Γιατὶ αὐτὲς φέρνουν τίς βαθύτερες μεταβολές μέσα μας.

Καὶ μόνο σὰν κατακάθι μένει πιά ἡ αἴσθησις τοῦ ταξιδιοῦ, ἀπαράλλαξη καθὼς ἦταν πρὶν ξεκινήσω γιὰ τὸ πρῶτο-πρῶτο ταξίδι, ἡ ἴδια λαχτάρα τοῦ ταξιδιοῦ, μὲ τίς ἀνεξάντλητες προοπτικές, μὲ τίς ἀπίθανες ὑποσχέσεις.

Ὅχι, ὄχι ! Θὰ ξαναφύγω, λέω ! Θὰ φύγω πάλι ! Θὰ φεύγω πάντα ! Θ' ἀνοίξω ξανά τὰ πανιά. Θ' ἀγκαλιάσω ξανά ἄγνωρους τόπους, ξένους ἀνθρώπους. Ναί, ναί ! Θὰ φύγω πάλι. Τὸ ταξίδι δὲν ἔχει τελειωμό, δὲν ἔχει πέρας. Παντοτινὸ ξεκίνημα, μὲ τὸ ξανάσασμά του. Θὰ φύγω ! Τώρα ἀκριβῶς ποὺ βραδιάζει, καὶ ἀργά-ἀργὰ παίρνει τέλος γιὰ μένα τὸ πιὸ θαυμαστὸ ταξίδι, τὸ ταξίδι τῆς ζωῆς, καὶ κοντεύω νὰ γείρω ξανά πίσω στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μεγάλης Μητέρας, τῆς Μητέρας-Γῆς, — θὰ φύγω... φεύγω...

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΚΑΙ ΜΙΖΕΡΙΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

(ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ;)

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΨΙΛΟΒΡΕΞΕ χτές. Πολλήν ώρα, επίμονα. "Υστερα άραιώσαν οί στάλες ύπουλα, σάν τὸ θεριὸ ποῦ θὰ χυμῆξει. Κι' ἄξαφνα ξέσπασε ἡ μπόρα, μιὰ νεροποντὴ βαριά, ὀγκώδης, σκοτεινὴ, καταρράχτης. Τὴ νύχτα ξαστέρωσε πάλι. "Ομως τὸ φθινόπωρο μπῆκε. Ἀπὸ χτές πῆρε τέλος τὸ καλοκαίρι. Τὸ καλοκαίρι.

Τὸ καλοκαίρι εἶναι γιὰ μένα ἡ καλὴ ἐποχὴ, ὅχι μόνο ἡ ὥραία ἐποχὴ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ζέστης, ἀλλὰ ἡ δημιουργικὴ ἐποχὴ. Μοῦ ταιριάζει τὸ δυνατὸ φῶς, ἡ ψηλὴ θερμοκρασία, οἱ μεγάλες μέρες. Τὸ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἔργο μου (καὶ ἴσως τὸ καλύτερο) τὸ ἔγραψα καλοκαίρι, καὶ μάλιστα στὸ ὑπαιθρο, κάτω ἀπὸ δέντρα. Θαρρῶ πῶς σ' ἐκεῖνο τὸ κλίμα ξαναβρίσκω « τὴν πρώτη ἀπλότητα », ποῦ μοῦ χρειάζεται ψυχικὰ γιὰ νὰ κατέβω στὶς ρίζες, ν' ἀντλήσω ζωὴ. Ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ φύση, ποῦ μοῦ ἐπιτρέπει νὰ βρῶ « τὶς διαστάσεις μου » (ποῦ τὸ διάβασα αὐτό ;).

Σήμερα, μὲ τὴ φθινοπωρινὴ λιακάδα, ξεκίνησα νὰ βρῶ ἓνα φίλο μου. Τὸ φίλο μου. Τὸν καλύτερο. *Primum inter tres aut quatuor* (τὸ πολὺ).

Ὁ φίλος μου εἶναι λογοτέχνης, εἶχε τὴν τύχη νὰ γεννηθεῖ ἑλληνας λογοτέχνης, νὰ γράφει στὰ ἑλληνικὰ (εἰς τὴν ἑλληνικὴν) λογοτεχνικὰ ἔργα, καὶ στίχους καὶ πρόζα. Μοῦ εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀγαπητὸς γι' αὐτὸ (καὶ γι' αὐτό). Ἄν καὶ μιλάμε σπανιότατα γιὰ λογοτεχνία μεταξύ μας (γι' αὐτὸ προπάντων).

Κόντευε μεσημέρι. Ἐλεγα ὅτι θὰ εἶχε σκολάσει, ὅτι θὰ εἶχε κλείσει τὰ τεφτέρια του (ἀρχίζει νωρὶς τὴ δουλειά, εἶναι πρωινὸς τύπος). Τετράδια τῶν πενήντα φύλλων, ποῦ τὰ γεμίζει μὲ ψειρίτσες. Στὴν πόρτα του ὅμως μοῦ εἶπαν ὅτι ἐργάζεται ἀκόμα.

Μπῆκα προσεχτικὰ στὸ γραφεῖο του, ἐντελῶς ἀθόρυβα, καὶ ξάπλωσα σὲ μιὰ πολυθρόνα ἀκριβῶς ἀπὸ πίσω του. Δὲ μᾶς χωρίζαν παραπάνω ἀπὸ δύο-δυόμισι μέτρα. Ἐκεῖνος δὲν εἶχε σαλέψει, δὲ μ' ἄκουσε ποῦ μπῆκα. Ἐγγραφε. Ἐγγραφε.

Ἐγγραφε σκυμμένος. Οἱ ὄμοι του, τὰ μαλλιά του, ποῦ ἀραίωναν στὴν κορφή, ποῦ ἄσπριζαν ἓνα γύρο, οἱ ἀγκῶνες του (πῆγα νὰ γράψω τὰ ἀγκωνάρια) ποῦ ἀκουμποῦσαν στὸ τραπέζι καὶ τὸν στηρίζαν. Καὶ ἓνα ἐλαφρότατο σάλεμα τοῦ δεξιοῦ βραχίονα, ποῦ πρόδινε τὸ γράψιμο, τὶς φράσεις, τὰ κομμάτια, τὶς τελεῖες, τὸ πρόσκαιρο ξανάσασμα.

Ἐνιωσα ξαφνικὰ κάτι περιέργο, ἀνεξήγητο : τὴν ἔνταση τῆς σκέψης, τὴν ἐπίπονη προσπάθεια τῆς δη-

μιουργίας, τὴ μυχιότατη συγκέντρωση τῶν ψυχο-πνευματικῶν δυνάμεων διοράσεως καὶ ἀναπλάσεως καὶ ἀναδημιουργίας ζωῆς, ζωντανῶν πλασμάτων, ζωντανῶν καταστάσεων καὶ περιστατικῶν, ἔνιωσα τὸ λαχάνιασμα αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ποῦ καθόταν σκυμμένος καὶ πάσκιζε νὰ ἐμφυσησὶ ζωὴ σὲ δικούς του, νεόπλαστους, ἀνθρώπους, νὰ τοὺς ζωντανέψει, νὰ τοὺς κινήσει, νὰ τοὺς « δεῖ » ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του.

Καὶ κάτι πιὸ παράξενο ἀκόμα. Ἐνιωσα νὰ βγαίνει μιὰ ἀκτινοβολία ἀπὸ τὸ σκυμμένο αὐτὸ κεφάλι, σὰ νὰ ἔβλεπα ἄξαφνα ὑλοποιημένη αὐτὴ τὴν ὀλοκληρωτικὴ προσπάθεια τοῦ στοχασμοῦ, τῶν νεύρων, ὀλάκερου τοῦ « εἶναι » ἐνὸς ἀνθρώπου, θαρρεῖς ἓνα ἐκτόπλασμα ποῦ ξεχύθηκε ἀπὸ μέσα του, θαρρεῖς ἓνα ἄόρατο πλέγμα ἀπὸ ἀκτίνες ποῦ τύλιγαν τὴν κεφαλὴ του, κάτι σχεδὸν χειροπιαστό, — θᾶλεγες ἓνας φωτοστέφανος...

Ὡσπου σήκωσε τὸ κεφάλι του ὁ φίλος μου, ὁ ἀγαπητὸς μου φίλος, καὶ ὄρθωσε τὸ μουνδιασμένο κορμί καὶ τεντώθηκε, σὰ νὰ ξυπνοῦσε ἀπὸ « ὕπνωση » βαθιά. Καὶ τότε μόνο γύρισε κατὰ μένα καὶ ξαφνιαστικὴ ποῦ μὲ εἶδε.

— Ἀπὸ πότε εἶσαι ἐδῶ ; μὲ ρώτησε σάν ἀφηρημένος.

Ἐγὼ δὲ μίλησα, δὲν μποροῦσα νὰ μιλήσω. Ἐκανε μερικὰ βήματα, σχεδὸν παραπατώντας σάν τὸ μεθυσμένο. Ἐγὼ θαύμαζα. Θαύμαζα τὸ μεγαλεῖο, θαύμαζα τὸ μυστήριο τῆς δημιουργίας, τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, τόσο ἀπλὸ καὶ μεγάλο. Καὶ συγκινητικό.

Ὁ φίλος μου, ἀπορροφημένος ἀκόμα ἀπὸ τὴ θεία αὐτὴ λειτουργία, ζοῦσε ἔξω χρόνου καὶ τόπου, στὸ μαγικὸ κόσμο ποῦ εἶχε πλάσει ὁ ἴδιος, μὲ τὰ ἀνθρώπινα πλάσματα ποῦ εἶχε γεννήσει ἢ φαντασία του, ποῦ εἶχαν πάρει ψυχὴ ἀπὸ τὴν ψυχὴ του. Ὁ γύρω κόσμος, ὁ πραγματικὸς, εἶχε σβῆσει γι' αὐτόν, τὸν εἶχε σβῆσει μὲ τὴ δυνάμη του.

Μόλις τὸν εἶδα νὰ συνεφέρνει κομμάτι, — ἡ φυσιογνωμία του ἄλλαξε, — νὰ προσγειώνεται, τοῦ εἶπα :

— Εἶσαι εὐτυχισμένος ἄνθρωπος.

Μάντεψε γιατί τὸ εἶχα πεῖ.

— Εἶναι μεγάλη εὐτυχία, ἀλήθεια, ἀποκρίθηκε. Ἡ μεγαλύτερη. Καὶ δοξάζω τὸ Θεό — τὴ μοῖρα μου, ἂν προτιμᾷς — ποῦ μοῦ χάρισε τοῦτο τὸ δῶρο. Δίχως αὐτό...

Κόπηκε.

— Δίχως αὐτό ; ἐπανέλαβα ἐγώ.

— Δίχως αὐτό... (ἔκαμε μιὰν ἄοριστη κίνηση τοῦ χεριοῦ στὸν ἄερα) δίχως αὐτό... δὲν ξέρω.

No 74-75

Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1967

Σωπάσαμε. Άρκετη ώρα. Αὐτὸς ξανάπιασε τὸ πηγαίνελα. Περνώντας μπροστά μου στάθηκε ξαφνικά.

— Έχω νιώσει, ὥστόσο, καὶ ἄλλες μεγάλες χαρὲς ἀπὸ τὴ δουλειά μου. Ἰκανοποιήσεις τίς λέμε τυπικά. Νά, σήμερα τὸ πρωί... (τὸν ἔπιασε ἄξαφνα μιὰ πολυλογία νευρική, ξέσπασμα, ὀλοφάνερο, ὕστερα ἀπὸ τὸ πολύωρο σκύψιμο στὸ γράψιμο)... σήμερα τὸ πρωί εἶχα μιὰ ἐπίσκεψη. Καθὼς ξέρεις, τὸ πρωὶ ἐργάζομαι πάντα, ὀλόκληρο τὸ πρωινό, δὲ θέλω νὰ μὲ διακόπτουν, νὰ μὲ ἀπασχολοῦν, νὰ μὲ διασποῦν. Μολαταῦτα ἔκαμα τὴν ἐξαίρεση σήμερα, οὔτε καὶ ξέρω τὸ γιατί. Καὶ δὲν τὸ μετανιώνω. Ἦρθε ἕνας νέος νὰ μὲ δεῖ, ἕνα παλικάρι. Ἰσως γι' αὐτό. Μοῦ εἶπε : εἰκοσιδύο χρόνων. Τελειόφοιτος τῆς Νομικῆς. Μοῦ εἶπε ὅτι ἔχει διαβάσει ὀλόκληρο τὸ ἔργο μου. Ὅσο δὲν βρῆκε στὴν ἀγορά γιατί εἶναι ἐξαντλημένο, — μὲ συμπαθῆς γιὰ τὴν περιαιτιολογία, — τὸ διάβασε στὶς Βιβλιοθήκες. Αὐτὰ ὅλα, γιὰ νὰ μοῦ ἐξηγήσει πόσο ἤθελε νὰ δλοκληρῶνι πάντοτε τὴν οἰκειότητά του μὲ τὸ ἔργο ἐνὸς συγγραφέα. Μοῦ εἶπε ὅτι... (κόμπιασε ἐδῶ ὁ φίλος μου) ὅτι εἶναι θαυμαστής μου. Μοῦ εἶπε... μοῦ εἶπε...

Πέρασαν λίγα δευτερόλεπτα σιωπῆς καὶ ὕστερα πρόσθεσε ἀργά :

— Νομίζεις ὅτι μπορεῖ νὰ υπάρξει μεγαλύτερη ἱκανοποίηση ; Ἐνας νέος... οἱ νέοι... νὰ αἰστανθοῦν τὴν ἀνάγκη νὰ σοῦ μιλήσουν, νὰ ἔρθουν κοντά σου... ἐπειδὴ σ' ἔνωσαν κοντά τους... ἐπειδὴ τοὺς μίλησες... καὶ σὲ ἄκουσαν... ἄκουσαν τὴ φωνή σου... Θεέ μου ! Ὑπάρχει μυστήριο μεγαλοπρεπέστερο ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία δύο ἀνθρώπων, δύο ψυχῶν, δύο σκέψεων !

Ἐγὼ θαύμαζα καὶ σώπαινα. Τὸ βλέμμα μου εἶχε πέσει πάνω στὰ χαρτιά πού τὰ γέμιζε κάθε μέρα μὲ τίς φειρτίτσες του. Κι' ἦταν ἡ ἀνοιγμένη σελίδα γραμμένη ὡς τὰ μισά, καὶ δὲν διέκρινα καθαρὰ ἂν ἡ φράση τελειωνε σὲ τελεία ἢ ἂν εἶχε μείνει ἀσυμπλήρωτη, — ἡμιτελὴς θὰ μ' ἄρεσε νὰ πῶ, — μόνο μερικὲς (οἱ στερνές) λέξεις ξεχώριζαν στρογγυλογραμμένες : « ... ὡς ἂν σύννεφα ἀπάνω στὸ βουνό »... ὅλο ποιητικὲς λέξεις, συλλογίστηκα, τὸ βουνό, τὰ σύννεφα...

Γιὰ ν' ἀντιδράσω, ρώτησα στὴν τύχη :

— Μὲ τί ἄλλο ἀσχολεῖσαι τώρα ; Βγαίνεις ἔξω ; Βλέπεις κόσμο ; Πᾶς στὸ θέατρο ; στὸν κινηματογράφο ; Δὲν πᾶς στὴν ἐξοχή ;

Δὲ μοῦ ἀπάντησε. Ἐπαίξε μ' ἕνα φάκελο πού κρατοῦσε στὸ χέρι του, ἕναν τριανταφυλλὶ φάκελο δίχως γραμματόσημο, μὲ μιὰ σύσταση ἀπάνω (τὴ δική του, φυσικά), ἕνα καθαρογραμμένο Προσωπικὴ ἀριστερά κάτω. Χτύπησε τὸ φάκελο μὲ τὸ ἀριστερό του χέρι πάνω στὴ δεξιὰ του παλάμη (εἶναι ἀριστεροχέρης), καὶ μοῦ εἶπε χαμογελώντας :

— Ἀντὶ γιὰ κεραυνό, μέσα σὲ τοῦτο τὸ φάκελο μοῦ στείλανε μιὰν ἀχτίδα ἥλιο ! Καὶ νᾶξερεις πόσο τὸν ἀποζητοῦσα ! πῶς τὸν ἤθελα !

Ρώτησα τί εἶναι τὸ γράμμα αὐτό, ἀπὸ ποιόν εἶναι, τί γράφει (ἂν ἐπιτρέπεται, φυσικά). Μοῦ ἀποκρίθηκε, κουνώντας τὸ κεφάλι μαλακὰ ἀπὸ τὰ πάνω πρὸς τὰ κάτω, σὰ σὲ κατάρπαση :

— Λέγαμε πρὶν γιὰ τίς ἱκανοποιήσεις πού μπορεῖ νὰ μᾶς χαρίσει ἡ δουλειά μας. Νά καὶ μιὰ ἄλλη χαρά, πού σοῦ ἔρχεται ἕνα πρωὶ (ἢ ἕνα ἀπομεσήμερο πῶς καλὰ, ὅταν βραδιάζει γύρω σου... καὶ μέσα σου) ἀπὸ μιὰν ἄγνωστη μεριά, ἀπὸ μιὰν ἀνέλπιστη πηγὴ, νὰ σοῦ δώσει θάρρος, νὰ σοῦ δώσει κέφι, νὰ σοῦ δώσει... νὰ σοῦ δώσει... καὶ τί δὲ σοῦ δίνει !

Πάλι ἀφαιρέθηκε ὁ φίλος μου.

— Δὲ μοῦ εἶπες τί λέει, τὸν διέκοψα.

— Ποιός ;

— Τὸ γράμμα.

— Ἀ, τὸ γράμμα, ναί. Εἶναι κι' αὐτό, καθὼς σοῦ εἶπα, μιὰ μορφή ἰδιαίτερης ἱκανοποιήσεως, γιὰ μᾶς πού γράφουμε. Νά λαβαίνουμε ἄξαφνα γραφὴ ἀπὸ ἕναν ἄγνωστο, μιὰν ἄγνωστη, — εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς ἐπιστολῆς πού βλέπεις, — καὶ νὰ σοῦ μιλάει γιὰ τὸ ἔργο σου, ἢ γιὰ ἕνα ὀρισμένο ἔργο σου, καὶ νὰ νιώθεις ὅτι τὸ ἔχει κάνει δικό του... δικό της τὸ ἔργο αὐτό, σὰ νὰ τὸ γύμνωσε μὲ ἀπόλαυση σελίδα τῆς σελίδα, γιὰ νὰ τὸ κάνει δικό της... μὰ, τί νὰ σοῦ πῶ... Ἐσὺ καταλαβαίνεις, μαντεύεις. Μιὰ ψυχὴ πού τὴν κάλεσες κοντά σου μὲ κάποιον ἀπὸ τὰ γραψίματά σου, μὲ τὴ φωνή σου, μὲ τὴ σκέψη σου, μιὰ ψυχὴ πού δονίστηκε ἀπὸ τίς ἴδιες δονήσεις πού συγκλόνισαν τὴ δική σου ψυχὴ, μιὰ ψυχὴ πού ἀποκρίθηκε μὲ τὸ ἴδιο κύμα, τὸ ἴδιο μῆκος κύματος πού ἐξέπεμψε ἡ δική σου ψυχὴ... μὰ τί ἄλλο θέλεις, τί ἄλλο μπορεῖ νὰ εὐχηθεῖ ἕνας ἄνθρωπος πού γράφει, δηλαδὴ πού στέλνει μηνύματα — πολλὰς φορὲς στὴν ἀπόγνωσή του, σὰν ἕνας ναυαγός — πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, προσμένοντας, καρτερώντας, διψώντας γιὰ μιὰν ἀπόκριση, γιὰ μιὰν ἠχώ... Μπορεῖς νὰ διανοηθεῖς, μπορεῖς νὰ συλλάβεις βαθύτερη ἱκανοποίηση, συνταραχτικότερη χαρά ; Πές μου. Λέγε, λέγε...

Εἶχε λαχανιάσει, τόσο σύγκορμη, τόσο σύψυχη ἦταν ἡ συγκίνησή του, ἡ ταραχή του, ἡ χαρά του. Τὸν κοίταξα. Τὸ πρόσωπό του ἔμοιαζε κουρασμένο, τὰ μάτια βαθουλά, δυὸ γραμμὲς τραβοῦσαν τὸ στόμα πρὸς τὰ κάτω, καθὼς στὰ τραγικὰ προσωπεῖα. Δὲν κρατήθηκα.

— Πρέπει νὰ εἶσαι πολὺ εὐτυχισμένος, τοῦ εἶπα.

— Εἶμαι καὶ εὐτυχισμένος, ἀναφώνησε τονίζοντας ἐξαιρετικὰ δυνατὰ αὐτὸ τὸ « καί ». Δὲ σοῦ λέω, ἄλλωστε, κατὶ τὸ καινοφανές. Ξέρεις τίποτα πού νὰ εἶναι ἀμιγές, ξεκάθαρο, ἢ τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο ; Κράματα ὅλα, μίγματα, συνδυασμοί, ποσοτώσεις ! Στὸν ψυχικὸ κόσμο προπάντων. Προπάντων. Καὶ τὰ πῶς ἀπλά, τὰ πῶς στοιχειώδη. Ἡ ἀπλὴ χαρά... μὰ βρίσκεται πάντα *sull'altra riva*, πού λέει ὁ D'Annunzio. Ἡ ἀπλούστερη λύπη. Πάντα πληρώνεται ἀκριβὰ ἡ χαρά. Τόσο βαριά ζυγίζει ἡ ἀναλογία της σὲ λύπη. Ἄλλωστε ἡ χαρά εἶναι ζυμωμένη μὲ λύπες. Πολλὰς λύπες, μιὰ χαρά. Πάρα πολλὰς οἱ λύπες. Πάντα περισσεύσαν οἱ λύπες. Κι' ἂν δὲν εἶναι λύπη, εἶναι ἡ μοναξιά, εἶναι τὸ κενό, εἶτε τὸ πῆς μεταφυσικὸ ἄγχος, εἶτε ὅπως ἀλλιῶς θέλεις, εἶναι τὸ ἔντονο συναίσθημα τοῦ μάταιου φυτρωμένο ἀπ' τὸ ριζοβλάσταρο τῆς ζωῆς, γεννημένο μαζί μας μὲ τὸ πρωτοκύτταρό μας, εἶναι...

— Μὰ γιατί τὰ λές αὐτά ; βρῆκα τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν ἀντισκόψω.

— Γιατί... γιατί... ἔκανε καὶ σάλειψε τὸ κεφάλι. Μὰ ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσω ! Ἔχεις ἀκούσει νὰ λένε γιὰ τὸν ἐκτραχηλισμὸ τῶν ὑπερφιάλων ; γιὰ τοὺς ἀδένες τῶν κολάκων ; γιὰ τίς ἔξεις τῶν ἐπιτηδαιοκρατῶν ; γιὰ τίς ἀκολασίες τῶν θορυβοποιῶν ; γιὰ τὴν ἀλαζονία τῶν χαμαιλέοντων ; γιὰ τίς ἱλυσπάσεις (θὰ πεῖ : τὸ σούρσιμο μέσ' τῇ λάσπῃ) τῶν κολάκων ; γιὰ τὴν πομπώδη ὑπερδιαστολὴ τῶν αὐτοπροβαλλομένων καὶ τῶν αὐτοδιαφημιζομένων ; γιὰ τὴν ἀπύθμενη δεκτικότητα τῶν βλακῶν καὶ τῶν ὑποβλακῶν καὶ τῶν ἀνθυποβλακῶν ; Μήπως θέλεις νὰ τὰ ἀντιμετωπίσεις ὅλ' αὐτὰ τὰ τελώνια μὲ τὴν ἀγέρωχη σιωπὴ τῆς μετριοφροσύνης ; (ἡ φωνὴ τοῦ δυνάμωνα, ἀγρίεψε ὀλοένα).

Κάτω ἀπὸ τὴ βροχὴ τῶν ἡχηρῶν αὐτῶν ἐρωτηματικῶν, βρέθηκα κάπως μεπρδεμένος καὶ δὲν μπόρεσα νὰ ἀπαντήσω. Ἐκεῖνος ἐπωφελήθηκε γιὰ νὰ συνεχίσει (σὲ τόνο χαμηλότερο, ὥστόσο) :

— Δὲν ξέρεις λοιπὸν τίποτα, ἀνθρώπε τυχερὲ !
Καὶ ξέσπασε πάλι :

— Δὲ σοῦ ἔτυχε νὰ δεῖς (ἀπίστευτο καὶ τοῦτο !) δὲ σοῦ ἔλαχε ν' ἀκούσεις νὰ γίνεται λόγος πολὺς γιὰ ἀνθρώπους μέτριους, σχεδὸν μηδαμινούς (ἢ περίπου), δὲ σοῦ πεσε ποτὲ στὸ χέρι κείμενο, ποὺ νὰ γράφει σπουδαῖα λόγια γιὰ ἀσήμαντα ἔργα, καὶ δὲν σοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ σιγὴ ποὺ πνίγει (σὰν ἀπὸ συνωμοσία πολλῶν μαζὶ) γιὰ ἀνθρώπους καὶ γιὰ ἔργα ποὺ θὰ ἄξιζαν, ἂν μὴ τι ἄλλο, τουλάχιστον πολὺ περισσότερη προσοχὴ ἀπὸ τὰ διατυμπανιζόμενα καὶ χιλιοεπαινούμενα κατὰ ποικίλους (γιὰ νὰ μὴν πῶ : καθ' ὅλους) τοὺς τρόπους ; Ποῦ ζεῖς, φίλτατε ! Ποῦ ζεῖς ! Γέμισε ὁ τόπος ὀπορτουניσμὸ ! Πνευματικὸ καὶ ἡθικὸ ὀπορτουניσμὸ ! Ἀναιδὴς καὶ ἀπροσημάτιστη σπουδαρχία ! Νὰ φτάσω ! Νὰ φανῶ ! Νὰ ἐπιδειχθῶ ! Μὲ κάθε μέσο ! Μὲ κάθε τρόπο ! Μὲ κάθε τούμπα... Ἄ, φίλε μου ! Ξεκινήσαμε κι' ἐμεῖς κάποτε, μὲ ἀλώβητες ἀκόμα ἐλπίδες, μὲ νευρώδη φτερά, καὶ οἱ εὐεργετικὲς ὁρμόνες τοῦ ἐρωτικοῦ πόθου πυράκτωναν τὴ λυρικὴ οὐσία τῆς φαντασίας μας. Ὅταν ἀργότερα βάρυνε ὁ στοχασμὸς καὶ ἡ ἀμφιβολία, συνεχίσαμε τὴν πυρετώδη τεθλασμένη τῆς νιότης μὲ μιὰ κατιούσα σὲ πάθος καὶ ἀνιούσα σὲ βάθος γραμμὴ, — ρότα τὸ λέτε σεῖς οἱ ναυτικοί. (Ξέχασα νὰ πῶ ὅτι ὑπῆρξα κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ναυτικὸς, στὸν περιπετειώδη βίο μου.) Σκουντάψαμε λίγο-πολὺ παντοῦ, σὲ ριζωμένες συνήθειες, σὲ πετρωμένες εὐαίσθησιες. Ἡ θὰ κάνουν ὅ,τι κάνουν καὶ οἱ ἄλλοι, ἢ θὰ μείνεις πίσω (ἂν ὄχι ἔξω), — ἀρκεῖ νὰ μὴν ἔπεςες μεσοδρομίες. Ἀνάγκη πᾶσα νὰ προβάλεις τὸν ἑαυτὸ σου, νὰ διαφημίσεις τὸ ἔργο σου. Ἄν δὲν κατέχεις τὸ μυστικὸ νὰ προκαλεῖς θόρυβο περὶ τὸ ὄνομά σου, — ἐφημερίδες, περιοδικά, ἐπιτροπές, συμβούλια καὶ τὰ ἡχηρὰ παρόμοια, — σὲ ξεχνοῦν, σὲ ἀγνοοῦν, καὶ ἂν κινηθεῖς δειλὰ καὶ « ὅσο πρέπει » μονάχα, θὰ βροῦν τρόπο νὰ σὲ ἐξουδετερώσουν, νὰ σὲ « δέσουν » σ' ἓνα πλέγμα σιωπῆς, γιὰ νὰ μὴ γίνεσαι ἐνοχλητικὸς (ἀναιδής, λένε).

— Φοβᾶμαι ὅτι εἶσαι ὑπερβολικὸς, τὸν ἀντίσκοψα. Τί σοῦ κάνανε πάλι ;

Γέλασε.

— Ἄν κάθουαι στὴ γωνίτσα σου, στὸ γραφεῖο σου, στὴ δουλειά σου, παρὰμερα καὶ παρὰταιρα, ἂν δὲν ἀνακατεῦσαι στίς κατὰ τὸ πλεῖστον περιττὲς γενικὲς συζητήσεις, στὰ παρασκήνια, στοὺς διαδρόμους, στίς πλατεῖες, — τῶν θεάτρων καὶ τῶν αἰθουσῶν διαλέξεων, — βλέπεις γύρω σου... Θὰ σοῦ πῶ παρακάτω τί βλέπεις. Ὡστόσο, μ' αὐτὰ δὲ θέλω, βέβαια, νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι ὁ συγγραφέας πρέπει νὰ κάθεται κλεισμένος στὸ χρυσελεφάντινο, κατὰ τὴ χιλιοεπιωμένη ἀλλὰ σωστὴ ἐκφραση, πύργο τοῦ. Πρὸς Θεοῦ ! Τὸν ἀληθινὸ πνευματικὸ ἄνθρωπο τὸν δέρνουν ὅλοι οἱ ἄνεμοι, — καὶ ὁ πιὸ ἀνεπαίσθητος γιὰ τοὺς πολλούς, — συχνὰ μάλιστα νιώθει πρὶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὸν ἄνεμο ποὺ θὰ σηκωθεῖ, τὸν προαισθάνεται... τὸν ἀληθινὸ πνευματικὸ ἄνθρωπο τὸν ἀγγίζουν, τὸν θίγουν, τὸν ἀναταράζουν, τὸν συγκλονίζουν ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ τοῦ, μετέχει σὲ ὅλες τίς ἀνησυχίες, τίς ἀμφιβολίες, τοὺς ἐνθουσιασμούς, τίς τάσεις καὶ τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τοῦ. Καὶ ὅταν σχηματίζει γνώμη δική του, γνώμη ὑπεύθυνη, θὰ τὴν πεῖ, θὰ τὴ γράφει, θὰ τὴ φωνάζει, ὅταν μέσα τοῦ ξυπνήσει μιὰ ἀντίδραση (ὑπὲρ ἢ κατὰ) σὲ ὅποιο συγκαιρινὸ τοῦ περιστατικὸ, ἐθνικὸ, κοινωνικὸ, πνευματικὸ (ἰδεολογικὸ πάντα), θὰ βγεῖ στὴν ἀγορά, στὸ *forum*, καὶ θὰ ἀγωνιστεῖ, θὰ πολεμήσει γιὰ κεῖνο ποὺ πιστεύει, πρόμαχος. Ποιὰ σχέση μπορεῖ νὰ ἔχει αὐτὸς ὁ « καλὸς ἀγώνας » μὲ τὴν ἀδιάκοπη καὶ χωρὶς λόγους καὶ χωρὶς βαθύτερη ψυχικὴ ἢ πνευματικὴ παρόρμηση, παρεμβολὴ καὶ προβολὴ ἐνὸς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων στὰ πιὸ ἀπίθανα, τὰ πιὸ ἀσήμαντα, τὰ πιὸ ἄσχετα μὲ τὴν πνευματικότητα θέματα ποὺ παρουσιάζονται μοιραῖα τὴν κάθε μέρα σὲ μιὰν ὁργανωμένη κοινωνία, — ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ ἀνθρώπους πνευματικούς ποὺ ἀνακατεῦνται σὲ ρεπορτάζ σχετικὸ μὲ τὴν ἐποχικὴ γυναικεία μόδα, μὲ τὴν τελευταία κινηματογραφικὴ ταινία ποὺ ἔκαμε θόρυβο, ἢ ἄλλες ἀνάλογες « ἀβανταδόρικες » ἀπιθανότητες ποὺ ἀπλῶς καὶ μόνο ἀποτελοῦν πρόχειρο τρόπο διαφημίσεως μπρὸς στοὺς εὐτυχεῖς πολλούς, — κατ' ἀντίθεση πρὸς τοὺς *happy few*. Ἄν ἔχεις δόγμα σου τὴν ἐσωτερικὴ πειθαρχία καὶ τὴν ἐξωτερικὴ σεμνότητα, βλέπεις γύρω σου...

Σώπασε μιὰ στιγμή. Ὅστερα :

— Θὰ σοῦ πῶ τί κάνουν τὰ ἐλάφια ὅταν τοὺς ἐπιθεθοῦν λύκοι. Συνάζονται στὴ γραμμὴ ὅλα, τὸ ἓνα κοντὰ στὸ ἄλλο, ἔτσι ποὺ νὰ σχηματίσουν ἓνα συνεχὲς μέτωπο ἀπὸ κέρατα. Ποῦ νὰ χτυπήσουν οἱ λύκοι ; ποῦ νὰ δαγκάσουν ;

Δὲν κατάλαβα τί ἤθελε νὰ πεῖ, ἀλλὰ δὲ μοῦ ἄφησε καιρὸ νὰ τὸν ρωτήσω. Συνέχισε δίχως νὰ πάρει ἀνάσα, (ἀπνευστί) :

— Ὅταν εἶσαι ἀπὸ τοὺς τυχερούς, τοὺς τυχερούς ποὺ ἔχουν ἀμφιβολίες, ἀμφιβολίες γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἀμφιβολίες γιὰ τὸ ἔργο τους, ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀξία τῶν προσπαθειῶν τους — καὶ ἴσως καὶ τῆς κάθε προσπάθειας (καὶ ἀναθυμᾶμαι τώρα ἐκεῖνο τὸ ἀριστουργη-

ματικό διήγημα του Gide *Ἡ μάταιη προσπάθεια*), — τί νὰ κάνεις ; πῶς νὰ ἀντιδράσεις ; Ἀντί νὰ παλέψεις μὲ τοὺς ἔξω, κονταροχτυπιέσαι μὲ τὸν ἑαυτό σου.

— Αὐτὸ γιὰ ἕναν καλλιτέχνη, τόλμησα νὰ πῶ, εἶναι συχνὰ ἰσχυρὸ δημιουργικὸ κίνητρο.

— Δὲν ἀντιλέγω, ἀποκρίθηκε. Εἶναι ὅμως καὶ ἀνασχετική δύναμη (καὶ τοῦτο εἶναι π ἄ ν τ ο τ ε) γιὰ τὴν κοινωνική του προβολή, ποὺ εἶναι κι' ἐκείνη, ἂν ὄχι ἀπαραίτητη, χρήσιμη ὅπωςδὴποτε στὸν καλλιτέχνη, σὰν κίνητρο, μὲ τὴν οὐσιαστική ἱκανοποίηση ποὺ δίνει, ἐννοῶ τὴν ἐνθάρρυνση καὶ τὶς ἄλλες ἀνάλογες, ὅ λ ο π ο ι ἡ μ ἔ ν ε ς ὅ μ ω ς, ἠθικὲς ἱκανοποιήσεις, ποὺ σώζουν τὸν ἄνθρωπο, τὸν καλλιτέχνη προπάντων, ἀπὸ τὴ μόνωση, τὸ παραμέρισμα... Ξέρω τί λέω... πρόσθεσε σὰ νὰ μιλοῦσε στὸν ἑαυτό του.

Καὶ ἄξαφνα ξαναπῆρε φόρα :

— Ὅταν δὲν ἀνήκεις, ὅταν δὲν εἶσαι ἀνακατεμένος σὲ « παρέες » (« φιλολογικὲς » τίς λένε λαθεμένα), σὲ « συντροφίες », σὲ « κλίκες », ποιὸς νὰ σὲ κοιτάξει, ποιὸς νὰ σὲ τονώσει, νὰ σὲ βοηθήσει, νὰ σὲ παρουσιάσει, νὰ σοῦ δώσει θάρρος, — γιὰτί, κακὰ τὰ ψέματα, ὁ καθένας μας χρειάζεται, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κάποια ἐνθάρρυνση, κάποια ὥθηση, κάποια συμπαράσταση. Σ' αὐτὲς τίς « κλίκες » γίνεται συνήθως (ὄχι πάντα, εὐτυχῶς) ἡ πιὸ συστηματική, ἡ πιὸ ὀργανωμένη, ἡ πιὸ (θὰ πῶ τὴ λέξη) θρασεία συναλλαγή, — *do ut des*. Σὲ ὑμῶ, θὰ μὲ ὑμνήσεις, σὲ ὑποστηρίξω, θὰ μὲ ὑποστηρίξεις. Τί θέλεις νὰ κάνει ἡ μονάδα ; Ὁ ἀνεπιτήδειος, ὁ ἀπομονωμένος, ὁ ἀδιάφορος ;

— Εἶναι ὥστόσο καὶ ἡ τύχη, εἶπα, ποὺ παίζει μεγάλο ρόλο στὴ ζωή.

Εἶχε ἔτοιμη τὴν ἀπάντηση.

— Ἡ τύχη εἶναι μιὰ ἐξίσωση μὲ ἀπειρους ἀγνώστους.

— Ἡ τύχη, ἀποκρίθηκα, ἀρχίζει νὰ παίζει ρόλο ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ παύουμε νὰ καταλαβαίνουμε.

Ὁ φίλος μου ὅμως συνέχισε τὴ σκέψη του ἀτάραχος (πλὴν ταραγμένος) :

— Ἡ κάθε « πράξη » μας, ἡ κάθε δράση μας, ἔχει τὴν τύχη της. Τὸ κάθε βιβλίο, τὸ κάθε βιβλίο μας, ἔχει τὴν τύχη του, ἄς ποῦμε λ.χ. τὸ νὰ βγεῖ στὴν κατ'ἀλήθειαν στιγμή. (Ἕνα παράδειγμα : Τὸ *Le rouge et le noir* τοῦ Stendhal ἔβαλε πενήντα χρόνια γιὰ ν' ἀναγνωριστεῖ. Δὲν εἶχε ἔρθει στὴν ὥρα του.) Ἄλλα βιβλία, τρίτης καὶ πέμπτης ποιότητος, χάλασαν τὸν κόσμον μόλις ἐκδόθηκαν. Σ' αὐτὲς τίς περιπτώσεις, θὰ μοῦ πεῖς, βόηθησε τὴν τύχη καὶ ἡ πρόσφορη διαφήμιση. Ὁ συγγραφέας, ὅπωςδὴποτε, ἀκολουθεῖ συνήθως τὴν τύχη τῶν βιβλίων του (στὴ γενικὴ ἀναγνώριση ἢ στὸν ἔγκαιρο ἀφανισμό). Φυσικά, ὁ χρόνος βάζει τὰ πράγματα στὴν ὀριστική τους θέση, κατὰ κανόνα στὴ δίκαιη θέση τους. Ἀλλά, ἄς τὸ ποῦμε κι' αὐτὸ τώρα, σχεδὸν πάντοτε ἀφοῦ ἔχει πεθάνει πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὁ δράστης... μὲ συγχωρεῖς, ὁ συγγραφέας.

Δὲ γέλασα. Ἐκεῖνος εἶχε πέσει σὲ ἀφηρημάδα. Μονομιᾶς ξανάρχισε πάλι.

— Μικρὸ παιδί, πολὺ μικρό, ἤθελα κιόλας « νὰ γίνω συγγραφέας », νὰ γράψω βιβλία. Ὡστόσο, δὲν

ἤξερα τί νὰ γράψω, τί νὰ βάλω στὸ χαρτί. Καὶ ἀναρωτιόμουν τί μπορεῖ νὰ γράφουν, πῶς γεμίζουν τόσες καὶ τόσες σελίδες αὐτοὶ ποὺ συγγράφουν ὁλόκληρους τόμους, ποῦ τὰ βρίσκουν τόσα καὶ τόσα... Δὲν ἤξερα φυσικά, τότε, ὅτι ἡ ζωὴ φροντίζει νὰ γεμίσει τίς σελίδες, τόσο γρήγορα, τόσο γρήγορα... Γέρασα στὸ ἀναμεταξύ, τόσο γρήγορα, τόσο γρήγορα. Γέμισα κι' ἐγὼ πολλές, πολλές σελίδες, ἔγραψα ἕνα σωρὸ βιβλία. Καὶ ἀναρωτιέμαι τώρα : ἔγραψα τίποτα ; τί ἀξία ἔχουν αὐτὰ ποὺ ἔγραψα ; ἔχουν καμιὰ ἀξία ;... ἐξὸν ἀπ' τὴν ἀξία, τὴν ὁλότελα προσωπική, ὅτι ἔδωσαν ἕνα νόημα, ἕνα περιεχόμενο στὴ ζωὴ μου. (Θὰ πεῖς : λίγο εἶναι καὶ αὐτό ;) Ἀλλὰ τότε, γιὰτί νὰ τυπώσω αὐτὰ ποὺ ἔγραψα, γιὰτί νὰ τὰ δημοσιεύσω ; Δὲ μοῦ ἀρκοῦσε ποὺ τὰ ἔγραφα ; Τί μὲ ἐσπρωξε ; τί μὲ ἐσπρωχνε ; Φιλοδοξία ; Ματαιιότητα ; Ἡ κάποια βαθύτερη ἀνάγκη, ἴσως πιὸ εὐγενική, ἴσως ἀνώτερη... καὶ τὰ λοιπὰ, καὶ τὰ λοιπὰ, πρόσθεσε. Γιὰτί αὐτὸ εἶναι ἕνα ἄλλο θέμα, ποὺ μπορεῖ νὰ γεμίσει κι' αὐτὸ σελίδες, σελίδες... ἂν ἀξίζει τὸν κόπο, δὲν ξέρω...

Ὁ φίλος μου μονολογοῦσε πάλι, — ἔτσι ἀπομονωνόταν εὐκολα, καὶ τότε ἔπεφτε πάντοτε στὴν ἀμφιβολία, στὸ σκεπτικισμό.

Σηκώθηκε καὶ βάλθηκε νὰ βηματίζει πάνω-κάτω, πάνω-κάτω, νευρικά. « Περπατώντας, σαλεύοντας, συλλογίστηκα ἐγὼ, ροκανίζει τὸν ἐκνευρισμό του. » Πραγματικά, μετὰ ἀπὸ λίγα λεπτά ξαναγύρισε στὴν πολυθρόνα του καὶ κάθησε. Μοῦ εἶπε γαλήνια :

— Ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἔργο μας εἶναι μιὰ ἐσωτερικὴ μιζέρια, ποὺ ἀσφαλῶς εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη, ἡ πιὸ πικρή, ἡ πιὸ βαθιά. Πονάει ὡς τὸ κόκαλο. Ὡστόσο, δὲν πρέπει νὰ μεγαλοποιοῦμε τὰ πράγματα, νὰ τὰ δραματοποιοῦμε. Εἴμαστε λογοτέχνες, δὲν εἴμαστε ἥθοιοι (χωρὶς νὰ θέλω καθόλου νὰ μειώσω τοὺς ἥθοιους, ἀλλὰ αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τους).

Τώρα ἦταν ὁλότελα ἡρεμος. Μὲ ρώτησε γελαστά :

— Ὁ Κολόμβος ἔδωσε τάχα τὸ ὄνομά του στὴν ἡπειρο ποὺ ἀνακάλυψε ; Ὁ Μάρκο Πόλο εἶναι πασίγνωστος. Ποιὸς ξέρεי τὸν Γκυγιώμ ντὲ Ρυμπρούκ, τὸν Πλάν Καρπέν, τὸν Ὀντερικ ντὲ Πορντενόν, ποὺ προηγήθηκαν τοῦ Μάρκο Πόλο ;

— Ἡ τύχη, εἶπα.

— Καὶ ἡ τύχη, φυσικά, καὶ ἡ τύχη. Ἀλλά...

— Ἀλλά ;

— Γιὰτί ὁ Τάδε συγγραφέας εἶναι πιὸ γνωστὸς ἀπὸ τὸν Δεῖνα, μολονότι ὅλοι, σχεδὸν ὅλοι, ξέρουν ὅτι ὁ Δεῖνα εἶναι σημαντικότερος ; Γιὰτί τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ Τάδε τὸ βρίσκεις ἀδιάκοπα στὶς ἐφημερίδες, στὰ περιοδικὰ, ὅπουδὴποτε ; Γιὰτί τὸν διορίζουν σὲ κάθε λογῆς ἐπιτροπές, αὐτὸν πάντα, παντοῦ ; Γιὰτί τὸν Δεῖνα τὸν μεταφράσανε σὲ ξένες γλῶσσες, καὶ τὸν Τάδε — ποὺ ἔχει ἔργο πολὺ ἀνώτερο, φυσικά, — δὲν τὸν καταδέχτηκε κανένας μεταφραστής, ἢ μᾶλλον κανένας ξένος ἐκδότης ; Γιὰτί...

, — Στάσου, εἶπα. Ὅλα τὰ « γιὰτί » ἔχουν τὴν ἐξήγησή τους. Ἀρκεῖ νὰ θέλει κανεὶς κάτι, ἀρκεῖ νὰ τὸ ἐπιδιώξει, ἀρκεῖ νὰ τὸ κυνηγήσει μὲ σύστημα καὶ μὲ ἐπιμονή...

— Δὲν ἀρκεῖ, μὲ ἀντίσκοψε. Πρέπει καὶ νὰ μπορεῖ. Μπορεῖς ; Ἄχ καημένε ! Εἶναι μιζέρια νὰ μὴν μπορεῖς. Εἴτε περηφάνια, εἴτε ἀνικανότητα, εἴτε περιφρόνηση, εἴτε ἀδεξιότητα, εἴτε ἀτυχία, εἴτε καὶ ὅλα μαζί, καταντᾷ μιὰ ἀναπηρία.

— Ἐσὺ ὅμως μπορεῖς νὰ μείνεις μόνος μέσα στὴν κάμαρά σου, μὲ τὸν ἑαυτό σου, μὲ τὰ βιβλία σου, μὲ τὰ χαρτιά σου, εἶπα ἐγώ. Ἐκεῖνοι δὲν μποροῦν. Ἐσὺ ξέρεις νὰ γεμίζεις ὅλο τὸν κόσμο (ἔχεις τὸ δῶρο). Ἐκεῖνοι προσπαθοῦν νὰ τὸν στίψουν, γιὰ νὰ πιοῦν μερικὲς σταγόνες, νὰ μὴν πεθάνουν. Ἐσὺ ἔχεις τὴν κούπα σου ξέχειλη.

— Τὰ κατακάθι εἶναι πικρό, εἶπε ὁ φίλος μου. Ἡ ἐποχή μας εἶναι μεταβατική. Ζοῦμε τὸ θάνατο ἐνὸς κόσμου καὶ παραστέκουμε στὴ γέννα ἐνὸς καινούργιου. Ὁ τόπος μας εἶναι δισυπόστατος. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι μιὰ χώρα πάρα πολὺ παλιὰ καὶ μαζί πάρα πολὺ νέα.

— Δὲν εἶσαι εὐτυχισμένος ποὺ γεννήθηκες λογοτέχνης ; ρώτησα.

Ὁ φίλος μου δὲν ἀπάντησε. Μὲ κοίταξε στὰ μάτια.

— Ἑλληνας λογοτέχνης ; ρώτησε, καὶ μοῦ φάνηκε πὼς ξεχώρισα κάποια λεπτότατη εἰρωνία στὸ βλέμμα του.

Τούτῃ τῇ φορᾷ δὲν ἀπάντησα ἐγώ. Ἐκεῖνος ὅμως πρόσθεσε :

— Δίχως τὴ λογοτεχνία δὲν φαντάζομαι νὰ μποροῦσα νὰ ζήσω. Πλάνη ἴσως, ἀλλὰ αὐτὸ νιώθω, ἔτσι αἰσθάνομαι. Χρωστάω τὰ πάντα στὴ λογοτεχνία. Τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη, τίς ἀδυναμίες μου καὶ τὴ δύναμή μου, τὴν « πᾶσαν ἐλπίδα ». Ἡ λογοτεχνία, — ἡ ἀνάγκη νὰ γράψω, νὰ πῶ τὴ σκέψη μου, τὰ αἰσθήματά μου, ἡ παρώθηση νὰ πλάσω παραμύθια ἢ νὰ πλέξω στίχους ἢ νὰ στήσω ἀνθρώπους, ἡ δίψα μου νὰ ἐκφράσω τὸν ἑαυτό μου, — ἡ λογοτεχνία, τὸ ὅτι γεννήθηκα λογοτέχνης, μὲ ἐλευθέρωσε ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου καὶ ἀπὸ τὸν κόσμο γύρω μου (ποὺ μὲ ἔπνιγε), καὶ μὲ

ὁλοκλήρωσε, μοῦ ἐπέτρεψε νὰ ὁλοκληρωθῶ, — αὐτὸ ποὺ εἶμαι, τὸ λίγο ποὺ εἶμαι. Δὲ μιλῶ γιὰ τὴν ἀπόλαυση τοῦ διαβάσματος, αὐτὴ τὴν παθητικὴ ἀπόλαυση τῆς λογοτεχνίας, τοῦ λογοτεχνήματος, — αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα. Μιλῶ γιὰ τὴν ἐνεργητικὴ ἀπόλαυση τῆς λογοτεχνίας (συγχώρα μου νὰ ἐκφρασθῶ ἔτσι), μιλῶ γιὰ τὴν εὐδαιμονία τῆς δημιουργίας, τὴν ἀπολύτρωση ποὺ δίνει ἡ χαρὰ νὰ γεμίζεις τὸν κόσμο μὲ πλάσματα δικὰ σου, δημιουργήματα δικὰ σου, γιὰ τὴν ἡδονὴ νὰ σμιλεῖς τὴ φράση σου καὶ νὰ γεμίζεις τὸ κενὸ — τὸ κενὸ τῆς ζωῆς, τὸ χάος ὅπου παραδέρνουμε — μὲ τὴν ψευδαίσθηση τοῦ αἰώνιου ποὺ χαρίζει ἡ τέχνη μὲ τὴν αἴσθηση τοῦ ωραίου, μὲ τὸ κυνήγημα τοῦ τέλειου στὸ εἶδος του, μὲ ἐκεῖνο τὸ συνταρακτικὸ, τὸ παροξυμένο συναίσθημα — πάλι συγχώρα μου τὴν ἐκφραση — συνουσίας μὲ τὴν οὐσία τοῦ κόσμου, τὴν οὐσία τῆς ζωῆς, ἔτσι καθὼς συλλαμβάνεις καὶ κυφορεῖς καὶ γεννᾷς ὁλοκαίνουργες ζωές, ἀπὸ τὸ αἷμα σου, ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς φαντασίας σου, ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς καρδιάς σου...

Σώπασε μεμιᾶς. Ὑστερα :

— Θέλεις τίποτα ωραιότερο ; τίποτα παραπάνω ; Ἐγώ, συνεπαρμένος, δὲ μίλησα. Καὶ ἐκεῖνος ἀπόσωσε τότε μὲ τοῦτα τὰ λόγια :

— Τί παραπάνω ὑπάρχει ; Τί ἀνώτερο, ἀπὸ τὸ νὰ διαιστανθεῖς, ἔτσι ἀμυδρά, θαμπά, σὰν ἀπὸ φῶς πολὺ πολὺ ἀπόμακρο, ὅτι ἀπὸ τὸ ἔργο σου, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔγραψες, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἐκφράστηκες, αὐτὰ ποὺ ἐνωσες καὶ σκέφτηκες καὶ φαντάστηκες καὶ σχεδίασες στὸ χαρτί, κάτι μπορεῖ νὰ μείνει, κάτι θὰ μείνει καὶ ἀφοῦ πεθάνεις. Ἀπὸ τὰ τόσα βιβλία ποὺ ἔγραψες, ἀπὸ τίς τόσες σελίδες, ἓνα σου ἔργο θὰ μείνει, ἓνα σου βιβλίο θὰ διαβάζεται καὶ ὕστερα ἀπὸ χρόνια (πολλὰ χρόνια), ἓνα ἀπ' ὅλα — ἓνα ἀρκεῖ — ἓνα σου βιβλίο θὰ ἐπιζήσει, νικώντας τὸ χρόνο, νικώντας, κατὰ κάποιον τρόπο, τὸ θάνατο...

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

Τὸ ἔργο τοῦ ἄγνωστου καλοῦ ἀνθρώπου εἶναι σὰν τὴ φλέβα τοῦ νεροῦ,
ποὺ κυλάει κρυμμένη κάτω ἀπὸ τὸ ἔδαφος
κάνοντας κρυφὰ τὸ χῶμα
νὰ πρασινίζει.

THOMAS CARLYLE

